

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUK (GENEL KAMU HUKUK)
ANABİLİM DALI**

İRAN DEVLET MODELİ

Yüksek Lisans Tezi

Alireza MOKHTARPOUR

Ankara-2012

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUK (GENEL KAMU HUKUK)
ANABİLİM DALI**

İRAN DEVLET MODELİ

Yüksek Lisans Tezi

Alireza MOKHTARPOUR

**Tez Danışmanı
Prof.Dr.Anıl ÇEÇEN**

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUK (GENEL KAMU HUKUK)
ANABİLİM DALI

İRAN DEVLET MODELİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri
Adı ve Soyadı İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
------------------	---

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDEN ÖNCE VE

TARİHSEL SÜREÇTE YÖNETİMİN YAPISI

I. İslam'dan Önce	10
II. İslam Sonrasında Safeviler'e Kadar	17
III. Safeviler Döneminden Kaçar Dönemine Kadar	20
IV. Kaçar Dönemi	23
V. Meşrutiyet Dönemi	27
A. 1906 Meşrutiyet Anayasası.....	30
B. Meşrutiyet Devrimiyle Beraber Yönetim Yapıda Değişiklik ve İnsanlara Tanılan Haklar.....	32
C. Meşrute Anayasasına Göre Yönetimin Temel İlkeleri ve Yapısı.....	37
1. Saltanat Kurumu	37
2. Yasama organları.....	38
a. Milli Şura Meclisi.....	39
b. Sena Meclisi	41

c. Eyaleti ve Velayeti Encümenleri.....	41
VI. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi.....	44
A. Birinci Pehlevi Şah'ı Dönemi	45
B. İkinci Pehlevi Şah'ı Dönemi	50
1. Musaddık Dönemi.....	53
C. Pehlevi Rejiminde Meşrutiyet Anayasasında Ortaya Çıkan Bazı Değişiklikler	59
D. Pehlevi Rejiminin Yapısı ve Temel Kurumları	61
1. Yasama	61
a. Milli Şura Meclisi.....	62
b. Sena Meclisi	64
2. Yürütme	66
a. Saltanat Kurumu	66
b. Bakanlar Kurulu	67
3. Yargı	68
4. Nizami Kurumu (Ordu ve Savak)	69

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

I. İslam Devrimi Süreci	74
II. İslam Devriminin Gerçekleşmesi, Devrim Şurası ve Geçici Hükümet.....	75
III. Anayasanın Hazırlanma Aşaması ve Süreci.....	79
IV. İran İslam Cumhuriyeti	79
A. Şii İslam ve İmamet Teorisi	82
B. Merci-i Taklit ve Vilayet-e Fakih.....	84
C. Humeyni, Şiiliğin ve Vilayet-e Fakih'in Yeniden Yorumlanması.....	89
V. İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası.....	93
A. 1989 Yılında Anayasanın Gözden Geçirilmesi ve Değişmesi	94
B. İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasının İçeriği.....	97
1. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının İlkeleri	99
a. İslami İlkeler.....	101
b. Siyasi İlkeler	102
c. İnkılabi Değerler ve İlkeler	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLET MODELİ

I. Vilayet-e Fakih	107
II. Yasama Erki	112
A. İslami Şura Meclisi	113
B. Anayasa Koruyucular Konseyi	119
C. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi	124
III. Yürütme Erki	126
A. Cumhurbaşkanı	127
B. Bakanlar ve Bakanlar Kurulu	133
IV. Yargı Erki	136
V. Diğer Kurumlar	140
A. Uzmanlar Meclisi.....	140
B. Milli Güvenlik Yüksek Şurası	143
C. Devrim Muhafızları	144
D. Yerel İslami Şuralar	152
VI. İran İslam Cumhuriyetinde Güçler Ayrılığı İlkesi	155
SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA	169

GİRİŞ

Bugün İran olarak bildiğimiz yer aslında büyük imparatorlukların ortaya çıktığı geniş bölgenin bir parçasıdır. İran tarihini incelerken genelde 2500 yıllık bir devlet geleneğinden söz edilir. Ancak bazı tarihçilere göre 2500 yıl sadece büyük imparatorluklarının o topraklarda ortaya çıktığı tarih olarak bilinmektedir. Böylelikle tarihi süreçte İran'da devleti anlatmak aynı bugünkü jeopolitik ve arazi anlamına gelen İran'dan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bugünkü İran olarak bildiğimiz yer o dönemlerde henüz oluşmamıştı. Daha doğrusu yirminci yüzyılın başlarında Pehlevi hanedanının işbaşına gelmesiyle birlikte bu kesir-ül millet ülkesi İran adlandırılmıştır.

Bugünkü İran dediğimiz ülkenin devleti 2500 yıllık tarihsel ve politik bir birikimin üzerinde yükselmektedir. Bu coğrafyada onlarca farklı medeniyet yaşamış ve bir o kadar da devlet kurulmuştur. Her bir medeniyet de ardından gelenin kültürüne ve siyasi yapısına katkıda bulunmuş ve onu şekillendirmiştir. Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan bu coğrafyanın batılı politik sistemle tanışması ise 20.yy ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren İran dediğimiz ülke kendi tarihsel özgünlükleri ile modern anayasal sistem arasında bir uzlaşma arayışı içinde olmuş ve böylelikle demokrasisini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak 20.yy'daki ülkenin tarihi demokrasi yolunda istikrarsız bir seyir izlediği ve farklı politik dönemlere bölüdüğü için bu gelişim olgunlaşmamıştır. Ülkenin siyasal sisteminin ve kültürünün bu hamlık hali şüphesiz ki, kendisini Anayasada da göstermektedir. Ayrıca diyebiliriz ki, ülkenin Anayasa'sı bu hamlık halinin devamlılığını sağladığı gibi pekişmesine de katkıda bulunmakta ve sorunun hem kaynağı hem de çözümü olmaktadır.

Bilindiği üzere ülkede ilk anayasal tartışmalar Meşrutiyet Devrimi ile başlamıştır. Meşrutiyet Devrimi ülkede ilk kez 1906 senesinde gerçekleşmiş olmasına rağmen maalesef bu süreçte yabancı güçlerden ve diktatörlüklerden kurtulmanın tek çaresi olarak görünen meşrutiyete dayalı siyasi sistem tüm etkinliğini ve inandırıcılığını kaybetmiştir. Bu dönemde ülkenin her tarafında yabancı ülkelerin askerlerinin görülmesi ve ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girmesi, milli birlik ve beraberlik duygularının yok olması, siyasi alanda zıt görüşlerin varlığı, ekonomik alanda yoksulluğun artması sonuçta toplumu yeniden bir diktatörlük sisteminin yerleşmesine destek olmasında en önemli etken olmuştur. Dolayısıyla böyle bir ortamda ülkenin son monarşisi Rıza Şah tarafından 1925 yılında kurulmuştur. Rıza Han 1925 yılında Pehlevi soyadıyla kendisini şah ilan ederek ülkede 1979'a kadar sürecek merkezi bir yönetim başlatmıştır ve ardından ise düzenli güçlü bir ordu meydana getirerek giderek diktatörleşen bir durum almıştır.

Rıza Şah ülkenin siyasal ve iktisadi yapısını değiştirmekle beraber ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yönelmiş ve göçebe aşiretleri zorunlu iskâna yöneltmiştir. "Tahta Kapı" politikası diye adlandırılan bu politika süresinde direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmışlardır. Rıza Şah kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927'de "Düşünce Geliştirme Kurumu'nu" kurarak ve ardından bu kurum vasıtasıyla kültürel farklılıkları ortadan kaldırarak türdeş bir milli kimlik oluşturmaya çalışmıştır.

Rıza Şah ulus-devlet anlayışını yaygınlaştırmaya çalışarak ve bu amaca varmak için ise merkeziyetçi bir devletin ve türdeş bir halkın gerekliliğini bilerek, etnik kimliklerin inkâr politikasını benimsemiştir. Dolayısıyla Rıza Şah'ın ulus-

devlet ve modernleşme için kullandığı araçlar; dinsizleştirme, kavimcilikle mücadele, Fars milliyetçiliğini yayma, eğitim sistemini geliştirme ve devlet kapitalizmi olmuştur. Ayrıca Rıza Şah ulus-devlet anlayışı çerçevesinde ve merkezîyetçi bir devletin tam olarak oturtulması için 1937-1938 yıllarında Eyalet Velayet Kanununu fesih ederek ardından yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Yeni düzenlemeye göre ise ülke 10 il ve 42 ilçeye bölünmüş ve dolayısıyla merkezi güç pekiştirilmiştir.

Rıza Şah merkezi bir siyasal iktidar koruyabilmek ve kendi siyasal iktidarına başka bir dayanak bulmak için düzenli orduyu güçlendirmeyi zorunlu görmüştür. Rıza Şah güçlü bir ordunun yanında, ayrıca güçlü bir bürokrasi yaratmıştır ve ardından bunun giderek günlük hayata müdahale etmesi “merkezi devletin” pekiştirilmesine yol açmıştır.

Rıza Şah ülkede, egemenlik gücünü merkezileştirmek, Siyasal iktidarı tek merkezde toplamak ve daha doğrusu egemenlik yetkisinin tek kullanıcısı haline gelmek için ulema ve parlamentoyu devre dışı bırakıp ve anayasada öngörülen siyasal iktidar modeli ve egemenlik anlayışını kendi lehine dönüştürmeye çalışmıştır.

1941’de İngiltere ve Rusya’nın İran’ı işgal etmesi ve İran ordusunun üç gün içinde geri çekilmesi, Rıza Şah’ı oğlu Muhammed Rıza Şah lehine istifa etmesini sağlamış ve ardından ise müttefik güçlerinin baskısıyla Rıza Şah istifa ederek yurtdışına çıkmıştır. Böylece 16 yıllık birinci Pehlevi dönemi sona ermekle beraber ikinci Pehlevi dönemi 1942 yılında Rıza Şah’ın oğlu olan Muhammed Rıza Şah’ın tahta oturmasıyla başlamış ve 37 yıl yani 1979 İran İslam Devrimine kadar devam etmiştir.

Muhammed Rıza Şah zaman içinde petrol gelirlerin, ordunun ve yabancı güçlerin yardımı ile meclisi kendisinin kuklası haline getirmiş ve ülkede tek güç haline gelerek hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca Rıza Şah merkezi otoriteyi sağlamaya çalışarak, egemenliğin kaynağını ve gücünün meşruiyetini, Tanrı'ya değil çeşitli dünyevi araçlara dayandırmaya çalışmıştır. Böylece Muhammed Rıza Pehlevi rejimi korumak adına despot bir yönetim oluşturmuş ve gerekli tedbirleri alarak istibdat politikasının araçları olan kurumları oluşturmaya başlamıştır ve 1958 yılında ise gizli polis teşkilatı "Savak'ı" kurmuştur. Muhammed Rıza Şah rejiminin en önemli ve en güçlü koruyucuları ordu ve istihbarat örgütü Savak olmuştur. Ülkede emniyet-ordu-istihbarat üçgeni şahın elinde önemli birer güç unsuru olmakla beraber dış mücadeleden ziyade ülke içinde bir mücadeleyi yürütmek üzere şahın emirlerini yerine getirmişlerdir.

Pehlevi rejimi baskıcı yöntemlerle, orduyu halka karşı kullanmış, halkı rencide edecek tutuklamalara başvurmuştur. Böylece takip edilen yanlış ekonomi politikalarla çiftçi, köylü ve yoksul kesimleri rejime karşı kıskırtmıştır. Ayrıca 1975'te şah ülkede tek parti kurarak yönetimi tek kişi diktatörlüğüne doğru götürmüştür ve ardından bu partiye üye olmayan vatandaşları hain ilan ederek baskı altındaki haklı patlama noktasına getirerek devrim sürecini hızlandırmıştır. Sonuçta bu gidişat 1979 senesinde İslam Devrimini gerçekleştirmiştir.

Pehlevi döneminde ülkenin içinde bulunan birtakım olumsuz ekonomik, sosyal ve siyasi şartlar ve sistemin diktatör yapısı bütün muhalif grupları rejime karşı bir araya getirmişse de ancak bütün siyasi gruplar ulemadan biri olan Humeyni'nin liderliğinde bir araya toplanmışlardır. Aslında devrim sürecinde Humeyni'nin önemli bir pozisyona sahip olmasının nedeni, onun özellikle halkın

uzun bir zamandır özlem duyduğu bağımsızlığa, özgürlüğe vurgu yapması ve şahın baskı rejiminin yok edilmesi gerektiğine ilişkin konuşmaları olmuştur.

Devrim sürecinde bütün muhalif gruplar Humeyni'yle bir ara gelmişseler ve İslami bir duruş sergiler gibi görünmüşseler de her grubun kendi çıkarlarına göre şekillenmiş farklı bir amaçları olmuştur ve devrim sürecinde Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde bir araya gelerek şahın ve rejiminin ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir.

Devrimin gerçekleşmesinde sonra Ocak 1979'da 'Devrim Şurası' Humeyni tarafından Meclisin kurulmasından önce devrimi yönetmek için kurulmuştur ve böylece siyasal alanda ilk ve tek karar verme kuruluşu olarak işe başlamıştır. Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni verdiği fermanla Devrim Şurasının ilk icraatlarından biri eski rejimin yerine geçecek geçici hükümet ile yeni düzenin ilk hükümetini kurmak olmuştur. Dolayısıyla Humeyni'nin fermanı ve onayında sonra ilk geçici hükümeti 5 Şubat 1979 tarihinde liberal demokrat partilerin temsilcisi olarak bilinen Mühendis Mehdi Bazargan tarafından kurulmuştur. Böylece devrimden sonra Devrim Şuarası ve geçici hükümet Humeyni'nin liderliğinin gölgesinde yönetimi ele almışlardır. Böylece geçici hükümetin kurulmasıyla birlikte siyasi güç liberal partiler ve İslamcı ve din adamlarının (mollalar) eline geçerek iki hükümetli bir dönem yaşanmıştır.

Devrimin ilk günlerinden beri farklı ideolojilere mensup grup ve kişiler arasında çekişme ve karmaşa her alanda devam etmişse de devrimci güçlerin önemli bir kısmı sadece kurulacak yeni düzenin İslam'ın temel ilkelerine ters düşmemesi konusunda anlaşmışlardır. Ancak Humeyni devrimden sonra açıkça rejimin İslam Cumhuriyeti olmasını ve bunun için de referandum yapılmasını istemiştir. Ama yeni

düzenin ‘İslami Cumhuriyet’ olması konusunda tüm kesimler hemfikir olmalarına rağmen bunun ne anlama geldiği konusunda bile ayrı düşünce ve yorumlara sahip olmuşlardır. Sonuçta 31 Mart 1979’da İran İslam Cumhuriyeti için referanduma gidilerek halk oylaması ile % 90’ın üzerinde oy oranıyla yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ olmuştur. Fakat burada şöyle bir nokta var ki; halka iki seçenikle gidilmiştir. “*İslam Cumhuriyetini kabul ediyor musunuz?*” sorusuna elli küsur yıllık bir Pehlevi diktatörlüğünün ardından kim olsa şah karşısındaki (hangi rejim olursa olsun) evet oyu verecekti. Ayrıca referandum sürecinde henüz yeni anayasa’nın içeriği konusunda kesin bir görüş birliği yokken, referandum rejiminin halk nazarında meşruiyetinin sağlanması açısından gerekli görülmüştü.

Bunun ardında geçici hükümet ile devrimci kuruluşların arasında süregelen sürtüşme, sonuçta geçici hükümetin aleyhine sonuçlanmıştır ve böylece geçici hükümet Kasım 1979’da istifa etmek zorunda kalmıştır. Geçici hükümetin istifasıyla beraber Devrim Şurası’na mensup din adamları tarafından ‘Cumhuri İslami Partisi’ kurulmuş ve güç dengesi başlangıçta azınlıkta olmalarına rağmen tamamen İslamcı grupların eline geçmiş ve parti olarak sadece iktidarda olan İslami Cumhuriyet Partisi kalmıştır. Böylece İslamcı guruplar Ayetullah Humeyni’nin liderliği sayesinde bütün muhalifleri devre dışı bırakarak devrim şurası vasıtasıyla ülkede tek yetki mercisi olmuşlardır.

31 Mart 1979’da yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ ilan edilmesinin ardından yeni düzenin anayasasının hazırlaması süreci başlamıştır. Bu süreçte bir sürü tartışmanın ardından ise Humeyni’nin yayınladığı fermanla yetmiş üç üyeden oluşan bir ‘Uzmanlar Meclisi’ oluşturulmuştur. Humeyni

Uzmanlar Meclisi adı altında anayasanın yapılması ve denetlenme yetkisini doğrudan din adamlarına vermekle beraber bu konseye din adamların dışında başka kimsenin giremeyeceğini istemiştir. Böylece Humeyni geleneksel (cami) örgütlenmeden doğan İslamcı militanları arkasına alarak ve ardından yandaşlarının çoğunlukta olduğu Uzmanlar Meclisinin yardımıyla “Vilayet-e Fakih” eksenli anayasayı hazırlamıştır.

Aslında Şii ulema o zamana kadar kayıp olan On İkinci İmam'ın yerine yönetimi ele alacak hiçbir yönetimi meşru kabul etmemişler ancak adil olması ve İslam'a saygı duyması kaydıyla yönetimlere ehven-i şer (Kötünün iyisi) olarak bakmışlardır. Dolayısıyla din adamları ve ulema İslami adaletin sağlanmasını isteyip ama krallığın ortadan kalkmasını hiçbir zaman istememişler ve şahın dışlandığı bir sistemi de tercih etmemişlerdir. Daha doğrusu o güne kadar Şii ulema ve özellikle müçtehitler manevi değerleri korumak, tanrının kelamını yaymak ve yeni kuşağı eğitmek işleriyle uğraşarak rejimin baskı siyasetlerini engellemeye, meşrutiyet anayasasını uygulamaya çalışmışlardır. Ancak Humeyni ulamanın bu tutumuna karşı çıkarak ulemayı aktif olarak siyaset sahnesinde olmalarını davet etmiş ve böylece ‘Vilayet-e Fakih’ terimini yeniden yorumlamıştır. Humeyni, fakihlerin liderlik hakkı gayrimeşru yönetimler tarafından gasp edilmiş sözünü ifade ederek ve İslami olmayan her rejimi tağut (şeytani) olarak nitelendirerek, Vilayet-e Fakih anlamını tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletmiş ve ardından ise Kuran'daki “Allah'a, Hz. Peygamber'e ve yetki sahiplerine itaat edin” emrini müçtehitleri taklit etme olarak yorumlamıştır. Böylece 1 Mart 1979'da yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ ilan edilerek ve ardından ise Aralık 1979'da İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası Vilayet-e Fakih eksenli onaylanarak, ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine İran İslam Cumhuriyeti devleti

kurulmuştur. Dolayısıyla 1979 İran İslam Devrimi, köklü monarşi yönetimini ortadan kaldırmakla beraber İslami kimlikte bir rejime geçiş yapmış ve Humeyni'nin getirdiği Vilayet-e Fakih doktriniyle beraber bir dini liderin rehberliğinde farklı güç merkezleri meydana gelmiş ve ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine bir devlet kurulmuştur.

İslam devrimi diktatörlük rejimine karşı özgürlük, adalet ve bağımsızlık sloganlarıyla başlamakla beraber maalesef diktatörlük yerine iktidar belli bir kesimin eline geçmiştir. Böylece ulemanın tekelinde ve özellikle dini lider ekseninde yeni bir baskı mekanizmasına dönüşmüş bir rejim ortaya çıkmıştır.

İran İslam Cumhuriyetinin anayasasında dini liderin önemli bir ağırlığı bulunmakla beraber kilit konumda yer alan birtakım kurumların başkanlarını veya üyelerini atama yetkisi de dini liderin tekelinde bulunmaktadır. Böylece İran İslam Cumhuriyetinde sistemin en tepesindeki güç dini lider ve rejimin mihenk taşı olan Vilayet-e Fakih geçerli olduğu müddetçe seçilmiş kurumların fazla fonksiyonu olamamaktadır. Çünkü dini lider bu sistem içerisinde sadece denetim ve gözetim rolünü yapmakla kalmamakla beraber günlük politikada da müdahalede bulunmakta ve böylece pek çok siyasi yapı içerisinde kendi varlığını hissedilmektedir.

Görüldüğü üzere 19.yy İran dediğimiz ülkenin tarihi siyasal çalkantılarla şekillenmiştir. Bu istikrarsızlığın temel nedenleri ve sonuçları da Anayasası üzerinden okunabilmektedir. Özellikle, tezimizin odağını da oluşturan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası modernitenin ürünü olan Anayasal metinlerin nasıl olup da totaliter rejimlerin bir aracı haline gelebildiğinin ilginç bir göstergesidir. Biz de çalışmamızda mevcut İran Anayasasını bu nazarla ele alıp, ülkedeki siyasal tahakkümün kaynaklarını burada araştıracağız. Bu incelemede odak noktamız ise

bize göre otoriter uygulamaların nihai kaynağı olan Vilayet-e Fakih olacaktır. İran Anayasa'sının özü olan ve modern demokrasilerde bir örneğine rastlayamayacağımız bu kurum, ülkedeki anti-demokratik uygulamaların neşet ettiği yer olduğu için bunun incelenmesi İran siyasal sistemini anlamada da bizlere yardımcı olacaktır. Zira bu kurum ülkedeki en üst norm olduğu için tüm yasaları, kararnameleri, yönetmelikleri ve kurumları şekillendirmektedir. Bu nedenle böyle bir kurumun incelenmesi bizi günümüz İran devletinin ve toplumunun içinde yer aldığı yapının fotoğrafını sunacak ve İran'ın anlaşılmasına katkı da bulunacaktır.

Tezimizde ele alacağımız konu İran devlet modeli ve özellikle İran İslam Cumhuriyetinin yapısı olduğu için tarihi sürece kısaca değinmemiz lazım. Tezimizin birinci kısmında tarihsel süreç içerisinde 1979 devrimine kadar yönetsel ve siyasal yapı incelenmiş ve her dönemin kendine özgü özelliklerine kısaca değinilmiştir. Bu bölümde İslam devrimden önce İran'daki siyasal yapılanmada yer alan ana aktörler üzerinde durulmuştur. Tezimizin ikinci kısmında da İslam devrimi sürecini ve anayasanın hazırlanma aşamasına değineceğiz. Tezimizin üçüncü kısmında ise İran İslam Cumhuriyeti devlet modelini ele alacağız. Yani tezimizin en önemli konusu üzerinde duracağız. Tezimizin amacı kısaca devrim sürecini anlatmak ve ardından ise İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle birlikte yeni anayasanın hazırlanması ve daha sonra İran İslam cumhuriyetinin devlet yapısını, yeni rejimle birlikte oluşturulan kilit konumdaki anayasal kurumları incelemektir. Bu nedenle İslam cumhuriyeti öncesi dönem incelenecek ve 1979 devrimine zemin hazırlayan faktörlere kısaca vurgu yapılacaktır. Tezimiz kısa bir sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDEN ÖNCE VE

TARİHSEL SÜREÇTE YÖNETİMİN YAPISI

Bugün İran olarak bildiğimiz yer aslında büyük imparatorlukların ortaya çıktığı geniş bölgenin bir parçasıdır. İran tarihini incelerken genelde 2500 yıllık bir devlet geleneğinden söz edilir. Ancak bazı tarihçilere göre 2500 yıl sadece büyük imparatorluklarının o topraklarda ortaya çıktığı tarih olarak bilinmektedir. Böylelikle tarihi süreçte İran'da devleti anlatmak aynı bugünkü jeopolitik ve arazi anlamına gelen İran'dan bahsetmek mümkün değildir çünkü İran olarak bildiğimiz yer o dönemlerde henüz oluşmamıştı.

I. İSLAM'DAN ÖNCE

İslam'dan önce bu topraklarda yaşayan insanlar vasıtasıyla kurulmuş olan siyasal yapı kabile, aşiret veya basit yerel hükümetlerden fazla bir şey değildi. Bu küçük birimler savaşlarla ve onun getirdiği sonuçlarla bazen büyük güçlere dönüşerek bazen ise kurulmuş büyük güçler içinde yer alarak var olmuşlardır.

Bu dönemde bu topraklarda insanları bir arada tutan ve birleştiren güçler arasında Med imparatorluğu önemli bir yer işgal etmektedir. Medler¹ (M.Ö. 800-550) monarşi sistemini kurarak Hegmetane²'yi başkent ilan etmişlerdir. Bu topraklarda yaklaşık 250 yıl hüküm süren Med devleti kabilelerden müteşekkil bir şekilde yönetilmiştir. Padişahın yanında halk meclisi ve şeyhlerin veya kabile yaşlıları

¹ Fars literatüründe Mad ve Yunancada Medya olarak bilinmektedir. Günümüzdeki İran'ın kuzeybatı ve günümüzdeki Azerbaycan'ın güney ve güney doğu kesimlerinde yaşamış halktır.

² Hegmetane; Hamedan'ın eski adı, İnsanlar için toplanma yeri anlamına gelmektedir. Hamedan İran'ın orta kısmında Hamedan Eyaleti'nin Merkezinde ve Azerbaycan Türklerinin yoğun yaşadığı bir bölgedir. Antik Yunancada Ekbatana olarak bilinmektedir.

şuraları da yer almakla Medler hükümetlerinin son yüz yılında çok güçlü bir merkezi iktidar kurmuşlardır³. Ancak M.Ö 6. yüzyılda birinci Kiros⁴ Medlerin son padişahını yenerek Ahameniş imparatorluğu kurmuş ve bu topraklara hüküm sürmeye başlamıştır.

Medlerin yönetim yapısı Ahameniş'ler döneminde de aynen devam etmiştir. Ahameniş imparatorluğu ilk başta sınırlı olmasına rağmen ancak uzun savaşlar ışığında yavaş yavaş büyümeye başlamıştır. Ahameniş'ler döneminde padişah tüm devlet teşkilatının başı olmakla birlikte Padişahlık kutsal bir makam olarak görülmüş ve Şah tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak büyük takdir ve saygı görmüştür. Ahameniş döneminden mevcut olan metinlere göre büyük Allah "Ahura Mazda"⁵ padişahlığı Kiros'a devrederek bütün insanları onu itaat etmeye davet etmiştir⁶. Başka bir ifadeyle Ahameniş'ler Ahura Mazda'yı büyük ilah ve kendi hâkimiyetlerinin onaylayıcısı olarak kabul etmişlerdir.

Ahameniş imparatorluğunda din ve devlet birbirine karışmış ve iç içe olmuştur. Ancak din, yönetim uygulamasını ve devlet politikasını etkilememekle beraber sadece devletin yayılcı politikalarında kullanılmıştır⁷.

Ahameniş'lerde devlet teşkilatı üç bölümden oluşmaktaydı. Birincisi Kraliyet Kurumu; siyasi otoritenin merkezi olarak bilinmekteydi. İkincisi ise küçük şahlar veya valiler; yerel hükümetlerin başında olan, Padişah veya büyük şah

³ Roman GHİRSHMAN, İran Az Ağaz Ta İslam (İran Başlangıçtan İslam'a Kadar), Çev. Mohammad MOİN, Moin Yayınları, Tahran 2004, s. 97

⁴ Fars literatüründe Kouros olarak bilinmektedir. Ahameniş (fars literatüründe Hakhamenişiyen) imparatorluğunu kuran kurucusu ve ilk kralıdır. Makedonyalı İskender ahameniş'ilerin ordularını arka arkaya bozguna uğratarak bu imparatorluğu yıkmıştır.

⁵ Bu topraklarda yaşayan insanların eski resmi dini olan Zerdüş'tün Tanrısı.

⁶ Mehri BAGERİ, Dinhaye İraniye Piş Az Eslam (İslam'dan Önce İran'da Var Olan Dinler), Tebriz Üniversite Yayınları, Tahran 1997, s.170.

⁷ Mehri BAGERİ, Dinhaye..., a.g.e., s.172.

tarafından atanıp, padişaha bağlı kalarak kendi bölgelerinde hüküm süren valiler olarak bilinmekteydi. Bu sistemde önemli konularda ve tüm ülkeyi ilgilendiren konularda merkezden karar alınıp, yerel konular tamamen yerel hükümete bırakılmıştı. Üçüncü vergileri ve harçları toplayan memurlar; bu memurlar padişaha bağlı ailelerden seçilip belli bölgelere atanıyorlardı⁸.

M.Ö 3.yüzyılda İskender Makduni'nin⁹ bu topraklara saldırmasıyla beraber Ahameneşi devleti çökmüştür. İskender M.Ö 323 yılında Batı Asya'ya dönüş yolunda hayatını kaybedince, veliahdı olmadığı için komutanları ittifak kurarak "Sulukiler" ve daha doğrusu İskender'in bu topraklarda halefleri olarak hüküm sürmeye başlamışlardır. Sulukiler bu topraklardaki eyaletleri vergi ödeme şartıyla iç işlerinde bağımsızlığını kabul ederek onları kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. Ancak bir süre sonra eyaletler bağımsızlık kazanma ümidiyle itaatsizliklerini artırarak başarıya ulaşmışlardır¹⁰. Dolayısıyla bu ortamda sulukiler önce parçalanmış daha sonra yaklaşık M.Ö. 250 yılında Eşkaniler tarafından yıkılmışlardır.

Eşkaniler'in sosyal ve askeri yapılanması, pehlivanlar diye adlandırılan süvari asilzade tabakaya dayanmaktaydı. Büyük toprak sahipleri ve kabilelerin yöneticileri olan pehlivanlar, diğer yarı bağımsız hükümetlerle birlikte Eşkani Mülükül-Tavayif'i (Tayfaların Yönetimi) sistemini kurmaya çalışmışlardır. Ancak Eşkani şahı bütün eyaletlerin şahlarını kendine tabi etmeye çalışmışsa da ona tabi olan şahlar iç işlerinde bağımsızlardı¹¹.

⁸ Mohammad Ebrahim BASTANIYE PARİZİ, Akhbare İran (İran Haberleri), Birinci Cilt, s. 35.

⁹ Türk tarihinde Büyük İskender, İskender Rumi, İskender Yunani ve Makedonyalı İskender olarak bilinmektedir. Ahameneşi İmparatorluğu'nu yıkarak, edinilen zor savaşlar sonucunda Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş. Eski Yunan uygarlığının Doğu'ya yayılmasında etkili olmakla beraber efsanevi bir kahramana dönüşmüştür.

¹⁰ Mohammad Ebrahim BASTANIYE PARİZİ, Akhbare..., a.g.e., s. 40.

¹¹ Mohammad Ebrahim BASTANIYE PARİZİ, Akhbare..., a.g.e., s. 44.

Eşkaniler yaklaşık 500 seneye kadar bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir. Ancak Eşkaniler döneminde, önceden var olan yönetim sisteminde bir değişiklik olmamış ve ülkenin başında büyük padişah olmakla beraber, belli bölgelerin başında oldukça geniş yetkilere sahip bir vali bulunuyordu¹². Eşkaniler döneminde imparatorluğun kriteri imparatorluk sınırları içerisindeki yerel bölgelerden haraç almak idi.

Eşkani devleti M.S üçüncü yüzyıla kadar imparatorluk şeklinde devam ederek bu topraklarda kurulan en uzun ömürlü imparatorluklardan olmuştur. Eşkaniler, hâkimiyetlerinin son yıllarında iki büyük grubun hoşnutsuzluğuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bunlardan birisi Eşkanilerin Rumlar karşısında yetersizliğinden şikâyetçi olan süvari sınıf, diğeri ise diğere dinlerin yayıldığı ortamda Zerdüştiliğin durumunun uygun olmadığını düşünen Zerdüş müritleri¹³. Bu durumda iki grubu yakınlaştırıp Eşkanileri yıkmak için siyasi güç elde etmeyi başaran kişi, Anahita mabedinin rahibi Sasan oğlu Babek oğlu Erdeşirdi. Eşkenilere büyük bir düşmanlık besleyen Erdeşir, iktidara ulaştıktan sonra ayaklanma başlatarak ve Eşkani Devletinin müttefiklerini mağlup ederek üçüncü yüzyılın başlarında son Eşkani padişahı “Beşinci Erdevan’a” galip gelmiş ve Sasani silsilesini kurmaya başarmıştır¹⁴. Bu yolda Zerdüş din adamları Erdeşir’in en önemli müttefikleri olmuştur. Erdeşir Mülükül-Tavayif’i (Tayfaların Yönetimi) sistemini kaldırıp, güçlü bir merkezi yönetim sistemini kurmayı hedeflemiştir.

Başka bir anlatımla kamunun genel hoşnutsuzluğu ve insanların reform talebi Erdeşire Babekan’a, Eşkani İmparatorluğunu çökertmek için fırsat vermiştir. Bazı

¹² Mohammad Javad MAŞKUR, Tarikhe Siyasi ve Ejtemayiye Aşkaniyan (Aşkaniyan Döneminin Siyasi ve Sosyal Tarihi), Donyaye Ketab Yayınları, Tahran 1988. s. 79.

¹³ Mohammad Javad MAŞKUR, Tarikhe..., a.g.e., s. 85.

¹⁴ Mohammad Javad MAŞKUR, Tarikhe..., a.g.e., s. 89

tarihçilere göre Eşkani devletinin en önemli çöküş sebeplerinden birisi Eşkani devletinin insanların Zerdüş dinine bağlı olmalarını bilmelerine rağmen dine önem vermemeleriydi. Dolayısıyla bu durumda halkın kral itaat etme ruhu zayıflayarak devletle halk arasında ilişki zayıflamıştır¹⁵.

Bu dönemde merkezle yerel bölgeler arasında irtibatın oranı Şaha bağlı olmakla birlikte Mülükül-Tavayif (Tayfaların Yönetimi) ve yerel yönetimler nispi bağımsızlıklarını ortaya koymuşlardır.

Bazı tarihçiler Avesta¹⁶ kitabına atıf yaparak bu dönemde yönetim yapısını federal ve yerel yönetimler olarak açıklamışlardır. Bu yerel yönetimlerin kendilerine özel şahları ve valileri olmakla beraber büyük Şaha bağlı olmuşlar ve ondan emir almışlardır. Ayrıca bu yerel yönetimler kendi kültürel özelliklerini, giyim tarzını, konutlarını ve aksanlarını hıfzetmişlerdir¹⁷.

Eşkaniler devletin çökmesiyle beraber Sasani padişahlığı İslam dinin bu topraklara girmesine kadar hüküm sürdü (224-651). Başak bir ifadeyle bu toprakların Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve İslamlaşmasından önceki son büyük imparatorluk Sasaniler olmuştur.

İran Tarihçilerine göre Sasaniler askeri fetihlerle bu topraklarda merkezi siyasal sistemi (merkeziyetçi yönetim) kurarak ve bütün yerel bölgelerin şahlarını kendilerine bağlayarak Eşkaniler'in tersine Zerdüş dinine resmiyet ve önem vermişlerdir¹⁸. Başka bir ifadeyle Şapur'un halefleri zamanında Zerdüş din adamlarının çabalarını yoğunlaştırarak 'keriter' adlı bir Zerdüş din büyüğünün

¹⁵ Hasan PİRNIYA, Tarikhe İran'e Bastan (Eski İran Tarihi), Donyaye Kitab yayınları, tahrان 2000, İkinci Cilt, s.2525.

¹⁶ Zerdüş Dininin mukaddes kitabıdır.

¹⁷ Abbas RAMAZANİ, İraniyane Bastan (Eski İranlılar), Tuluze Azadi Yayınları, Tahran 1988, s.51

¹⁸ Abbas RAMAZANİ, İraniyane..., a.g.e., s. 61.

yardımıyla Zerdüştiliği resmileştirmeyi çalışmışlardır. Dolayısıyla Zerdüştlük kuralları Sasani devletinin temel dayanağı haline gelmiş ve diğer dinler yasaklanmıştır.

Sasaniler döneminde toplumun sınıf sistemi İslam'ın bu topraklarda yükselişine kadar dört kategoriye ayrılmıştır¹⁹. Birinci Din Adamları; Zerdüş dinini yaymak ve ateşgedeleri²⁰ korumak, ikinci Askerler; fetihleri yapmak ve İmparatorlukta hükümetin iç ve dış güvenliliğini sağlamak, üçüncü Yazışma Yapanlar (Dabiran); kalemiye olarak da bilinen Osmanlı İmparatorluğunda ve eski İslam devletlerinde, hükümet yazışmalarını yürüten, malı kayıtları ve toprak mülkiyeti kayıtlarını tutan görevlilerdi, dördüncü ise Çiftçiler ve Zanaatkarlar... .

Bu sınıfların temsilcileri padişahın doğrudan denetimi altında olmakla birlikte ülkenin siyasi ve idari fonksiyonlarını yerine getiriyorlardı. Din adamları toplum hiyerarşisinin üst tabakasında yer aldıkları için aristokratlar ve soylular arasında seçilmekle beraber yargı, vakıfların yönetimi, eğitim ve kültür işlerini üstlenmekle birlikte 'Mobed' unvanı nail olmuşlardır. Bunların başında 'Mobedan-e Mobed' yer almakta ve Şah tarafından seçilmekle beraber başka Din Adamları veya Mobed'ler ise kendisi seçmekteydi²¹.

Sasaniler döneminde komşu Arap Müslümanlar günden güne daha fazla güç kazanmakla beraber Sasani devleti kanlı saray çekişmeleriyle boğuşur olmuştur. Sasanilerin son padişahı Hüsrey Parviz'in 'ikinci Yezdgird' adındaki torunu durumu düzeltmeye çalışmışsa da başarılı olmamıştır. Dolayısıyla bu olaylarla beraber ve

¹⁹ Mahmud GUDERZ, Sokhani Chand Darbareye Şahname (Şehname Üzerinde Birkaç Söz), Asatir yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1988.

²⁰ İslamiyet öncesinde bu topraklarda kutsal ateşin yandığı alana verilen isimdir.

²¹ Hasan PİRİNİYA, İran'e Gadim (Eski İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994, ss. 88-87.

Yezdgird'in ölümünün ardından M.S. 652 yılında Müslüman Araplar bu topraklara saldırarak Sasani devleti yıkılmıştır. Böylece Sasani devletinin yıkılmasıyla bitlikte bu topraklarda İslam öncesi tarih de sona ermiştir.

Bu topraklarda İslam öncesi dönemini kısaca gözden geçirirsek bu dönemin özelliklerini şu şekilde söyleyebiliriz; devletler birbirlerinin devamı olup birçok yönden benzerlikler taşımışsalar bile farklılıklar da olmuştur. Bu farklılıklar kanun ve yasaların farklılığından doğmamakla beraber Şahların iradelerini kullanmalarından kaynaklanmıştır. Bu yüzden kralın otoritesini Şahın kendi iradesinin dışında hiçbir şey sınırlanamıyordu. Devletin oluşumu ve varlığı yasa koyan ve buna uymaya zorlayan sultan veya padişah ile gerçekleşip ayakta kalıyordu. Tüm maddi ve manevi imkânlar genellikle hükümdarın ayakta kalması için kullanmakla beraber devlette var olan kuruluşların olma nedeni daha çok hükümetlerin ayakta kalması ve devam ettirebilmesi için kurulmuştur. Yönetimin şekli ise bazı dönemlerde merkeziyetçi bir yapıda iken bazı dönemlerde de oldukça özerk bir yapıya bürünmüş ve yerel yönetimlerin başında Şah durmuştur. Bu şahlar Büyük Şaha bağlı olmakla beraber her birisi kendi arazilerin ve toprakların büyüklüğü ve küçüklüğü için haraç ve vergi ödüyorlarmış. Yönetim yapısının en üst mertebesinde²² Büyük Şah olmakla beraber ölmeden önce kendilerine 'Veliahd' seçerek komutanların yardımıyla beraber kendi hükümlerlerini güvence altına alıyorlardı.

²² Yönetim yapısının en üst mertebesinde Büyük Şah olmakla beraber bu mertebeye rekabet dışı sayılmaktaydı. Ayrıca 'Mobed-e Mobedan' devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olduğu için bazen en üst mertebeye rekabet halindeydi. Bu gizli rekabet Sasani devletini bu kurumun toplum ve hiyerarşi yapısının içinde gücünü zayıflatmaya neden oldu.

II. İSLAM SONRASINDAN SAFEVİLER'E KADAR

M.S. 7. asrın ilk çeyreğinde Sasani Şehinşalık devleti, uzun yıllar süren savaşlar ve iç çekişmeler sonucunda güçsüz duruma düşmüş ve böylece inancı zayıflamış kuvvetlerinin İslam kuvvetlerine direnecek gücü kaybolmuştur. Sonuçta Sasani devletinin yıkılmasıyla bu topraklarda yeni bir dönem başlamıştır.

Müslümanların bu topraklara saldırması ve Sasani döneminin sona ermesiyle birlikte siyasal sistemde de büyük değişiklikler yüz vermesi gerekirdi. Başka bir ifadeyle İslam'ın siyasal yapısının doğası gereği, ülkenin siyasal sisteminin doğası da değişip ve dini niteliğe bürünmesi gerekirdi. Bu dönemde Müslümanların bu toprakla girmesiyle beraber siyasal sistemin ne kadar din ve İslam kurallarıyla özdeşleşip özdeşleşmedeki meselesi önemli ve başlı başına bir sorudur. Bazı tarihçilere göre Müslümanların bu topraklara saldırması aynı komşu imparatorlukları gibi toprak sahiplenme ve kendi egemenliğini yayma ve büyüme amacıyla olmuştur. Ancak Bazı tarihçilere göre ise Müslümanların bu topraklara saldırmasının nedendi sadece İslam dinini yaymak ve bu topraklarda yaşayan insanları İslam dinine davet etmektir²³.

Bu görüşlerin dışında sonuçta Sasani'lerin ordusu uzun süren savaşlar neticesinde Müslümanların karşısında yenilmiş ve Müslümanlar bu topraklarda yayılmaya başlamışlardır. Bu topraklarda yaşayan insanlar İslam dinini kabul etmekle birlikte Arapçayı da ilmi dil olarak benimsemişlerdir.

Ülkenin siyasal sistemi Sasani imparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte, saltanat kurumunun kaldırılması ve yerel yönetimlerin özerkliğiyle sonuçlanmıştır. Daha doğrusu Müslümanların bu toprakla girmesiyle beraber ilk başta ülke bir süreliğine karmaşık bir duruma düşmüş ve ardından birçok yerel yönetimler işbaşına

²³ Hasan PİRİNİYA, İran'e Gadim..., a.g.e., s. 99.

gelmiştir²⁴. Ancak bir süre sonra Araplar ülkeyi yavaş yavaş kendi hâkimiyetleri altına alarak önce Emevi ve ardından Abbasi valileri tarafından yönetmişlerdir. Bu durumun sonucunda ülke M.S. 11.yüzyıla kadar tamamen İslamileşmiştir.

Emeviler (651-745) döneminde Emevi halifelerinin memurları güvenilmez oldukları için bu toprakların çeşitli bölgelerinde direniş ve bağımsızlık hareketleri baş vermiştir. Dolayısıyla bu durumda yerel yönetimlerin Emevi hanedanlığının kontrolünden çıktığını söyleyebiliriz. Ancak yavaş yavaş bu topraklarda yaşayan insanların arasında İslam'ın yayılmasıyla birlikte bazı yerel yönetimler merkezi İslami devlete bağımlılıklarını artırmış, Müslüman valiler de önceki valilerin yerlerine geçmişlerdir²⁵.

İslam dininin bu topraklarda yayılması Abbasi dönemine kadar yani yaklaşık yüz elli seneye kadar devam etmiştir. Bu süreçte ülkenin farklı bölgelerinde Mülükül-Tavayif'i ve yerel yönetimler kurulmuş ve merkezi İslam devletine nispi bağımlılıkla hayatlarını devam ettirmişlerdir. Başka bir ifadeyle bazı bölgelerde yerel yönetimler merkezi İslam devletinin karşısında mütevazı ve itaatkârken veya "Zimme Peyman"ı²⁶ bağlayarak bir türlü İslam yönetimine bağılyken bazı bölgelerde yerel yönetimler kendi bağımsızlıklarını korumuşlardır²⁷. İslam'dan önceki dönemde emir ve yönetmelikler Büyük Şah tarafından ilan edilmesi gibi bu dönemde de Mülükül-Tavayif'i ve yerel yönetimlerin Şahları tarafından ilan ediliyordu.

²⁴ Hasan PİRNIYA, İran'e Gadim..., a.g.e., s. 102.

²⁵ Abulfath HAKİMİYAN, Alaviyan'e Tabarestan (TAberestan'ın Alevileri), Elham Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1989, s. 6.

²⁶ İslam devletinde gayrimüslim vatandaşlar Cizye* verme şartıyla İslam ülkesinde sürekli oturma hakkına sahipler. Zimmîlerin can, mal ve namus güvenliği Zimmî Peyman veya Ahd vasıtasıyla uyrukluğuna girdikleri İslam devleri tarafından sağlanır.

* Cizye; İslam'ın hâkimiyetti altında yaşayan gayrimüslimlerin mal, namus ve canlarını korumak karşılığında devlete verdikleri bir çeşit vergidir.

²⁷ Abulfath HAKİMİYAN, Alaviyan'e..., a.g.e., s. 25.

Bu dönemde İslam'ın etkisi sadece insanların fikir, inanç ve terbiye usullerini etkilemekle kalıp siyasal yönetimde hiçbir etki ve değişiklik yaratmamıştır. Bu yüzden bu topraklarda İslam'ın yayılmasına rağmen Müslümanlar asla ülkede bir hükümet kurma imkânı bulamamışlardır ve dolayısıyla yerel yönetimler ne tam merkezi İslam devletinin eyaleti haline gelmişler ve ne önceleri gibi kendileri bir özerk hükümet kurabilmişlerdir.

İslam'ın bu ülkeye girmesi ve yayılmasıyla beraber bu arazide yaşayan insanların siyasi taleplerinin ne kadar değişikliğe uğradığı ve hükümdarların ve yerel yönetimlerin (Şahlarının) hâkimiyetlerinin sınırlandırılmasında ne kadar etkilediği konusu tarihi kaynaklarda çok az söz konusu olmuştur. Aslında bu ülkeye İslam'ın gelişinin monarşinin yıkılmasını sağlamaktan başka bir rolü olmamış ve yeni bir sistemin oluşturulmasına ve yeni bir hükümetin kurulmasında aciz kalarak bu geniş topraklarda siyasal sistem feodal olarak çalışmıştır²⁸. Çünkü fatih Müslümanların devlet kurmak ve yönlendirmek için gerekli teori ve bilgi eksikliğinden ve de bu alandaki deneyim ve tecrübe eksikliğinden dolayı eski düzeni yıkmaktan sonra yeni bir düzeni kurama şansları olmamıştır. Dolayısıyla fatih Müslümanlar yıllarca imparatorluklar altında şiddet ve baskıyla yaşayan insanlara adaletli bir sistem yaratamamışlardır. Emeviler ve Abbasiler bu geniş toprakları sadece vergi ve haraç toplayarak kendi başına bırakmakla beraber farklı alanlara gönderilen valiler vasıtasıyla muhalifleri bastırmışlardır²⁹.

Emevi ve Abbasi halifeliği döneminde bu coğrafyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar tarafından halifelere karşı bazı ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.

²⁸ Abbas Ali OMEYDE ZANJANİ, Mabaniye Andişeye Siyasiye Eslam (İslam'ın Siyasal Düşüncesinin İlkeleri), Andişe Yayınları, İkinci Cilt, Tahran 1996. s.76.

²⁹ Abbas Ali OMEYDE ZANJANİ, Mabaniye..., a.g.e., s.85.

Ancak halifenin görevi bu olaylarda sadece ayaklanmayı bastırmak ve onların liderlerini öldürmek olmuştur. Sonuç olarak bu topraklarda halifelere karşı yüz veren ayaklanmalar ve ardından ise kurulan yerel yönetimler, Şam ve Bağdat'taki merkezi yönetimin, merkezi devlet ve imparatorluk kurma yetersizliğinden kaynaklanmıştır.

İslam'dan önceki yerel yönetimler Büyük Şah tarafından vurgulanan emirleri ve merkezin emirlerini uyguladıkları gibi İslam'dan sonra da bu topraklarda kurulan yerel yönetimler de halifeler tarafından valiler vasıtasıyla yönetiliyordu. Daha doğrusu İslam'dan sonra bu topraklarda kurulan yerel yönetimler ne tam İslami bir niteliğe, ne İslami bir doğaya sahip olmuş ve ne İslam'ın yayılmasına karşı direniş göstermişlerdir³⁰.

İran tarihi kaynakların göre İslam'ın bu topraklara girişinden Safevi devletinin kurulmasına kadar yani yaklaşık altı yüz seneye kadar bu topraklarda birçok devlet özellikle Türk İslam devletleri işbaşına gelmiş ancak genelde ülkede Mülükül-Tavayif şeklinde yönetilmiştir. Bu dönemde kurulan devletler, İslam'ın başlangıcı döneminde; Emeviler (651-745) ve Abbasiler (749-809) hükümetleri, bu dönemden sonra ise; Tahirliler (785-836), Samaniler (866-968), Gazneliler (967-1134), Selçuklular (1055-1194), Harezmsahlar (1094-1231), Moğollar (1259-1335) ve Teymuriler (1384-1500) dönemleri idi. Bu dönemde siyasi yapının başında emirler ve sultanlar vardı ve onun yanında vezirler görev yapıyorlardı. Ayrıca vezirlerin yetki ve sorumlulukları her zaman aynı değildi.

III. SAFEVİLER DÖNEMİNDEN KAÇAR DÖNEMİNE KADAR

Arapların bu topraklara saldırmasıyla beraber birçok merkezi ve yerel devlet kurulmakla beraber bazı dönemlerde güçlü bir merkezi devlet oluşmuş bazı

³⁰ Abbas Ali OMEYDE ZANJANİ, Mabaniye..., a.g.e., s. 98.

dönemlerde yerel sayılabilecek yönetimler iş başına gelmiş ve Safeviler dönemine (1501- 1732) kadar devam etmiştir. İslam'dan sonraki dönemde hem siyasi bakımdan hem de merkezi yönetim bakımından en iyi sayılabilecek dönem Safeviler dönemi olmuştur. Bu dönemde güçlü bir merkezi hükümet kurulmuştur.

1501 yılının Temmuz ayında İsmail Safevi Tebriz'de kendini Şah ilan edince, Safevi hanedanı işbaşına gelmiş ve Şii mezhebi ilk kez Şah İsmail (bu hanedanlığın ilk şahı) tarafından devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Safevi devletinde Şah İsmail ve Büyük Şah Abbas vasıtasıyla güçlü bir merkezi hükümet kurulmakla beraber Şiilik resmi devlet dini olarak kabul edilmiş ve ideolojik çerçeveye oturtulmuş³¹ ve bu özellik günümüze kadar devam edilmiştir.

Safevilerin en temel özelliği Şii mezhebinin ilkelerine ve Ehl-i Beyt'e³² bağlılık idi. Bu nedenden dolayı önceki hükümetlerle büyük fark göstermekteydi. Safevi devleti kendi gücünü korumakla beraber mutlak güç ve zulmü kendi hakları görmeyerek kendi güçlerini sınırlandırdılar. Daha doğrusu Safevi devleti meşruiyet kazanmak için askeri güç ve bastırma siyasetine dayanmak yerine kendi devletlerini kanuni ve meşru gösterme çabasıydılar. Dolayısıyla hükümeti, Şii mezhebinin ilkelerine (İmam'lar dışındaki yönetimler işgalci yönetimlerdir) uyum sağlamakla beraber hükümetin meşruiyet kazanma yolunu kendi hükümetlerini İmama bağlamakta görmekteydiler. Başka bir ifadeyle hükümetlerinin meşruiyet kazanmasını; kendilerini imama bağlamak ve imamların temsilcileri olarak

³¹ Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002, s. 50.

³² Hz. Muhammed'in ailesi ve soyundan gelenler için kullanılan bir terimdir.

göstermek, dolayısıyla ülkedeki fakihlere yaklaşılarak, onlarla uyum sağlama çabasıındaydılar³³.

Safevi devletinin doğası ne halifelik esasında ve ne de İmamet³⁴ esasında kurulmuştur. Safevi devletinin esas temel niteliği Safevi devletinin ilk hamilerinin yani Kızılbaşların inançlarından yapılanmıştır. Onlar Şah İsmail'i sadece dünyevi sultan olarak görmemekteydiler, Şah İsmail'i Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi ve Hz. Mehdi'nin dünya hükümetini kurmak için ortaya çıkışına zemin hazırlayan şahıs olarak görüyorlardı³⁵.

Safevi devleti meşruiyet kazanmak için kendi güçlerini sınırlandırmak ve ardından ulema ve fakihleri kendilerine yakınlaştırmakla beraber ulemaya öncelerinde hiç görülmemiş yetkiler vermişlerdir. Safeviler döneminde din işleriyle uğraşan bir kurum olan 'Sadr ' kurulmuştur. Sadr dini işler bakanlığı olarak görev yapmakla beraber vakıfları da yönetiyordu. Bu durum ulemaya ekonomik açıdan devletten bağımsız olma özelliği tanıyordu. Ayrıca Safevi devletinde Sadr Kurumu ulemanın yetkilerini, *devletin işlerini Şeriat kurallarına uydurmak ve monarşinin gücünün sınırlandırmak olarak düzenliyordu*³⁶. Dolayısıyla bu dönemden itibaren din adamlarından oluşan güçlü bir grup kurularak dönem dönem hâkim güç haline gelmiştir. Daha sonraki yıllarda da görüleceği gibi ulema bu durumu yakalamakla beraber ilerdeki dönemlere sağlam bir zemin oluşturarak Meşrutiyet dönemi, Pehlevi

³³ Masood KEMALİ, Cameeye..., a.g.e, s. 55

³⁴ Şia mezheplerinden Caferiye veya İmamiye-i İsna Aşeriye mezhebine göre din ve dünya işlerini düzenleyen ve dini önder ve hüccet olarak kabul edilen on iki rehber bulunmaktadır. On iki imamların ilki Hz. Ali ve onun soyunda gelenlerdir.

³⁵ Kızılbaşlar Safevi devletinin ordusunu oluşturmakla beraber, Hz. Ali'nin ruhu Şah İsmail'in babası Haydar'ın vücuduna göç etmekten (Reenkarnasyon) sonra Şah İsmail'e göç ettiğine inanıyorlardı.

³⁶ Masood KEMALİ, Cameeye..., a.g.e, s. 62

döneminin özellikle son yılları ve İran İslam cumhuriyeti döneminde toplumda etkili olmayı başlamışlardır.

Kızılbaşlar Safevi devletinin ilk on senesinde ‘Sadaret’³⁷ ve ‘Emir-ül Ümera’³⁸ unvanına yükselmişlerdir. Sadarat ve ya Emir-ül Ümera makamı bugünkü siyasal rejimlerde başbakanın yetkileriyle donatılmıştır. Safevi devletinde tüm yönetim kurumları Emir-ül Ümera’dan emir almakla beraber bunların emirleri kraliyet hükmündeydi. Dolayısıyla Safevi sarayında bu makamı elde etmek için güçlü kişiler arasında gizli ve büyük mücadele yaşanmıştır. Bazı dönemlerde ise mesela Şah Abbas döneminde sadarat ve Emir-ül Ülema makamı ortadan kaldırılarak, Safevi Şahı devleti gücünü doğrudan ele almıştır³⁹.

Sonuç olarak bu topraklarda ilk defa Safevi devletinde milletin karşısında Padişah veya saltanat kurumu sorumlu makam olarak tanımlanmış ve ayrıca bu kurumun millet karşısında görevleri açıklanmıştır. Safevi şahları her zaman hükümetin meşruluğunu güvence altına alacak ilkeleri korumaya çalışmışlar ve bu yüzden hem halk tarafından ve hem fakihlerden genel memnuniyeti kazanmışlardır. Ama yaklaşık iki yüz eli senelik Safevi devletinde bazen padişah bu kuralara bakmayarak ülkeyi geçmişteki despot yöneticiler gibi yönetirken bazen ise yetkilerini sınırlandırarak ülkeyi yönetmişler.

IV. KAÇAR DÖNEMİ

Safevilerin uzun bir süre hüküm sürmesinin ardından 1796-1925 tarihleri arasında Kaçar hanedanı iş başına gelmiştir. Kaçarala, safeviler gibi siyasi meşruiyet kazanma çabasıyla birlikte hem bu konumu elde etmek ve hem de hükümeti

³⁷ Vezirlik, Baş vezirlik, Vekillik.

³⁸ Eyaletlere atanan askeri ve sivil yetkileri olan yüksek dereceli görevli.

³⁹ Ahmad ARAM, Tarikhe Eslam (İslam Tarihi), Amirkabir Yayınları, Tahran 2004, s. 520.

ulamanın etkisinde kurtarmak amacıyla geçmişteki rejimlerdeki gibi mutlak monarşi kurmak peşindeydiler. Dolayısıyla Kaçarlar ulemanın saltanatta ortak ve güçlü pozisyonda olmalarına karşı çıkmışlardır⁴⁰.

Kaçar devletinin yönetim yapısı Safeviler'den farklı olmuştur. Safevi devletinde, saltanat makamıyla fakihler arasında etkileşim karşılıklıydı ve o yüzden iki grup arasında güç paylaşımı mevcut olmuştur. Ancak Kaçar devletinde bu iki gurup arasında etkileşim ve işbirliği mevcutken, güç sadece saltanat makamının tekelinde olmuş, fakihler ve ulemalar ikinci derecede yer almışlardır. Başka bir ifadeyle Kaçarlar, din ve ulemayı ordu gibi sadece kendi yönetimlerini korumak için kullanmışlardır⁴¹. Kaçarlar Safevi devletinin aksine ne dini taahhütte ve ne güç paylaşımına değer vermişlerdir. Ancak bazı tarihçilere göre kaçar devleti ülkenin ilk meşrute devleti olmakla beraber Rusya, Avrupa ve Osmanlı'yla geniş irtibat kurmaktan dolayı etkilenmiştir.⁴² Kaçar devletinde valiler kaçar ailelerinde veya saraya bağlı ailelerden seçildiğinden dolayı ailesel hükümet sayılabilmektedir.

Kaçar döneminde Sadr Kurumu Safavi devletinin aksine ulemadan alınarak devletin ikinci adamına, saraya bağlı kişilere 'sadrazam' unvanıyla devredilmiştir. Devletin hiyerarşisinde Şah ve sadrazam'dan sonra üç önemli makam bulunmaktaydı. Birincisi Mostof-i Ül Malik; ülkede valileri atama ve azletme gücüne sahip olan kişi, ikincisi Ordu Komutanı ve üçüncüsü ise Münş-i Ül Malik; eyaletlerin vergi miktarını hesaplayarak valilere bildirmekte olan kişi olmuştur⁴³.

⁴⁰ Eravand ABRAHAMIAN, İran Beyne Do Engelab (İki Devrim Arasında İran), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHI, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 40.

⁴¹ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., s. 44.

⁴² Ahmad ARAM, Tarikhe Eslam..., a.g.e., s.569.

⁴³ Ahmad ARAM, Tarikhe Eslam..., a.g.e., s.572.

Kaçar dönemi ülkenin batı ile buluşması ve batılı siyasi rejim ve yönetim sisteminin gündeme geldiği, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda ıslahat ve yenilikçiliğin gerçekleştirilmeye ve modern kurumların kurulmasının başladığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ancak tüm ıslahat ve yeniliklere rağmen icraatın yetersiz olduğu görülmüştür. Bunun nedenlerinden birincisi, Kaçar Şahlarının ülkenin işleri ile ilgilenmedikleri ve ikincisi âdemi merkezîyetçiliği savunan geleneksel güçlerin varlığı olmuştur. Bu iki nedene ilaveten mali sıkıntı ve o dönemim iki güçlü devleti Rusya ve İngiltere'nin ülkenin iç işlerinde müdahalesi⁴⁴ de güçlü ve geniş bir merkezi yönetimin oluşumunu engellemiştir⁴⁵.

Bu çağda kamu hak ve özgürlükleri bakımından 1887 Nasiri Fermanına (Ferman-i Nasiri) gösterebiliriz. Bu fermana göre bu topraklarda yaşayan bütün insanların can ve malı, yetkili mahkeme tarafından karar verilmediği sürece güvence altına alınmıştır⁴⁶.

Kaçar Hanedanlığının son döneminde batıya verilen imtiyazlar sonucunda ülke hızla sömürgeleşme sürecine girmiştir. Nasireddin Şah 1890 yılında İngiltere'yi ziyaretinde ülkenin tütün imtiyazını⁴⁷ bir İngiliz şirketine verdiği için toplumun geniş kitleleri tarafından beklenmedik bir şekilde itirazlar düzenlenmiştir. Özellikle çarşı esnafı ve tüccar, verilen imtiyazdan ilk zarar görenler arasında yer aldıkları için, itiraz eden ilk toplumsal grup olmuşlardır. Başka bir ifadeyle Kaçar Şahı olan Nasireddin Şah, İngiliz Major Talbot'a tütünün üretimini, dağıtımını ve satışı

⁴⁴ Her iki güçte bu topraklarda monarşi yapının desteklemekle beraber, İngiltere anayasal monarşini destekliyordu.

⁴⁵ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., s. 71.

⁴⁶ Ahmad ARAM, Tarikhe Eslam..., a.g.e., s.60.

⁴⁷ 1890'larda Nasireddin Şah ve İngiliz şirketi 'Talbot' arasında imzalanan anlaşmaya göre bu ülkede yetiştirme, satış ve tütün tüketimi İngiliz şirketine devretmekle beraber bu anlaşmada İngilizlere ülkede siyasi ve ekonomi alanda bazı müdahale yolları tanıyordu.

üzerinde elli yıllık imtiyaz tanınması Tütün Ayaklanmasını başlatmıştır. Esnaf ve tüccar ilk zarar görenler arasında yer aldıkları için ulemanın (din adamları) desteğini almada gecikmemişlerdir. Öyle ki dönemin önemli din adamlarından olan ‘Müçtehit Hacı Mirza Hasan Şirazi’ bir fetva ile tütün kullanımını her ne şekilde olursa olsun yasak ilan etmiştir. Dolayısıyla bu itirazlar sonucunda 1892 yılında bu imtiyaz fesih edilmiştir.

Bu olay o güne kadar ülke tarihinde devlet politikalarına ulema, aydınlar, tüccar, çarşı, pazar, esnaf ve halk’ın birlik içinde itiraz ederek sonuca ulaştırdığı bir hareket olarak bilinmektedir⁴⁸. *Tütün hareketinde önemli olan bir nokta ve dolayısıyla sonraki yıllarda birçok hareket ve başkaldırıya ışık tutacak husus ise ulemadan oluşan yeni bir siyasal grubun toplumsal olaylarda liderlik edebilecek bir konuma gelmesi olmuştur⁴⁹. Ayrıca bu hareket Meşrutiyet Devriminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.*

Milletin ayaklanmasıyla beraber Tütün İmtiyazının feshi ve on sekiz ay süren itirazlar sonucunda itirazların başarıyla sonuçlanması, İngiltere’nin sömürü politikasının ortadan kaldırılmasına neden olmakla birlikte ayrıca insanların ülkenin siyasi sahnesi girmelerine de sebep olmuştur. Dolayısıyla ülkede yönetim ve hükümet açısından yeni bir dönem başlamış ve en önemli mevzu ise ülkede mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş dönemi başlamıştır.

Ayetullah Şirazi’nin 1890-1892 yılları arasında yaşanan süreçte Tütün Yasağı hakkında verdiği fetva meşrutiyet hareketlerini fitilleyen başlıca kıvılcımlardan ilki olmuştur. Bu dönemde ülkede yaşayan aydınlar, otoriter devletin gerçek mahiyetiyle

⁴⁸ Parviz NAMEG, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimim İlkeleri), Havaye Taze Yayınları, Tahran 2001, s.109.

⁴⁹ Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat..., a.g.e., s.104.

tanışmakla beraber, istibdat yönetiminin yıkılmasıyla, kanunun hâkimiyetinin oluşacağını ummuşlardır⁵⁰. Ancak maalesef aydınların çabaları bu dönemde onların beledikleri neticeye ulaşmamış, ama ülkenin siyasi tarihindeki ilk ve en önemli olaylardan birisi olmuştur.

Tütün Yasağı fetvasıyla beraber hem Şii ulemanın siyasi alanda çok güçlü olmalarına ve hem de ülkede yaşayan aydınlar bu fetvanın ardından siyasi değişimler konusundaki düşüncelerinde ısrarlı olmaya başlamışlardır. Dolayısıyla çoğu bilim adamları Tütün Yasağı kıyamını meşrutiyet devrimi için başarılı bir hazırlık olarak değerlendirmişler ve dolayısıyla ülke tarihindeki ilk siyasi hareket olarak görmüşlerdir⁵¹.

Sonuç olarak bu topraklarda 1906 meşrutiyet döneminden önce kurulan bütün hâkimiyetlerde, tüm devlet otoritesi ve hâkimiyet Şahta odaklanmıştır. Şah yürütme erkini kendinde bulundurmakla beraber yasama ve yargı yetkilerini de kendinde bulundurmıştır. Daha doğrusu Şah kendi hedeflerine doğru gitmek ve kendi isteklerini yürütmek için sınırsız yetki, mutlak özgürlüğe sahip olmuş ve emirleri ise devlet düzenlemeleri olarak sayılmıştır.

V. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Tütün Yasağı kıyamını ardından özellikle Nasıreddin Şah zamanından itibaren devlet katında yolsuzluğun ve yoksulluğun artması, alınan yabancı krediler ile verilen imtiyazlar, ülke üzerinde Rus ve İngiliz nüfuzunun artırılması, yabancıların ülke üzerindeki müdahaleleri ve nüfuzlarının artırılması, devletin

⁵⁰ Masood KEMALİ, *Cameeye Madani Dovlat...*, a.g.e., s.110.

⁵¹ Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, *Devlet ve Camia Der İran-İnkıraz-ı Kaçar ve İstikrar-ı Pehlevi*, Neşr-i Merkez Yayınları, Tahran, 1379, s.53.

adaletsiz ve diktatörce yönetimi ve can ve mal güvenliğinin eksikliği gibi pek çok olumsuz etken, sonuçta toplumda bir rahatsızlığı ortaya çıkarmıştır.

Tütün Yasağı kıyamının zafere ulaşmasından kısa bir süre sonra Nasireddin Şah saltanatının ellinci yılı kutlama arifesinde öldürülmüştür. Nasireddin Şah'ın öldürülmesiyle veliahdı Muzaffereddin Şah işbaşına gelmiştir. Prof. Katuziyan bu noktada ülkede Meşrutiyet inkılâbının koşulsuz gerçekleşmesinin zorunlu olmadığını ama Nasireddin Şah'ın öldürülmesinden sonra meydana gelen olaylarla meşrutiyetin kaçınılmaz bir hal aldığını düşünmektedir⁵².

Muzaffereddin Şahın işbaşına gelmesinin ardından ülkenin durumu daha çok kötüleşmeye doğru giderek gidişat insanların ayaklanması ve isyanına zemin hazırlamış ve sonuçta halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Bu ayaklanmalarla beraber halkın istekleri arasında adalet hane'nin (adliye) kurulması olmuştur⁵³. Nihayet Kaçar Şahlarından Muzaffereddin Şah insanların isteklerine boyun eğmeye mecbur kalarak adalet hane'nin kurulma iznini vermiştir. Bu ferman Şah'ın yetkilerinin sınırlandırılmasını içermemekle beraber ancak bütün insanların kanun önünde eşit olmasını açıkladığı için (eşitlik ilkesi) insanların yaklaşık bir ay süren ayaklanmalarını yatıştırmıştır. Ama ardından ve kısa bir süre sonra ise devletin bu ilke ve kuraları yeniden ihlal etmesi ve bu süreçte aktif olan insanları tutuklaması ve sürgüne göndermesi yeniden halk ayaklanmasına sebep olmuştur. Ancak meşrute yanlılar bu kez anayasa kanununun düzenlenmesini, Milli Meclisin kurulmasını ve Ayn'ud-Devle'nin sadaret makamından azlını talep etmişlerdir⁵⁴. Sonuçta

⁵² Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, Devlet ve..., a.g.e., s.53.

⁵³ Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, Devlet ve..., a.g.e., s 55.

⁵⁴ Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, Devlet ve..., a.g.e., s. 57.

Muzaffereddin Şah zor durumda kalarak Ayn'ud-Devle'ni azıl etmekle beraber Danışma Meclisinin (Macles-e Meşvereti) kurulması fermanını yayınlamıştır.

Muzaffereddin Şahın bu fermana göre meclis Şehzadeler, Ulema, Soylular, Esnaf, Tüccar ve Toprak sahiplerinden oluşmaktaydı ve bu kişiler kendi aralarında hükümetin ve kamu kararlarını ve halkın yararına olan konularda fikir beyan ederek ve hükümet vasıtasıyla Şaha göndererek ve ardından ise şah açıklama istedikten sonra yapılanmaya koyacaktı. Daha doğrusu bu ferman danışmanlık mahiyetinde olduğundan dolayı yani Şehzadeler, Ulema, Soylular, Esnaf, Tüccar ve Toprak sahipleri reform işleri için birlikte meşveret edip ve ardından sonucu şah'a bildirmeye görevlendirmişleridir⁵⁵. Ancak insanlar bu fermanın içinde kendi taleplerini bulmayınca yeniden ayaklanmaya başlamakla beraber, bu durumda Şahtan milletvekillerinden oluşan milli meclisin kurulmasını, anayasanın yazılmasını ve Şah'ın bunları desteklemesi istemişlerdir.

Muzaffereddin Şah yeniden zor durumda kalarak 1906 yılının on beş ağustosunda bütün bu isteklere olumlu yanıt vererek, yeni bir fermanı eski fermanın tamamlayıcısı olarak yayınlamıştır. Bu ferman göre devlet, seçim düzenleyerek ve ardından seçime giderek, Milli Şura Meclisinin (Meclisi Şuraye Melli) kurulmasını yapmaya görevlendirilmiştir. Dolayısıyla birinci Mili Şura Meclisi Gülistan imaretinde Şah'ın huzurunda açılarak aynı zamanda anayasa kanununun hazırlanması için de bir heyet oluşturulmuştur. Kısa bir süre sonra ise anayasa metni hazırlanmış ve Muzaffereddin Şah'ın İmzasına sunularak yayınlanmıştır. Böylece

⁵⁵ Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, Devlet ve..., a.g.e., s. 59.

meşrutiyet hareketi, meşrutiyet hükümetinin kurulması ve ülkede ilk olarak anayasanın yazılmasıyla sonuçlanmıştır⁵⁶.

Sonuç itibariyle ülkede Meşrutiyet dönemi 1905- 1909 yılları arasında yaşanmış ve sonuçta başarıya ulaşmakla beraber meşrutiyet devriminin amacı diktatör bir monarşiyi ortadan kaldırmak ve yeni bir anayasal hükümet oluşturmak olmuştur. Böylece bir kaç bin yıllık bir devlet geleneğine sahip olan ülke, bu şekilde ilk anayasasına kavuşmuştur.

Meşrute kelimesi; şart, gereklilik, anlaşma, karar anlamına gelen Arapça kökenli şereta kelimesinden mef'ul olan meşrut kelimesinin müennes çekimidir. Bu bağlamda, İslam dünyasında meşrutiyet kelimesi ilk defa Osmanlı'da kanuna dayalı hükümet anlamında kullanılmış ve daha sonraları diğer İslam ülkeleri bu kelimeyi kanuna dayalı, belli kural ve kanunlar etrafında birtakım şahısların keyfi yetki kullanımlarından uzak hükümet tarzı olarak ve devlet işlerine halkın veya toplumdan bazı sınıfların katılımı kapsayan kavram olarak kullanılmıştır⁵⁷.

A. 1906 MEŞRUTİYET ANAYASASI

Meşrutiyet devrimiyle beraber ülkenin ilk anayasası yani 1906 anayasası Belçika ve Fransa anayasalarından esinlenerek tanzim edilmiş ve sonuçta beş bölümden ve eli bir maddeden oluşmuştur. Ancak bu anayasa aceleyle hazırlandığı için yetersiz olmakla beraber genelde Milli Meclisin konularına başta olmak üzere değinmiş ve dolayısıyla anayasalarda olması gereken önemli konulara ve ilkelere değinmemiştir. Başka bir ifadeyle bu anayasada sadece Milli Meclisinin yetki ve

⁵⁶ Mohammad Ali Homayune KATUZİYAN, Devlet ve..., a.g.e., s. 62

⁵⁷ Kaan DİLEK, İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri, Akademik ORTA DOĞU, Cilt 2, Sayı 1.

görevlerine ve milletvekillerin veya temsilcilerin haklarına değinmekle birlikte halkın hiçbir hak ve özgürlüklerine açıklama getirmeyerek hazırlanmıştır.

Bir süre sonra müzaffereddin Şah'ın ölümü ve Muhammet Mirza'nın iş başına gelmesinin ardından anayasada var olan eksikleri gidermek amacıyla Milli Mecliste Ek Anayasayı yedi ay süreç içinde hazırlamak için bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon beş kişiden oluşmakla beraber belli bir metni Belçika ve Fransa anayasalarından esinlenerek hazırlamış ama bu metin bütün milletvekilleri tarafından onaylanmamıştır⁵⁸. O yüzden meclis yeni anayasa metnini (Ek Anayasa) ulema tarafından şeriat kurallarına uygunluk açısından gözden geçirilmesine karar vermiştir. Böylece Ek anayasa metninin on maddesinden fazlası değiştirilmiş ve ardından meclisin onayından sonra Muhammet Ali Şah'a sunulmuş ve yürürlüğe konulmuştur.

Ek Anayasa 10 bölüm ve 107 maddeden oluşmakla beraber, birinci bölüm yedi maddeden oluşarak genel esaslara, ikinci bölüm on sekiz maddeden oluşmakla milletin haklarına, üçüncü bölüm dört maddeden oluşmakla devletin temel organlarına, dördüncü bölüm beş maddeden oluşmakla milletvekillerin haklarına, beşinci bölüm yirmi üç maddeden oluşmakla Şah'ın yetki ve haklarına, altıncı bölüm on üç maddeden oluşmakla bakanların görev ve haklarına, yedinci bölüm; mahkemelerin yetkilerine, sekizinci bölüm ön dört maddeden oluşmakla Eyalet ve Velayet encümenlerine, dokuzuncu bölüm ise on maddeden oluşmakla birlikte maliye konuları ve onuncu bölüm ise; ordu konusuna değinerek düzenlemiştir.

Meşrutiyetin Ek Anayasasıyla ülkede meşrute saltanat rejimi kurulmakla birlikte, 35. maddeye göre saltanat ilahi vade olarak millet tarafından şah'a

⁵⁸ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., s. 89.

verilmiştir. 27. maddeye göre devletin temel erkleri yasama, yürütme ve yargı olarak bölünmüş ve ardından 28. madde doğrultusunda bu üç erk birbirinden her zaman ayrı ve bağımsız olarak nitelenmiştir. Ayrıca Ek Anayasanın 2. maddesinde ise Milli meclisten çıkan bütün kanunlar İslam ilkelerine ters olmama şartı konulmuştur.

Sonuç olarak Meşrutiyet Anayasası 51 maddelik esas maddelerden ve ardından Ek Anayasa 107 maddeden oluşarak toplam anayasa 158 maddeden oluşmuştur.

B. MEŞRUTİYET DEVRİMİYLE BERABER YÖNETİM YAPIDA DEĞİŞİKLİK VE İNSANLARA TANILAN HAKLAR

Meşrutiyet devrimi gerçekleşmeden önce, Kaçar devletinde tüm devlet otoritesi ve hâkimiyet Kaçar Şahında odaklanmış ve Şah yürütme erkini kendinde bulundurmakla beraber yasama ve yargı yetkilerini de kendinde bulundurmuştur. Daha doğrusu Şah kendi hedeflerine doğru gitmek, kendi isteklerini yürütmek için sınırsız yetki ve mutlak özgürlüğe sahip olmuş ve emirleri ve yaptırımları devlet düzenlemeleri olarak sayılmıştır. Nasireddin Şahın saltanatının ikinci döneminde gerçi Adliye Divanı kurularak vezirlerin, valilerin ve ayrıca Şahın yetkileri sınırlandırılmış ve bazı bakanlıklar kurularak bir şekilde yönetimde görev ve yetkiler bölünmüştür ancak şahın iradesi, isteği ve emriyle bir anda bütün bu kurallar ve sınırlamalar hiçe sayılma durumu da sürekli var olmuştur.

1906 Meşrutiyet devrimi bütün eksikliklerine rağmen şahın yetkileri sınırlandırılmış ve dolayısıyla yönetim sistemi değişikliğe uğramakla beraber anayasayla ise insanlara bazı sınırlı hak ve yetkileri tanınmıştır.

Meşrutiyet devrimiyle beraber yönetim yapı sisteminden değişikliklere kısaca değinirsek;

- Anayasanın ikinci ve ön beşinci maddesinde kanun hâkimiyeti, Şahın mutlak iradesinin yerini almıştır⁵⁹.

- Ek Anayasanın ikinci⁶⁰ ve yirmi yedinci maddesinde ülkenin bütün kanunları şeriat kuralına aykırı olmama şartı getirilmiştir.

⁵⁹ Meşrutiyet Anayasasının ikinci maddesi; Milli Şura Meclisi ülkenin milletini temsil etmekle beraber insanlar ülkenin siyasi işlerinde katılma hakkını buluyorlar.

Meşrutiyet Anayasasının on beşinci maddesi; Milli Şura Meclisi ülkenin bütün mesellerinde milletin ve memleketin salahını göz önünde bulundurarak karar alıp Sena meclisine onayından sonra yürürlüğe girmesi için memleketin birinci şahsına (şah'a) gönderme hakkına sahiptir.

- Anayasanın yirmi üçüncü, yirmi dördüncü ve yirmi altıncı maddesi gereği yönetim tarafından verilen imtiyazlar ve ülke içinde ve dışında yapılan sözleşmeler, devlet tarafından veya yabancı ülkeler tarafından yapılan demiryolları, Milli Meclisin onayına bağlanmıştır.

- Anayasanın yirmi beşinci maddesi gereği devletin yabancı ülkelere ve ülke içinden borç alması, Milli Meclisin onayına bağlanmıştır.

- Anayasanın yüz altı maddesi gereğince devlette herhangi bir yabancı askeri birliklerinin hizmeti ve ülkenin bazı bölgelerinde yerleşmeleri, kanunun izin verdiği çerçevede kabul edilemez şartı getirilmiştir.

- Ek Anayasanın yirmi altı ve yirmi yedi maddesi gereği, ulusal egemenliğin, güçler ayrılığı ilkesine ve yasama, yürütme ve yargı erkinin ayrılmasına bağlı olarak kurulmasına değinilmiştir.

- Ek Anayasanın eli dokuzuncu maddesi gereği, Şehzadelerin ülkenin önemli işlerinde karışmama şartı getirilmiştir.⁶¹

- Anayasanın 56. maddesinde Saray masraflarının sınırlandırılmasına değinilmiştir.

Meşrutiyetin Ek Anayasasının ikinci faslında (18.maddeden 25.maddeye) milletin haklarına değinilmiştir. Kanun önünde eşitlik, kişisel, maddi, konut, haberleşme ve yazışma dokunulmazlığı, yargısal güvenlilik, eğitim hakkı, basın ve

⁶⁰ Ek Anayasanın ikinci maddesi;... Milli Meclis çıkardığı kanunları şeriat kuralına aykırı olamaz. Çıkarınla Kanunların şeriat kuralına aykırı olup olmaması ulemanın (en az beş kişi) uhdesindedir. Kanunda zikredilen sıfatlara donatılmış olan 20 alim Şii büyük Ayetullahların ve Taklit Mercilerin Milli Şura Meclisine tanınarak, meclis bunların içinden en az beş kişi seçerek, meclisten çıkarılan kanunları şeriat kuralına aykırı olup olmadığını denetlemek görevini buluyorlar.

⁶¹ Ek anayasanın eli dokuzuncu maddesi; Şahin oğlu, kardeşi ve amcası bakanlığa seçilemez.

dernek kurma ve toplanma özgürlüğü halkın hakları sayılmakla birlikte anayasada yer almıştır.

Meşrutiyet Anayasasında millete tanılan haklara kısaca değinirsek;

- Anayasanın ikinci ve ön beşinci maddesinde kanun hâkimiyeti, Şahın mutlak iradesinin yerini almıştır.

- Ek Anayasanın sekizinci ve doksan yedinci maddesinde eşitlik ilkesi getirilmiştir⁶².

- Anayasada bazı bireysel hak ve özgürlüklerin verilmesi ön görülmüştür: Ek Anayasanın 9. maddesinde insanların canı, malı, hakları ve meslekleri, kanunun cevaz veya izin verdiği durumlar dışında taarruzdan masum kalmak, Ek Anayasanın 10. maddesinde hiç kimse suç işlemeden tutuklanamaz meğer adliyenin emriyle ve bu durumda ise en çok yirmi dört saat içinde suçunun söylenmesi gerekir şartı, hiç kimseni zanlıya karar verecek mahkemeden uzaklaştırıp ve başka bir mahkeme önüne çıkartmayı yapamaz (E.A 11. maddesi), kanunun belirttiği durumlar dışında hiç kimse cezalandırılmaz (E.A 12.maddesi), kanunun belirttiği durumlar dışında herkesin evi ve konutu korunmalıdır ve kimsenin evine girilemez (E.A 13.maddesi), hiç kimse kanunun belirlediği hallerin dışında ikamet ettiği yerden sürülemez (E.A 14.maddesi), hiç kimsenin kanunun belirlediği durumlar dışında mülküne el konulamaz (E.A 15.maddesi), insanların mallarına kanunun belirlediği durumlar dışında ceza olarak el konulamaz (E.A 16.maddesi), kanunun belirttiği durumlar dışında insanların kendi adına olan mal ve mülklere ve kendi elinde bulunan mallara el konulamaz (E.A 17.maddesi), insanlar dini yasaklar dışında bütün

⁶² Ek Anayasanın sekizinci maddesi; ülkenin bütün İnsanları kanun önünde eşitlerdir.

Ek Anayasanın doksan yedinci maddesi; Vergi ödeme konusunda insanlar arasında hiç fark ve ayrımcılık olmayacaktır.

alanlarda eğitim alma konusunda özgürdür (E.A 18.maddesi), okulların tesisi devletin hazinesiyle ve zorunlu eğitim, Bilim ve Eğitim Bakanlığı yasası gereği olması (E.A 19.maddesi), kanunun belirttiği durumlar dışında tüm posta mektupları ve yazışmalar keşif dışında tutulmalı (E.A 22.maddesi), kanunun belirttiği durumlar dışında sahibinin izni olmadan telgrafın ifşası veya tutuklanması yasaktır (E.A 23.maddesi) şartları getirilmiştir.

- Ek Anayasanın yirmi ve yirmi birinci maddesi gereğince basın ve toplantı özgürlüğü⁶³ getirilmiştir.

- Sosyal adaletin sağlanması maddeleri (EK Anayasanın 71, 74, 76, 77, 77, 78. maddeleri) anayasada yerleşmiştir.

- Ek anayasanın on sekizinci, doksan dokuzuncu ve yüzüncü maddesi gereğince, devlet ülke halkından vergi ve kanuni ödemeler dışında hiçbir para ve ücret alamaz şartı getirilmiştir.

Meşrutiyet devrimiyle beraber yönetim yapısında değişiklik yaşansa ve anayasada insanlara bazı hak ve özgürlükler tanılsa bile, belirtmek gerekir ki bütün bu hakların ve imtiyazların anayasada bulunmasına rağmen çoğu zaman şahlar tarafından bu haklar görmezden gelinmiş ve dolayısıyla anayasada bulunan kanunlar devre dışı bırakılmıştır.

⁶³ Ek Anayasanın 20. maddesi; Basın ve yayın, İslam Dinine zarar vermeden ve basın kanununun ihlal etmediği sürece serbesttirler.

Ek Anayasanın 21. maddesi; İslam'ın temel ilkelerini ihlal etmeme şartı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü serbesttir. Ama göstericiler silah taşımamalıdır.

C. MEŞRUTE ANAYASANINA GÖRE YÖNETİMİN TEMEL İLKELERİ VE YAPISI

1906 yılının Ağustos ayında Meşrutiyet Devriminin gerçekleşmesiyle birlikte anayasayı hazırlamak için seçimler yapılmış, aydın kesimin, toprak sahiplerinin, şah yanlılarının, pazar esnafının, aristokrat sınıfın ve ulemanın temsil edildiği yeni bir meclis oluşturulmuştur. Anayasada kanun yapma yetkisi şah, meclis ve senatoya verilmiştir; ancak çıkan kanunların şeriata uygunluğu şartı da getirilmiştir. Şahın yetkisi sonradan yapılan bazı değişikliklerle birlikte daha da sınırlandırılmış ve “hakimiyet, millet tarafından şaha verilmiş bir emanet” olarak nitelendirilmiştir⁶⁴. Böylece Meşrutiyet anayasası ile ilk kez ülke yönetimi anayasal bir sisteme geçmiş ve Milli Meclis kurularak güçler ayrılığı ilkesi kabul edilmiştir.

Meşrutiyet devrimiyle birlikte yönetimin temel ilkelerine ve yapısına baktığımızda yönetim sistemi aşağıdaki kurumlardan oluşmaktadır.

1. SALTANAT KURUMU

Meşrutiyet anayasasıyla birlikte saltanat kurumu mutlakiyet anlayışından uzaklaştırılmış ve sultana anayasal sınırlar getirilmiştir. Meşrutiyet anlayışına baktığımızda şunu görüyoruz; “Anayasa yapma ve düzen kurma sadece millete aittir ve millet kendi devleti için istediği her türlü düzeni kurma hakkına sahiptir. Bu hakka sahip olan her milletin milli hâkimiyeti var demektir”⁶⁵. Başka bir ifadeyle Anayasa millet tarafından yapılır, hâkimiyet ona dayanır ve onunla sınırlıdır.

Hâkimiyet konusunda meşrutiyet devriminde, milletin iradesine vurgu yapılmış ve ayrıca tanrıya da bağlanmıştır. Nitekim meşrutiyetin Ek anayasasının 35.

⁶⁴ Mazlum UYAR, İran’da Modernleşme ve Din Adamları, Emre Yayınları, 2008, s.170-171.

⁶⁵ Firidun ADAMİYAT, İdeolojiye Nehzate Maşrutiyate İran (İran’da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi), Gostarde Yayınları, Tahran, 2009, s.210.

maddesinde hâkimiyet ilahi bir emanettir, yani millet tarafından padişaha emanet verilmiştir.

Meşrute anayasasında saltanat ilahi vade olarak millet tarafından şah'a verilmekle birlikte (35.madde) Padişah sorumluluktan muaf tutulmuştur (44.madde). Ayrıca bakanların azlı ve ataması (Ek anayasanın 46.maddesi), devletin icra memurlarının yerleşmesi (48.madde), askeri rütbelerin verilmesi (47.madde), kanunların icra fermanı (9.madde), tüm ordunun komutanı (50.madde), savaş ve sulhun ilanı (51.madde), meclislerin feshi (48.madde) Şahın özel hak ve yetkilerinden sayılmıştır.

2. YASAMA ORGANLARI

Meşrutiyet yönetim sisteminde, milletin hâkimiyeti milli ve mahalli (ulusal ve yerel) düzeyde ele alınarak, Milli Şura Meclisi, Sena Meclisi ve Eyaleti ve Velayeti Encümenlerden oluşmuştur.

Meşrutiyet devriminin gerçekleşmesiyle birlikte yasaların yapılması tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştur. Şeriat yanlıları Kuran'ın yeterli olduğunu ve yasaya gerek olmadığını ve padişahın görevinin ise bunu gözetmekten ibaret olduğunu savunurken, ikinci grup mutlakîyetçi yönetimin sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır⁶⁶. Daha doğrusu meşrutiyetteki seküler aydınlar yasayı doğal hukuka, toplum sözleşmesine, genel iradeye dayandırarak ve bunun için de İslam'dan ve Kuran'dan örnekler vererek yasanın şeriata uygun olduğunu

⁶⁶ Firidun ADAMİYAT, Endişeye Taraggi ve Hukumate Kanun (İleri Düşünce ve Kanun Hükümeti), Harezmi yayınları, Tahran, 1972, s.31.

kanıtlamaya çalışmışlardır. Başka bir grup ise “yasalar padişah iradesine dayanmalı ve halkın iyiliğini gözetmelidir” şeklindeki görüşler öne sürmüşlerdir⁶⁷.

Sonuçta meşrutiyetin EK Anayasasının 27. maddesinde yasa yapmada padişahın, şeriatın ve milletin iradesi bir arada söz konusu olmuştur. Meşrutiyetin Ek anayasasının 27. maddesine göre; “Yasama organı yasa yapma görevini yürütür. Bu organ padişah, milli şura meclisi, sena meclisinden oluşur. Bunların her biri yasa yapabilme yetkisine sahiptir, ama yasaların geçerli olması için şeriata aykırı olmaması ve her iki meclisin onayı ile padişahın imzası gerekir.”

Ayrıca meşrutiyetin Ek Anayasasının birinci faslında ülkenin resmi dini İslam ve mezhebi İsnâ Aşeri olarak bilinmekle beraber, ülkenin bütün kanun ve kuralları İslam hukukunun ilkeleriyle uyumlu olma şartı getirilmiş ve bu görev ise beş âlime devredilerek çıkarılan kanunları araştırdıktan sonra İslam ilkelerine uygunluğunu tespit etme görevi verilmiştir.

a. Milli Şura Meclisi:

Meşrutiyet fermanının imzalanmasıyla, Milli Şura Meclisi 1906’da işe başlamış ve tüm konularda yasa yapmaya yetkili kılınmıştır. Ancak Milli Şura Meclisinin bu yetkisi kral ve dini kurumlar tarafından kısıtlanmıştır.

Meşrutiyet anayasasında kraliyet tarafından “sena meclisi” yasamanın ortağı olarak anayasaya eklenmekle beraber aynı zamanda padişahın onayı da yasa yapma zamanı gerekmiştir. Ayrıca yasama organı ile ilgili başka bir sınırlama da şeriattan gelmiştir. Şeriat yanlısı bir grup ulema, yasaların şeriat hükümlerine uygun olup

⁶⁷Firidun ADAMIYAT, Endişeye Taraggi va..., a.g.e., s.97.

olmadığını denetlemek istemişlerdir ve böylece meclisin yetkilerinin bu yönden kısıtlanmasını talep etmişlerdir.

Sonuçta EK anayasanın ikinci maddesinde yasaların şeriate uygun olup olmadığını denetleme işini, “meclisin dışındaki üst düzey ulemadan seçilen beş kişi tarafından” yapılması Fazlullah Nuri tarafından verilen öneriyle yer almıştır⁶⁸.

Dolayısıyla bu maddenin anayasaya eklenmesiyle beraber laik bir temele oturtmak çabalarıyla başlayan modern ve ulusal egemenlik anlayışına dayalı meşrutiyet devrimi, ulemanın dinsel öğeleri eklemeye beraber kendi konumlarını yasallaştırmışlar ve ardından siyasal sürece girmekle beraber ulusal egemenlik anlayışının karşısında yer almışlardır ve dolayısıyla meclisin yetkisine sınırlamalar getirilerek işlevsiz hale dönüştürmüşlerdir.

Meşrutiyet anayasasında yola çıkarak Milli Şura Meclisinin görev ve yetkilerine değinirsek; Meşrutiyet Anayasasına göre, Milli Şura Meclisi ülkenin bütün milletini siyasi konularında iştirak etmek suretiyle temsil etmekle birlikte (anayasanın 2.maddesi), kanunların düzenlenmesi (15.madde), bütçenin gözetimi (18.madde), vergileri düzenleme ve maliye denetimi (anayasanın 15.maddesi ve Ek anayasanın 103.maddesi), eyalet ve vilayetlerin düzenlenmesi (19.madde), bakanlıkların ve başka kurumların düzenlenmesini (21.madde), devletin bütün işlerini denetleme, devlete ait mallarının satışı, sınır hatların değişimi, devlet tarafından imtiyaz verilmelerini ve devlet tarafından bağlanan antlaşmaları ve kamu borçlanmayı (anayasanın 22.maddesinden 25.maddesi), bakanları görevden alma ve uyarı (27.maddeden 29.maddeye göre), kamu şikâyetlerini giderme (32.madde) Milli Şura meclisinin görev ve yetkilerini oluşturmuştur.

⁶⁸ Firidun ADAMİYAT, Endişeye Taraggi va..., a.g.e., s. 102.

b. Sena Meclisi:

Sena Meclisi Milli Şura Meclisine paralel bir meclis olarak atmış üyeden oluşturulmuştur. Sena Meclisinin üyeleri, otuzu şah tarafından belirlenmekle beraber (on beş üye başkentten ve on beş üye diğer illerden) diğer otuz üye halk tarafından seçilmekteydi (15 üye başkentten ve 15 üye diğer illerden). Başka bir ifadeyle Sena Meclisinin üyelerinin yarısı Şah tarafından ve yarısı millet tarafından seçilmekle birlikte Milli Şura Meclisi gibi (maliye konusun dışında) görevlere donatılmıştır (43.maddeden 46.maddeye).

Daha doğrusu kraliyet tarafından “sena meclisi” yasamanın ortağı olarak anayasaya eklenmesi ve üyelerinin ise yarısı Şah tarafından atanması, Milli Şura Meclisinin yasa yapmaya yetkilerini kısıtlamıştır.

c. Eyaleti ve Velayeti Encümenleri:

Ülkenin âdemi merkezîyetçi bir yönetime sahip olmasından dolayı Meşrutiyet Anayasası Eyaleti ve Velayeti Encümenleri üzerinde kurulmuştur. Anayasaya göre ülkenin bütün memaliki mehrusesinde, Eyaleti ve Velayeti Encümenlerinin üyeleri halk tarafından seçilmekle birlikte bu encümenlerin kanun ve yönetmelikleri eyalet düzeyinde geçerli olmuştur. Ayrıca EK Anayasanın 91.maddesi gereği; Eyaleti ve Vilayeti Encümenlerinin üyeleri, her eyaletin halkı tarafından seçilmekle beraber her encümenin kendisine özel içtüzüğü bulunmaktaydı. Her Encümen, kendi bölgesinde kanunları icra ve denetleme yetkisine sahip olmakla birlikte (Ek Anayasanın 92.maddesi), her eyaletin masrafları ve gelirleri ise Encümenlere bağlı olmuştur (EK Anayasanın 93.maddesi).

Meşrutiyet devriminin genel olarak hedefi; yönetimin yapısını değiştirme, Şahın yetkilerine sınırlama getirtmek ve halka bazı hakları tanınmak olsa bile ancak amacına ulaşamamıştır. Daha doğrusu Meşrutiyet devrimi ulusal egemenliği tam anlamıyla gerçekleştiremedi ve egemenliği göklerden yeryüzüne indirmede başarılı olamadı.

Anayasalarda güçler ayrımı düşüncesi, iktidarın keyfi davranışlarını ortadan kaldırmak ve iktidarın sınırlandırılması için ortaya koyulsa bile ancak 1906 meşrutiyet anayasasında kralın ve bir grup din adamının uygulamasında şeriat yasalarının üstünlüğünün olması nedeniyle güçler ayrımı hâkim olamamış ve güçler arasında denge kurulamamıştır.

Meşrutiyet devrimi ve ardından ise meşrutiyet anayasası, yönetimde bazı değişiklikler yaratsa ve insanlara bazı hak ve özgürlük getirse bile maalesef Meşrutiyet devriminin heyecanı uzun sürmemiş ve sonraki dönemlerde Meşrutiyet anayasasında öngörülen birçok madde uygulanmayıp rafa kaldırılmıştır. Daha doğrusu Muzaffereddin Şahın saltanatının on birinci yılı olan 1906 senesinde “meşrute fermanı” metninin yayınlanmasına rağmen, Muzaffereddin Şah’ın ölümünden sonra yerine geçen Muhammed Ali Mirza, meşrutiyetçiler ve meşrutiyet hükümeti aleyhinde askeri darbe kararı alarak, 1908’de Meşrutiyet fermanının imzasından iki yıl sonra meclisi top ateşine tutmuştur. Böylece meclise saldırarak ve ardından Meşrutiyet inkılâbının rehberlerini yakalayıp ve idam ederek ülkede baskı dönemini başlatmıştır. Dolayısıyla bu durumda birinci meclis faaliyete geçmeden kapanılmıştır ve ülkede olağanüstü hal durumu ilan edilmiştir.

Ancak bu ortamda Şah’a karşı direnmeyi sürdüren, sadece Tebriz halkı kalmıştır. Daha sonraları bu direniş Mazandaran, Gürgen, İsfahan ve Bahtiyari halkı

da destek vererek 1909 yılına gelindiğinde meşrutiyet taraftarları yaptıkları savaşı galip çıkararak başkent Tahran'a girmişlerdir ve Şah ülkeyi terk ederek Rusya'ya kaçmıştır. Böylece ikinci Meclis 1909 yılında açılarak yeniden bu yıldan sonra ülkede parlamento çalışmalarına devam etmiştir. Ama yine kısa bir süre sonra hem ülke içinde başlayan iç karmaşa ve hem de 1911'in son günlerinde İngiliz ve Rus askerlerinin ülkenin topraklarına girmesiyle Meclis yeniden kapatılmış ve böylece kısa süren meşrutiyet devrimi sona ermiştir.

1911 yılında meclisin kapatılmasıyla birlikte meşrutiyet devrimi kısa sürmüştür ve ardından ise meşrutiyet devrimi sona ermiştir. Ancak Meşrutiyet devriminin kısa sürmesine rağmen bazı tarihçilere göre *Meşrutiyet Devrimi ülkenin demokrasi yolunda ilerlemesinde atılan önemli bir adımdır.*

1920'li yıllara gelindiğinde Kaçar hanedanının yıkılmaya doğru gitmesi, Pehlevi hükümetinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak parlamentonun çalışmaları Rıza Şahın kurduğu Pehlevi hükümeti ve daha sonra onun oğlu Muhammed Rıza Şah hükümetinde ve yine daha sonraları Musaddık döneminde(ülkede petrolün millileştirilmesine çalışıldığı dönem) gelen askeri darbelerle kesintiye uğramıştır. Böylece Kaçar hanedanının istibdadından kaçan ülke halkı Pehlevi'lerin iş başına gelmesiyle birlikte yeni bir hanedanın baskıcı ve otoriter düzeninin hâkimiyeti altına girmişlerdir.

Sonuç olarak 1906 yılında meşrutiyet devriminin gerçekleşmesinden, 1979 yılında meydana gelen "İslam Devrimine" kadar parlamentonun çalışmaları çeşitli maceralara ve problemlere rağmen devam etmiştir.

VI. PEHLEVİ HANEDANLIĞI DÖNEMİ

Bu topraklarda kurulan devletler tarih boyunca, merkezi bir devlet olma çabası ile Adem-i merkezi kabile düzeninin egemenliği arasındaki çatışmanın bir ürünü olmuşlardır. Bu topraklarda kurulan devletler uzun tarihi geçmişleri olmalarına rağmen ancak yirminci yüzyılın başlarında güçlü bir merkezi siyasi otorite sağlayabilmişlerdir.

Meşrutiyet Devrimiyle birlikte ülkenin yönetim yapısından önemli değişiklikler yüz vermiştir; Şahın yetkileri önemli oranda sınırlandırılmış, Milli bir meclis oluşturulmuş ve şahı sınırlayan bir anayasa bile hazırlanmıştır. Ancak fiiliyatta hiçbir zaman anayasaya riayet edilmemiştir.

Meşrutiyet Devrimi ülkede ilk kez 1906 senesinde gerçekleşmiş olmasına rağmen maalesef bu süreçte yabancı güçlerden ve diktatörlüklerden kurtulmanın tek çaresi olarak görünen meşrutiyete dayalı siyasi sistem tüm etkinliğini ve inandırıcılığını kaybetmiştir. Bu dönemde ülkenin her tarafında yabancı ülkelerin askerlerinin görülmesi ve ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girmesi, milli birlik ve beraberlik duygularının yok olması, siyasi alanda zıt görüşlerin varlığı, ekonomik alanda yoksulluğun artması sonuçta toplumu yeniden bir diktatörlük sisteminin yerleşmesine destek olmasında en önemli etken olmuştur.

Meşrutiyete dayalı siyasi sistem toplumun tam isteklerini yerine getirmede başarılı olamamasından dolayı giderek etkinliğini kaybetmiştir ve dolayısıyla böyle bir ortamda ülkenin son monarşisi Rıza Şah tarafından 1925 yılında kurulmuştur. Rıza Han 1925 yılında Pehlevi soyadıyla kendisini şah ilân ederek

İran’da 1979’a kadar sürecek merkezi bir yönetim başlatmıştır ve ardından düzenli güçlü bir ordu meydana getirerek giderek diktatörleşen bir durum almıştır.

A. BİRİNCİ PEHLEVİ ŞAH’I DÖNEMİ

1920’lerde ülkede ordu iki bölümden yani jandarma ve kazak güçlerinden oluşuyordu. Rıza Han güçlü bir ordunun ülke bağımsızlığının garantisi olduğunu bilerek bu iki gücü birleştiremeye karar vermiştir. Rıza Han bu iki gücü birleştirerek ve kendi kontrolü altına almakla birlikte 1921 yılında askeri bir darbe ile sıkıyönetim ilan etmiş ve böylece yeni hükümet Ahmet Şahın emriyle kurulmuş ve Rıza Han ise Savaş Bakanı olarak atanmıştır. Rıza Han askeri darbeden sonra bir bildiri yayımlayarak şöyle bir ifade kullanmıştır: “bizim amacımız güçlü ordu kurabilecek merkezi bir hükümet kurmaktır. Ancak güçlü bir ordu ile ülkeyi bu vahim durumdan kurtarabiliriz. Öyle bir hükümet kuracağız ki Gilanlı, Tebrizli ve Kermanlı arasında herhangi bir fark gözetilemesin ve ülke yabancı güçlerin masası olmasın”⁶⁹.

Rıza Han askeri güçleri bileştirip ve kontrolü altına aldıktan sonra, kendi konumunu pekiştirmek için yola çıkmıştır. Dolayısıyla Rıza Han, halkın Şah’tan ve Kaçar hükümetinden memnuniyetsizliğini kullanarak, mecliste kendine bağlı milletvekillerin yardımıyla, Kaçar hanedanlığının çöküşü ve geçici olarak hükümetin Rıza Han’a devredilmesi bildirisini yayımlayarak, kesin kararı sonuca bağlamayı meclise bırakmıştır. Böylece Rıza Han mecliste yirmi beş milletvekilin yokluğundan yararlanarak ve kendine bağlı milletvekillerini kullanarak kararı meclisten onaylatıp ve ardından Ahmet Şah’ı (Kaçar hanedanlığın Son Şahı) tahttan indirip ve tüm iktidarı kendi elinde bulundurmuştur⁷⁰. Rıza Han tüm iktidarı kendi elinde

⁶⁹ Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat..., a.g.e, s.149.

⁷⁰ Firidun ADAMİYAT, Endişeye Taraggi va..., a.g.e., s. 112.

bulundurduktan sonra geçici hükümetin başında durmuş ve kısa bir süre sonra kendi Şahlığını ilan etmiştir. Dolayısıyla meşrutiyetin tek işareti olan meclis, bütün zayıf yönleri ve bağılıklarına rağmen ortadan kaldırılmış ve monarşi bir rejim, meşrute ve özgürlük düşünce yanlılarının yerini alarak kurulmuştur.

Rıza Şah 1927 yılında baskıcı yöntemler uygulayarak toplumun direnç gösteren kurumlarını çökertmiş ve ardından ünlü siyasi adamları meclisten uzaklaştırarak iktisadi çalışmaları da kendi elinde toplamıştır. Böylece bu dönemde kurulan fabrikalar ya Şah'ın özel mülkü olmuştur veya Şah'ın ortaklığında kurulmuştur.

Rıza Şah ülkenin siyasal ve iktisadi yapısını değiştirmekle beraber ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yönelmiş ve göçebe aşiretleri zorunlu iskâna yöneltmiştir. “Tahta Kapı” politikası diye adlandırılan bu politika süresinde direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmışlardır. Rıza Şah kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927’de “Düşünce Geliştirme Kurumu”nu kurarak ve ardından bu kurum vasıtasıyla kültürel farklılıkları ortadan kaldırarak türdeş bir milli kimlik oluşturmaya çalışmıştır.

Rıza Şah ulus-devlet anlayışını yaygınlaştırmaya çalışarak ve bu amaca varmak için merkezîyetçi bir devletin ve türdeş bir halkın gerekliliğini bilerek, etnik kimliklerin inkâr politikasını benimsemiştir. Dolayısıyla Rıza Şah'ın ulus-devlet ve modernleşme için kullandığı araçlar; dinsizleştirme, kavimcilikle mücadele, Fars milliyetçiliğini yayma, eğitim sistemini geliştirme ve devlet kapitalizmi olmuştur⁷¹.

⁷¹ Arif KESKİN, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi.

Darbeyle iktidara gelen Rıza Şah, iktidarının ilk yıllarında kendi siyasal otoritesini pekiştirilmek için Pehlevi Hanedanlığından yana olan ulemanın bile desteğini sağlamak için çaba göstermiş ve bu doğrultuda Tahran'ın ve bütün önemli şehirlerin etkili ulemaları Rıza Şah'ı desteklemişlerdir⁷². Ancak Rıza Şah kısa bir süre sonra ve iktidarı eline geçirdikten sonra dünyevi iktidarı elinde tutmakla beraber ruhani alan ve ulema üzerinde de denetim kurmuştur.

Rıza Şah döneminde meşrutiyet döneminden kaynaklanan yeni kanunlar genişlemiş ve yeniden düzenlenmiştir. Böylece Medeni Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu bu dönemde çıkarılmıştır. Rıza Şah dönemi çıkarılan ve geliştirilen kanunlar, hukuk açısından ülke tarihinde önemli bir yere sahip olmaktadır⁷³. Rıza Şah döneminde 1927 yılında çıkarılan bir kanunla yargıçlar yeni hukuk sisteminin eğitimini almış din adamlarından ve hukukçular arasından seçilmişlerdir. Böylece yargıçlar için üniversite eğitimi zorunlu hale gelmekle beraber din adamlarının %90'ı meslekten yoksun kalmışlardır⁷⁴. Ayrıca bu dönemde Rıza Şah'ın buyrukları doğrultusunda Avrupalı giyinişinin benimsenmesiyle beraber dinsel giysilerin giyilmesini ve kadınların başlarının örtülmesini yasaklayan yasa çıkarılmıştır.

Rıza Şah iktidarının ilk yıllarında kendi siyasal otoritesini pekiştirilmek için ulemanın desteğini sağlamada çaba göstermesine rağmen ancak kısa bir süre sonra siyaset alanında en temel politikasını dini dışlamak ve din adamlarını siyaset âleminde uzak tutmak üzerine kurmuştur. Rıza Şah ulemanın çıkarlarıyla uyumsuz programları uygulamaya koymakla beraber ideolojik, siyasal, toplumsal,

⁷² Serpil ÜŞUR, İran'da Şii Ulema ve Devlet, Belge Yayınları, 1992, s.180.

⁷³ Tahere FEYZİ, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimin İlkeleri) Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004, s.107.

⁷⁴ Ahmad MOVASSAGHI, Nosazi ve Eslahat Dar İran Az Andishe Ta Amal (İran'da Modernleşme ve Islahat Teoriden uygulamaya), Ghooms Yayınları, Tahran 2006,s.206.

kültürel açılardan bile ulemaya ve sahip oldukları ayrıcalıklara saldırmıştır. Böylece ulema, eğitim ve yargı sistemlerindeki güçlerini ve meclisteki sandalyelerini kaybetmişlerdir. Daha doğrusu Rıza Şah ulemanın tarih boyunca sahip olduğu mali ve hukuki haklarının devlete geçmesini sağlamıştır.

Rıza Şah döneminde ulemanın, eğitim ve yargı sistemlerindeki gücünün kaybı neticesinde dinsel etkinlik araçları olan eğitim kurumları, mahkemeler ve vakıfların yönetimleri üzerindeki denetimin yetkisi devlete devredilmiştir. Böylece yeni laik eğitim kurumlarının açılmasıyla eski eğitim sistemi olan “medrese”lerin sayısı ve yaygınlığı azalmıştır⁷⁵.

Rıza Şah ulus-devlet anlayışı çerçevesinde ve merkeziyetçi bir devletin tam olarak oturtulması için 1937- 1938 yıllarında Eyalet Velayet Kanununu fesih ederek ardından yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Yeni düzenlemeye göre ülke 10 il ve 42 ilçeye bölünmüş ve dolayısıyla merkezi güç pekiştirilmiştir⁷⁶.

Rıza Şah nispi bir siyasi istikrarı yerleştirerek ve ardından yeni ve güçlü bir ordu ve saray himayesi gibi önemli destek noktalarını kendine alarak, iktidarını pekiştirmek için kamu kurumları, kanunlar ve yasal güç ile toplumu kendi kontrol altına almayı başarmıştır. Rıza Şah ülkenin en güçlü ve düzenli ordusunu kurarak zorunlu askerlik uygulamasını başlatmış ve genel bütçenin üçte birini orduya tahsis etmiştir⁷⁷. Başka bir ifadeyle Rıza Şah merkezi bir siyasal iktidar koruyabilmek ve kendi siyasal iktidarına başka bir dayanak bulmak için düzenli orduyu güçlendirmeyi zorunlu görmüştür. Rıza Şah güçlü bir ordunun yanında, ayrıca güçlü bir bürokrasi yaratmıştır ve ardından bunun giderek günlük hayata müdahale etmesi “merkezi

⁷⁵ Ahmad MOVASSAGHİ, Nosazi ve..., a.g.e., s. 211.

⁷⁶ Ahmad MOVASSAGHİ, Nosazi ve..., a.g.e., s. 215.

⁷⁷ Masood KEMALİ, Cameeye Madani..., a.g.e.s.151.

devletin” pekiştirilmesine yol açmıştır. Böylece Rıza Şah zaman içinde aydın kesimden oluşan kadroyu kendi yanına almakla beraber ulemayı siyasal yapıdan tümüyle uzaklaştırmaya çalışmıştır⁷⁸.

Rıza Şah kendine destek sağlayabilmek için sanayi burjuvaziyi geliştirerek ve zengin tüccarları tatmin etmeye çalışarak⁷⁹ yeni hiyerarşik bir yapı ortaya koymaya çalışmış ve ayrıca bu hiyerarşinin başında kendini koyarak yeni güç dengesi oluşturmaya çalışılmıştır. Rıza Şah ülkede, egemenlik gücünü merkezileştirmek, Siyasal iktidarı tek merkezde toplamak ve daha doğrusu egemenlik yetkisinin tek kullanıcısı haline gelmek için ulema ve parlamentoyu devre dışı bırakıp ve anayasada öngörülen siyasal iktidar modeli ve egemenlik anlayışını kendi lehine dönüştürmeye çalışmıştır.

Rıza Şah dönemini kısaca gözden geçirirsek, meşrutiyet anayasasıyla yasal konuma getirilen, yasaların şeriata uygunluk denetçisi ve ülkenin manevi yöneticisi olan (Meşrutiyet Anayasası 32. Mad. Ve Ek Anayasasının 2. mad.), ayrıca Şah istikrarı sağlamakta yardımlarına başvurulacak olan ulema, siyasal sistemin karar mekanizmalarından tamamen uzaklaştırılmışlardır ve güç Şah’ın tekelinde toplanarak merkezileştirilmiştir. Rıza Şah’ın anayasayı ihlal etme nedenlerinin birisi çelişkili güçlerin yani saltanat kurumunun ve ulemanın bir arada toplanması, modern devletin gereklerinin yerine getirmede mümkünsüz kılacağına kanaatinde olması olmuştur⁸⁰.

Rıza Şah milli birlik yaratma amacıyla başlattığı çeşitli işler ve ardından başarıya ulaşabilme için iktidarı tek elde toplamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Rıza Şah bu doğrultuda anayasada değişiklik yapmak yerine anayasayı devre dışı bırakarak

⁷⁸ Serpil ÜŞÜR, Din, Siyaset, Kadın, İran Devrimi, Alan Yayınları, İstanbul, 1999, s.53-54.

⁷⁹ Serpil ÜŞÜR, İran’da Şii Ulema ve..., a.g.e, ss.181-189.

⁸⁰ Masood KEMALİ, Cameeye Madani..., a.g.e.s. 160.

anayasada yer alan güç dengesini (kral-ulema ve millet) kral lehine değiştirmeye çalışmış ve böylece kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmıştır. Şah tek yetkili ve karar verme mercii olarak görünmekle beraber yasama erki olan meclis bile sadece şah'ın istekleri doğrultusunda kanunlar çıkartmış ve ayrıca Şah devlet teşkilatını kendi istekleri doğrultusunda kullanmıştır.

Sonuç olarak Rıza Şah ilk saltanat yıllarında tüm toplumsal kesimlerin desteğini kazanmasına rağmen zaman içerisinde diktatörlüğe doğru hızla yol almaya başlamış ve toplumsal desteğini de yavaş yavaş kaybetmiştir. Böylece birçok kesimin devlete karşı tepkisel hareketine yol açmaya neden olmuştur. Dolayısıyla zaman içinde bu Politikalara karşı küçük çapta ve fazla etkili olamayan protestoların oluşmasıyla beraber protestoların bir kısmının önderliğini ulema dinsel argümanlara başvurarak; İslam tehlikededir düşüncesiyle Şah'a karşı duruşlarını gerçekleştirmişlerdir.

B. İKİNCİ PEHLEVİ ŞAH'I DÖNEMİ

İkinci dünya savaşının başlaması ile beraber hükümetin tarafsız ilan etmesine rağmen, müttefik güçleri ülkeye girerek ülkenin büyük bir kısım topraklarını işkâl etmişlerdir ve dolayısıyla ülke genelinde güvensizlik artmıştır. Daha doğrusu 1941'de İngiltere ve Rusya'nın İran'ı işgal etmesi ve İran ordusunun üç gün içinde geri çekilmesi, Rıza Şah'ı oğlu Muhammed Rıza Şah lehine istifa etmesini sağlamış ve ardından müttefik güçlerinin baskısıyla Rıza Şah istifa ederek yurtdışına çıkmıştır. Böylece 16 yıllık birinci Pehlevi dönemi sona ermekle beraber ikinci Pehlevi dönemi 1942 yılında Rıza Sah'ın oğlu olan Muhammet Rıza Sah'ın tahta oturmasıyla başlamış ve 37 yıl yani 1979 İran İslam Devrimine kadar devam etmiştir.

Rıza Şah'ın uyguladığı baskılardan sonra ve ardından ise oğlu Muhammed Rıza Şahın işbaşına gelmesi ve bununla beraber ortaya çıkan yeni atmosfer, çeşitli düşünce gruplarının ve zıt düşüncelerin tartışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla sol, liberal ve dini düşünceler kendi seslerini duyurma olanağı bularak kendilerine önemli destekler sağlamışlardır. Bu koşullarda Muhammed Rıza Şah ordu içindeki gücünü arttırarak ve yönetimi ele geçirmek için yabancı güçlerin desteğini sağlayarak ve ulemanın da onayını alarak iktidarını kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde ulema dini konularda isteklerini elde ettikleri için Muhammed Rıza Şah'ın hükümetini onaylamışlardır⁸¹. Böylece ulema-kral arasında işbirliği sağlanmış ve ulema yeniden siyaset sahnesine dönmüşlerdir.

Siyasal iktidarın ulema tarafından onaylanması kralın amaçlarını gerçekleştirmesi açısından “meşruluk desteği” edinmesi anlamına gelmekteydi. Bu işbirliğin ulema açısından önemli olduğu gibi kral açısından da önemli olmuştur. Bu işbirliğiyle beraber ulema, kralı daha en baştan kontrol altında tutma imkânını bularak ulema yandaşlarının krala itaatini de sağlamıştır. Ve böylece kral ulema desteğine dayanarak ulema dışı muhalefeti de ortadan kaldırmıştır.

Şah aynı zamanda askeri hükümet, askeri mahkemeler ve 1931 “iştiraki ideoloji” yasasından yararlanarak, tüm örgütlü muhalifleri yok etmeye çalışmıştır⁸². Şah güçlü muhalifleri olan sağ ve sol partileri bastırarak yok etmeye çalışmanın yanı sıra kutsal yerlerin ziyaretine gitmiştir ve üst düzey ulemanın kendisiyle ilişki kurmasını kolaylaştırarak, siyasal iktidarın İslam kuralları ve normlarının denetimi altında olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylece Şah, ulemayı rahatsız etmemeye

⁸¹ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., s. 107.

⁸² Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi, Toplumsal Değişimler, Rozane Yayınları, Tahran, 2001, s.203.

çalışmış ve onlarla işbirliğini sürdürerek, kendini meşru göstermek için çaba harcamıştır⁸³.

Kral-ulema işbirliği bağlamında; monarşi ve ordu dinsel törenler düzenlemiştir ve Ayetullah Burucerdi ise alt düzey ulemanın siyasete karışmaması konusunda konferanslar vermiştir. Böylece Şah ulemanın otoritesini kabul ederek, dini konularda kesinlikle ulemaya tabi olacağını beyan etmiş ve buna karşılık ise ulema da yönetim işlevi bakımından kralın özerkliğini kabul edeceklerini ve Şah'ın işlerine karışmayacaklarını bayan etmişlerdir. Başka bir ifadeyle Muhammed Rıza Şah ve ulema arasındaki işbirliğin neticesinde, şah güçlü muhalifleri olan sağ ve sol partileri bastırıp, ulema da dini törenleri ve gelenekleri uygulamaya zemin bulmuşlardır ve böylece şah kendini halk nezdinde meşrulaştırabilmiştir⁸⁴.

Ancak zaman içinde Muhammed Rıza Şah petrol gelirlerinin, ordunun ve yabancı güçlerin yardımı ile meclisi kendisinin kuklası haline getirerek ve ülkede tek güç haline gelerek, iktidar ilişkilerinde ulemaya ağırlık vermeyerek ve devre dışı bırakarak hareket etmeye başlamıştır. Rıza Şah merkezi otoriteyi sağlamaya çalışarak, egemenliğin kaynağını ve gücünün meşruiyetini, Tanrı'ya değil çeşitli dünyevi araçlara dayandırmaya çalışmıştır. Böylece Muhammed Rıza Şah ile muhalif güçler arasındaki en temel sorun; iktidarı kimin kontrol edeceği sorunu olmuştur. Şah, egemenliğin tek kullanıcısı olmak isteğiyle beraber siyasi iktidarın kullanıcısını şaha ait olduğunu öne sürerek, siyasi iktidarın egemenliğini kendisiyle özdeşleştirmeye yönelmiştir. Böylece yönetimde dinsel etkilerin azalması ve egemenliğin öznesi olan insanın iradesi devre dışı bırakarak Şah vatandaşların desteğinden yoksun kalmıştır.

⁸³ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., s. 109.

⁸⁴ Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi..., a.g.e., s. 209.

1. MUSADDIK DÖNEMİ

Muhammet Rıza Şah döneminde, ülkenin petrol kaynaklarının yabancı ülkelere verilmesi ve milli servetin yabancı güçler tarafından kullanılmasının had sefaya ulaşması halkın rahatsızlığını ortaya çıkarmış ve böylece Nisan 1951'de Musassık'ın⁸⁵ önerisi ile Meclis, Petrolun millileştirme kararını almıştır. Daha doğrusu 1951 senesinde Sovyet Birliğinin, ülkenin kuzeyinde petrol çıkarma ve arama hakkı tanınmasına karşı başarılı bir muhalefet hareketi oluşturan ve ardından ise İngilizlere ait Anglo-Iranian Oil Company Ltd.'nin İran'daki tesislerinin millileştirilmesi çağrısında bulunan milletvekili Musaddık olmuştur. Musaddık'ın hazırladığı İran petrolünün millileştirilmesini öngören yasa tasarısı 1951'de meclisten geçmiştir ve böylece şah, meclisin bu kararıyla daha da güçlenen Musaddık'ı başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştır.

Petrolun millileştirme kararı, İran'da giderek derinleşen bir siyasi ve ekonomik bunalıma yol açmıştır. Musaddık ve önderlik ettiği Ulusal Cephe Partisi, halk arasında güçlenmeye başlamışsa da, yönetimde güçlü bir konumu olan batılı güçlerin Musaddık yönetimine tepkileri yoğunlaşmış ve İngilizler ise çok geçmeden İran petrol pazarından çekilmişlerdir. Batılı güçlerin İran'ın petrol pazarından çekilmesiyle beraber Musaddık'ın İran petrolü için yeni pazarlar bulmada karşılaştığı güçlükler ekonomik sorunları da derinleştirmiştir. Böylece Musaddık'la ciddi bir iktidar mücadelesi içine giren şah, Ağustos 1953'te başbakanı görevden alma girişiminde bulunmuştur. Ancak Musaddık yanlılarının başlattığı kitlesel sokak gösterileri karşısında Şah İran'dan kaçmak zorunda kalmış. Şah'ın ülkeden kaçmasından birkaç gün sonra Musaddık'ın muhalifleri ABD'nin de desteğinin

⁸⁵ İran petrolünün millileşmesinde önemli rol oynayan, milliyetçi ve anti- emperyalist bir kişi idi. Musaddık'ın temel amacı milli servetin yabancı güçler tarafından kullanılmasını engellemektir.

alındığı iddia edilen bir darbe düzenleyerek Musaddık'ı yönetimden uzaklaştırmışlardır ve ardından şahın ülkeye dönmesini sağlamışlardır⁸⁶.

Musaddık dönemine kısaca değinirsek; 1951 -1953 yılları arasında (bir kaç gün hariç) Dr. Musaddık görev yapmıştır. Ancak Musaddık ve önderlik ettiği Ulusal Cephe Partisi geniş yetkileri ellerinde bulundurmalarına rağmen sürekli iç ve dış güçlerin engellemesi ile karşılaşmışlardır. Böylece bu dönem 'ikili hâkimiyet' dönemi olarak nitelenmiştir⁸⁷. Birinci hâkim güç, Musaddık önderliğinde milliler ve ikinci hâkim güç Muhammed Rıza Şah önderliğinde diktatörlük ve yabancı güçler olmuşlardır. Sonuçta yenen güç ikinci grup yani Muhammed Rıza Şah önderliğinde diktatörlük ve yabancı güçler olmuştur. Daha doğrusu 1953 yılında ABD ve İngiltere'nin yardımıyla askeri bir darbe ile Dr. Musaddık görevden alınmıştır.

Musaddık İktidarı döneminden sonra gelince; 1953 darbesinden sonra Muhammed Rıza Pehlevi rejimi korumak adına despot bir yönetim oluşturmuştur. Şah gerekli tedbirleri almış ve istibdat politikasının araçları olan kurumları oluşturmaya başlamıştır ve 1958 yılında ise gizli polis teşkilatı "Savak'ı" kurmuştur. Böylece şah rejiminin en önemli ve en güçlü koruyucuları ordu ve istihbarat örgütü Savak olmuştur. Ülkede emniyet-ordu-istihbarat üçgeni şahın elinde önemli birer güç unsuru olmakla beraber dış mücadeleden ziyade ülke içinde bir mücadeleyi yürütmek üzere şahın emirlerini yerine getirmişlerdir. Başka bir ifadeyle 1953 darbesinden sonra Şahın muhaliflerinin susturma görevini yerine getirmek ve ardından İslam devrimine kadar olan süreçte Pehlevi monarşisinin bir diktatörlüğe dönüşmesinde en önemli araçlarından biri ordu ve diğeri savak olmuştur.

⁸⁶ Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi..., a.g.e., s. 224.

⁸⁷ Mohammad Ali Homayune KATOZİAN, Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlavi (İran'ın Siyasal Ekonomisi, Meşrutiyet'ten Pehlevi'nin Sonuna Kadar), Merkez Yayınları, Tahran 2005. s.209.

Şahın güç kaynaklarını kendi tekelinde bulundurması siyasal alanda toplumsal katılımı engellemiştir ve böylece pehlevi hükümetinin uzun vadede iktidarının siyasi meşruluğunu azaltmış ve sona doğru yaklaştırmıştır⁸⁸. 1960'lı yıllara gelindiğinde toplumsal birtakım çalkantılar, karışıklıklar ve ayaklanmaların olmasına rağmen rejime yönelik tam bir tehdit meydana gelmemiştir. Ancak Musaddık iktidarından sonra İslam Devrimi'ne uzanan süreçte büyük önem taşıyan gelişmelerden biri Şah'ın 1962 yılında gündeme getirdiği "Ak Devrim" adını verdiği reform paketi olmuştur ve bu olaydan sonra 1979 İslam devrimine kadar gün gittikçe halk ayaklanması had safhaya ulaşmıştır.

1962 yılında Ak Devrim adının verildiği reform paketinin içeriğinde; toprak reformu, seçim reformu ve kadınlara oy hakkının tanınması, devlet işletmelerinin hisselerinin belirli oranda satılması gibi düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca tarıma dayalı ekonomi devre dışı bırakılmış ve ardından toprak sahiplerini sanayi yatırımlara yöneltilerek sağlam bir kapitalist ekonomik yapı kurmak hedeflenmiştir⁸⁹. Böylece Şah'ın modern kapitalizm yolunda ilerlemek için yürürlüğe koymaya çalıştığı reform paketi geleneksel olarak İran'ın siyasal, toplumsal yaşamında büyük önem taşıyan küçük ve orta sınıf esnafın, toprak sahiplerinin ve ulemanın tepkisini çekmiştir. Bu tepkilerin ardından Şahı destekleyen, diğer ulema üzerinde etkili olan ve ülkenin en önemli mercii taklidi olan Ayetullah Brucerdi meşrutiyet anayasasında elde ettikleri yasal konuma (yasaların Şeriata uygunluğunun denetçisi) dayanarak ve daha doğrusu kendilerini anayasanın koruyucusu olarak görerek, toprak reformuna tepki göstermişler ve bu işin İslam'a aykırı ve özel mülkiyete saldırı olduğunu ifade etmişlerdir. Sonuçta toprak reformu yarım kalarak, kabine istifaya zorlanmıştır.

⁸⁸ Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi..., a.g.e., s. 229.

⁸⁹ Mohammad Ali Homayune KATOZİAN, Egtesade..., a.g.e., s. 218

Aslında anayasaya göre monarşinin başındaki Şah, halkın eliyle toplumu yönetme yetkisini haiz tek dünyevi yönetici olmuştur. Ancak Şah bu otoriteyi halkın eliyle tanrıdan aldığı için tanrının yasalarına ve dolayısıyla şeriata aykırı yasa çıkarma şansına sahip değildir. Bu yüzden toprak reformu esnasında ulema büyük arazilere sahip oldukları için ve ayrıca kendilerini halkın manevi lideri ve halkla özdeş olarak görmeleri için toprak reformunu kendileri için ekonomik yönden güçsüzleştireceklerini ve siyasi alanda güç kaybını hissederek şeriata kullanarak, anayasayı ve egemenliği kendi lehlerine yorumlamışlardır ve böylece toprak reformuna karşı çıkmışlardır⁹⁰.

Toprak reformu tartışmalar esnasında tek merci-i taklit olan Ayetullah Burucerdi hayatını kaybetmiştir ve dolayısıyla ulema arasında önder olacak kişi üzerinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Böylece bu durum bölgesel merci-i taklitlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak Burucerdi'nin ölümünün ardından ilk kez üst düzey ulemeden olmayan Humeyni radikal çıkışlar yaparak monarşi rejiminin yıkılması gerektiği söylemini dile getirilmeye başlamış ve 1963'te Kum'da ilk kez ulemeden biri olarak rejimin varlığına yönelik konuşma yapmıştır⁹¹.

Aslında o güne kadar tek merci-i taklit'i olan Ayetullah Burucerdi ulemanın siyaset işleriyle uğraşmamaları ve görevleri ise sadece manevi değerleri korumak, tanrının kelamını yaymak, yeni kuşağı eğitmek olması ve meşrutiyet anayasasının uygulanması için kralı koruyarak Şah'la işbirliği yapmayı dile getirmiş ve bu yüzden Ayetullah Burucerdi diğer ulemanın konuşmalarını ve faaliyetlerini denetimi altına almıştır. Başka bir ifadeyle o güne kadar ulema ile rejim arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyri takip etmişse de hiçbir zaman ulema tarafından rejime

⁹⁰ Mohammad Ali Homayune KATOZİAN, Egtesade..., a.g.e., s. 223.

⁹¹ Eravand ABRAHAMİAN, İran..., a.g.e., s. 562.

yönelik bir tehdit mevcut olmamıştır. Ancak 1963 yılında ilk kez üst düzey ulemadan olmayan Humeyni radikal çıkışlar yaparak monarşi rejiminin yıkılması gerektiği söylemini dile getirmiş ve rejimin varlığına yönelik konuşma yaparak “Vilayet-e Fakih” kitabında yazdığı gibi uzun vadeli bir İslami hükümet projesi hedeflemiştir⁹². Böylece ulemanın siyaset sahnesinde aktif olmalarını ifade ederek ulemanın faaliyet zeminini hazırlamıştır. Sonuçta Humeyni bu radikal çıkışlar neticesinde rejim tarafından tutuklanmış ve ardından sürgüne gönderilmiştir.

Şahın Humeyni’yi sürgüne göndermesi rejim açısından yaptığı en büyük hatalardan birisi olmakla birlikte Humeyni’nin daha fazla benimsenmesine ve taraftarının artmasına neden olmuştur. Çünkü Humeyni’yi halk desteklesin veya desteklemesin, onun düşüncelerine katılsın veya katılmasın, önemli olan onun bir ruhani olmasıydı ve bu ise dindar kesimler nazarında kabul edilecek bir şey değildi. Aslında Şah, karalama kampanyasını ve muhalifleri bir avuç anarşist olarak tanımlaması yerine toplumun sesine kulak verseydi, Humeyni onlar için sığınacak bir liman olmayabilirdi.

Şahın yaptığı diğer bir hata Soğuk Savaş şartları altında komünizmi büyük bir tehdit olarak görüp ve dolayısıyla bütün dikkatini komünist ve Marksist örgütlenmelere yönelmesi olmuştur. Böylece Şah tüm muhalif örgütleri bastırıp ve kapatarak, istemeden halkı rejim karşısında sığınabileceği tek yer olan camilere yöneltmiştir. Yani şah bizzat izlediği yanlış politikalarla halkı ulemanın yanına itmştir. Çünkü o dönemde camiler ne polisin ne askerinin ne de Savak’ın giremediği yegâne kurumdu. Böylece baskı altında kalmış tüm kesimlerin rahatça konuşabildiği,

⁹² Ervand ABRAHAMÍAN, İran..., A.g.e., ss. 583-591.

şikâyetlerini dile getirebildiği tek ortam camiler olmuştur ve böylece muhalif hareket camiler vasıtasıyla rahatça ilerlemiştir⁹³.

Bu gidişat sürecinde 1963 senesinden sonra Şiiliğe ait mezhebi merasim törenlerini şekil değiştirerek siyasi bir kılıfa bürünmüştür. Ulema, Şii ideolojiyi kullanarak Şah ile Yezit arasında benzetme yapmış ve ardından halkı şaha karşı muhalefete seferber etmiştir. Böylece Şah bu durumdan rahatsız olarak Şii ideolojinin eğitim merkezlerini hedef almış ve ulemanın toprak ve gelir kaynağı olan dini vakıfları ve popüler dini konferansların verildiği Hüseyiniye-i Erşad'ı, devlet denetimine sokmaya çalışmıştır. Şah dini yayınevlerinin kapatarak, kutsal türbe ve ibadet yerlerinde Savak memurlarını yerleştirerek ulemayı etkisiz bırakmaya çalışmıştır⁹⁴. Ancak devrime giden süreçte Şah yaptıkları bu işlerle din adamlarının, ulemanın ve en önemlisi bunların arkasındaki geleneksel dini inanca bağlı kitlelerin itirazlarını etkisiz hale getirememiştir. Ayrıca Pehlevi rejimi baskıcı yöntemlerle, orduyu halka karşı kullanmış, halkı rencide edecek tutuklamalara başvurmuş ve takip edilen yanlış ekonomi politikalarla çiftçi, köylü ve yoksul kesimleri rejime karşı kıskırtmıştır. Sonuçta bu gidişat 1979 senesinde İran Devrimini gerçekleştirmiştir.

1963 ayaklanmasından İslam devrimine giden süreci kısaca anlatırsak rejimin Humeyni'yi sürgüne göndermesi, bütün sol ve liberal partilerin bastırılması ve ardından kapatılması 1975 senesinde tek partili sisteme geçilmesi ve dolayısıyla Rastahiz adıyla kurulan partiyle beraber devrimin gelişi hızlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle 1975'te şah ülkede tek parti kurarak yönetimi tek kişi diktatörlüğüne doğru götürmüştür ve ardından bu partiye üye olmayan vatandaşları hain ilan ederek baskı altındaki haklı patlama noktasına getirerek devrim sürecini hızlandırmıştır. Böylece

⁹³ Mohammad Ali Homayune KATOZİAN, Egtesade..., a.g.e., s. 231.

⁹⁴ Ervand ABRAHAMİAN, İran..., A.g.e., s. 564

ulema bu durumdan yararlanarak modern bilimlerin ve ideolojilerin bilgisine sahip olmamalarına rağmen kitlenin dilinde konuşabildikleri için rejime karşı kitleyi seferber etmede oldukça başarılı olmuşlardır.

C. PEHLEVİ REJİMİNDE MEŞRUTİYET ANAYASASINDA ORTAYA ÇIKAN BAZI DEĞİŞİKLİKLER

Pehlevi hanedanının işbaşına gelmesiyle beraber İslam devrimine kadar yürürlükte olan meşrutiyet anayasası bazı değişikliklere uğramıştır. Yani Pehlevi döneminde bazı siyasi gelişmelerden dolayı zaman içinde Meşrute Anayasanın bazı maddelere değişmiştir. Pehlevi döneminde anayasada bazı değişiklikleri kısaca şöyle ifade edebiliriz;

- Rıza Şah Pehlevi Saltanatını kurduktan sonra Meşrutiyetin Ek Anayasasının 36. maddesini (saltanat, Muhammet Ali Şah Kaçar ve onun soyundan gelenlere aittir) değiştirerek ve meclisten onay alarak, saltanatı Rıza şah ve onun soyundan gelenlere değiştirmiştir.

- Ek anayasanın 37. maddesi (veliaht, Şahın büyük oğlu olması lazım, Şahın oğlu olmadığı yerde hanedanın büyüğü veliahtlığa gelmektedir) değiştirilerek Şahın oğlu olmadığı yerde, veliahdın tayini Şahın önerisiyle ve meclisin onayıyla gerçekleşecekti.

- Ek anayasanın 38. maddesinde veliahdın yaşı 16 yaş olarak öngörülmüştür ancak bu madde değiştirilerek veliaht olmanın yaşı 20 yaşa yükselmiştir.

- Ek Anayasanın 81. maddesine göre; hiçbir hâkim mahkemesiz ve suçlu kanıtlanmadan daimi veya geçici olarak işinden atılamaz meğer hâkimin kendi isteğiyle. Ayrıca Ek Anayasanın 82. maddesine göre; hiçbir hâkim çalıştığı yerden

başka bir yere atanamaz. Ancak Pehlevi rejiminde bu iki madde başka türlü yorumlanarak yargı erkin bağımsızlığı zayıflatılmıştır ve hâkim çalıştığı yerden başka yerlere atanmıştır ve kabul etmediği takdirde cezalandırılmıştır.

- Ek Anayasanın 48. maddesi değiştirilerek Milli Şura Meclisinin ve Sena Meclisinin tek tek veya ikisi bir arada olmakla beraber fesih etme hakkı Şaha tanınmıştır. Ayrıca Anayasaya yeni bir madde eklenerek anayasada değişiklik Şahın onayıyla öngörülmüştür.

- Milli Mecliste milletvekillerin sayısı 162'den 200 sayısına yükselmiştir. Milletvekillerin milli mecliste iki yıl süre temsilciliği dört seneye yükselmiştir. Ayrıca meclisin kurulması ve resmiyeti tanınması, Tahran milletvekillerinin mecliste olmaları yerine, ülkenin üçte iki milletvekillerinin mecliste olması şartıyla değiştirilmiştir.

- Mecliste müzakerelere başlamak için milletvekillerin en az üçte ikisinin bulunması şartı ve mecliste karar almak için en az dörtte üç milletvekillerinin oy verilmesi şartı değiştirilerek, mecliste müzakerelere başlamak için mecliste bulunan milletvekillerin sayısı her ne kadar olmasına rağmen başlatılabilir şartı ve ayrıca mecliste karar almak için milletvekillerin yarısında fazlasının oy verilmesi şartı öngörülmüştür.

- Ek Anayasanın 38. maddesi önceden değişikliğe uğramasına rağmen yine değiştirilmiş ve böylece veliahdın annesi Naib- ul Saltana⁹⁵ unvanını Şahın onaylamasının ardından alabilir şartı getirilmiştir.

⁹⁵ Hükümdar adına hükümdarın yokluğu, yetersizliği, çocukluğu süresince devleti yöneten kimse.

D. PEHLEVİ REJİMİNİN YAPISI VE TEMEL KURUMLARI

Meşrutiyet devrimiyle beraber ülkenin siyasal çizgisini şekillendiren temel aktörlerde bazı değişiklikler olmuşsa da monarşi sisteminin ve Pehlevi rejiminin en tepesindeki aktör hep şah kalmış ve rejimi yönlendiren ana aktör şah olmuştur. Aslında bu topraklarda kurulan yönetimlerde siyasi sistemin tepesindeki kişi, Safevi Hanedanlığı öncesinde kral ya da imparator unvanıyla anılmıştır. Şah unvanı daha çok Caferiliği resmi mezhep olarak benimseyen Safevilerin iktidarından itibaren yaygınlaşmıştır. Pehlevi Hanedanı da özellikle Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Şahların Şahı anlamında Şehinşah terimini kullanmıştır.

Bu topraklarda işbaşına gelen yöneticiler veya Şahlar XX. yüzyıla kadar ülkenin feodal yapısından dolayı genelde aşiretlerle otoriteyi paylaşmak zorunda kalmışlardır ve gücü tek bir merkezde toplayamamışlardır. Ancak Rıza Şah iş başına geldikten sonra merkezi ve güçlü bir devlet yapısına özen göstermiş ve böylece siyasi sistemin merkezinde yer almıştır. Şahın yanında ise rejimin yönetim yapısı yasama, yürütme ve yargı erklerinde oluşmakla birlikte Şah bu üç erkin üstünde yer almıştır.

Pehlevi rejiminde saltanat kurumu (Şah) yönetim yapının en başında durmakla beraber ve ayrıca sınırsız yetkilerle donatılmış olmasına rağmen kısaca Pehlevi rejiminin siyasi sistemini ve daha doğrusu yasama, yürütme ve yargı erklerini açıklamaya çalışacağız.

1. YASAMA

Yasama erki Meşrute Anayasasının 15. maddesi gereğince 'Milli Şura Meclisi' ve 'Sena Meclisinden' oluşmaktaydı ancak çıkarılan yasalar Şahın onayıyla

hukuki geçerliliği bulabilmekteydi. Ek Anayasanın 27.maddesi gereğince ise yasama yetkisinin kaynağı, Şahın iradesiyle Milli Meclise ve Sena Meclisinde bulunmaktaydı. Ayrıca bu madde gereği çıkarılan kanunlar ve yasalar şeriat kuralına aykırı olamaması şartı da getirilmiştir.

Ek Anayasasının 15.maddesi gereğince Şah, Milli Şura Meclisi ve Sena Meclisi kanun çıkarma hakkına sahip olmakla beraber, ancak Bütçe Kanunu ve kanunların yorumlanması sadece Milli Şura Meclisine bırakılmıştır. Dolayısıyla bu iki konunun dışında her üç kurum bağımsız olarak bütün konularda kanunun çıkarma yetkisine sahip olmuşlardır.

Anayasanın 15.maddesi gereğince kanun çıkarma yetkisi Milli Şura ve Sena Meclisine bırakılmasına rağmen çıkarılan kanunların yürütülmeye geçmesi sadece şahın onayına bağlanmıştır. Dolayısıyla anlaşıldığı gibi Şahın kanun koyma yetkisi hem Milli Şura Meclisinden ve hem Sena Meclisinden daha üstün olmuştur. Çünkü belirttiğimiz gibi iki meclisten çıkan kanunların yürürlüğe girmesi için Şahın onayı gerekirken beraber, Ek Anayasanın 27.maddesi gereği Şahın çıkarttığı kanunlarda iki meclisin onayı gerekmemekteydi. Ayrıca Ek Anayasanın 28.maddesinde yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden bağımsız olarak zikrolunmasına rağmen Şah kanun çıkarma yetkisinden dolayı yasama erkinde müdahale ederek tek başına ve meclislerin onayı gerekmeden bile kanun çıkarma yetkisine sahip olmuştur.

a. MİLLİ Şura Meclisi

Milli Şura Meclisi halkın temsilcisi olarak iki yüz milletvekilinden oluşmakla beraber dört senede bir seçime giderek görev yapmaktaydı. Ayrıca Milli

Şura Meclisi milletvekillerin üçte iki huzuruyla Tahran'da resmîyet bulmaktaydı⁹⁶. Anayasanın 7.maddesi gereğince Mecliste müzakerelere başlamak için mecliste bulunan milletvekillerin sayısı kaç kişi olursa olsun başlatılabilir. Ayrıca mecliste karar almak için milletvekillerin yarısında fazlasının bulunması ve oy verilmesi şartı da gerekli olmuştur⁹⁷.

Anayasasının 15.maddesi gereği Milli Şura Meclisi ülkenin bütün meselelerinde milletin ve ülkenin menfaatini göz önünde bulundurarak kanunu çıkarma hakkına sahip olmuştur. Milli Şura Meclisi çıkarılan kanunları Sena Meclisine gönderip ve Sena Meclisinden onay aldıktan sonra çıkarılan kanunların yürütülmeye geçmesi için Şahın onayına teslim etme görevini üstlenmiştir. Ayrıca anayasa gereği Bütçe Kanunu ve kanunların yorumlanması Milli Şura Meclisine bırakılmıştır.

Anayasaya göre Mili Meclisin kapatılması durumunda⁹⁸ Sena Meclisinin geçerliliği olmamaktadır. Buda Sena Meclisinin, Milli Meclisin olmadığı süreçte kanun çıkarma aşamasında işlevini kaybetme anlamına gelmektedir. Ayrıca Anayasanın 47.maddesine göre Sena Meclisinin olmaması veya kapatılması durumunda, Milli Meclisten çıkan kararlar sadece Şahın onayına gönderilerek ve onay alarak yürütülmeye geçebilir. Böylece bu maddeden anlaşıldığı gibi Sena Meclisi kanun çıkarma sürecinde çokta bağımsız bir erk olarak çalışmamaktadır.

⁹⁶ Anayasada değişikliğin öngörülmesinin ardından Milli Mecliste milletvekillerin sayısı 162'den 200 sayısına yükseldi. Milletvekillerin iki yıl süre temsilciliği milli mecliste dört seneye yükseldi.

⁹⁷ Anayasada değişiklik olmadan önce Mecliste müzakerelere başlamak için mecliste bulunan milletvekillerin en az üçte ikisi bulunmasının şartı ve mecliste karar almak için en az dörtte üç milletvekillerin oy verilmesi şartı vardı. Bu maddenin değiştirilmesinin en önemli nedeni milletvekillerinin bazen milli mecliste bulunmadığı için Mecliste müzakerelerin başlatılmasının kolaylaştırılması öngörülmüştür.

⁹⁸ Ek Anayasanın 48. maddesinde değiştirilerek Milli Şura Meclisinin ve Sena Meclisinin tek tek veya ikisi bir arada olmakla beraber fesih hakkı Şaha tanındı.

Anayasanın 27.maddesi gereği Milli Şura Meclisi bakanlardan soru sorma hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca Milli Şura Meclisi milletvekillerin çoğunluk güvensizlik oyu vasıtasıyla bakanlıklar kurulunu veya bakanların herhangi birini bakanlık makamından azıl etme hakkına sahiptir. (Ek Anayasanın 67.maddesi). Ancak bakanların azlının icrası Şahın emrine bağlı olmaktadır. Aslında Milli Meclis bakanların atamasında yetki sahip olmamakla beraber bakanları azletme durumunda ise Şahın onayı olmadan kararı geçersiz sayılmaktaydı (EK Anayasanın 46.maddesi).

Milli Şura Meclisi kanunu çıkarma hakkına sahip olmuşsa da Ek Anayasanın ikinci maddesine göre Milli Mecliste çıkarılan kanunların şeriat kuralarına aykırı olamamak şartı getirilmiştir. Anayasada Milli Şura Meclisinden çıkarılan kanunların İslam'ın ilkelerine aykırı olmaması ve denetleme için belli bir heyet öngörülmüştür. Böylece çıkarılan kanunların şeriat kuralarına aykırı olup olmaması ulemanın (en az beş kişi) uhdesine bırakılmıştır. Dolayısıyla Milli Şura Meclisinde, en az beş kişiden oluşan bu ulema heyeti meclisten çıkarılan kanunları şeriat kuralarına aykırı olup olmadığını denetlemek görevini üstlenmişlerdir. Bu ulema heyetin kimlerden ve nasıl oluştuğuna değinirsek ise büyük Şii Ayetullahların ve Taklit Merciler tarafından kanunda zikredilen sıfatlara donanmış olan yirmi ulema ve âlim Mili Meclise tanınarak, Milli Şura Meclisi bunların içinden en az beş kişi seçmekteydi.

b. Sena Meclisi

Meşrutiyet anayasasında yasama erkinin ikinci kolu Sena Meclisi olmuştur. Sena Meclisi atmış kişiden oluşmakla beraber, Milli Şura Meclisin başlamasıyla eş zamanlı olarak oturumlarını gerçekleştirmiştir (Anayasanın 43.maddesi). Sena Meclisinde milletvekili olmanın genel şartları bilgili olmak ve ülkede saygın bir şahıs olmakla beraber, yarı üyesi (otuz kişi) Şah tarafından seçilmiş ve yarısı ise, on beş

kişi Tahran milleti tarafından ve on beş kişi başka illerin milleti tarafından seçilmiştir. Görüldüğü gibi otuz kişinin şah tarafından atanması ve otuz kişinin millet tarafından seçilmesi, ayrıca Tahran'la bütün illerin aynı seçim hakkı (sayı bakımından) tam olarak adaletsizliğin göstergesidir.

Sena Meclisi yasama erkinin ikinci kolu olmakla beraber Milli şura Meclisinde ıkarılan kanunların Sena Meclisi tarafından onaylanması şarttır. Ayrıca eğer belli bir konular Sena Meclisi veya Bakanlar Kurulu tarafından ortaya atılmışsa önce Sena Meclisinde düzenlenmesi ve onaylanması gerekip sonra Milli şura Meclisinin onayı gerekmektedir. Ama eğer belli bir konular Milli şura Mecliste ortaya koyulmuşsa Milli şura Meclisinden sonra Sena Meclisine gönderilme durumu olmuştur (Anayasanın 46.maddesi).

Yukarıda belirttiğimiz gibi Mili Meclisin kapatılması durumunda Sena Meclisinin geçerliliği olmamaktadır. Ayrıca Sena Meclisinin olmaması veya kapatılması durumunda, Milli Meclisten çıkan kararlar sadece şahın onayına gönderilerek ve onay alarak yürütülmeye geçmekteydi. Buda Sena Meclisinin, Milli Meclisin olmadığı süreçte kanun çıkarma aşamasında işlevini kaybetme anlamına gelmekle beraber Sena Meclisi kanun çıkarma sürecinde çokta bağımsız bir erk olarak çalışmama anlamına gelmektedir.

Bütçe kanunuyla ilgili araştırma ve alışma Milli şura Meclisinin yetkisinde olmasına rağmen, Milli şura Meclisi bteni onayladıktan sonra Sena meclisine gndereme vazifesine sahiptir. Ancak Sena Meclisi bütçeyle ilgili sadece kendi görüşlerini söyleme hakkına sahip olmakla beraber kabul veya ret yetkisine sahip olmamaktaydı.

2. YÜRÜTME

Pehlevi rejiminde Şah siyasi sistemin merkezinde yer alarak ve sınırsız yetkilerle donatılarak yasama, yürütme ve yargı erklerin üstünde yer almıştır. Şah siyasi sistemin başında durmakla beraber rejimi yöneltmek yürütme erkinin ana aktörü olmuştur. Böylece Pehlevi rejiminde yürütme erki saltanat kurumundan ve bakanlar kurulundan oluşmakla beraber yürütme erkinin ana aktörü şah olmuştur.

a. Saltanat Kurumu

Pehlevi rejiminde Şahın yasama erkinde sınırsız yetkileri olmasına rağmen ve ayrıca kanunların yürürlüğe geçmesi bile sadece şahın onayına bağlanmakla beraber yürütme erkinde bile Saltanat Kurumu ve daha doğrusu Şah ana aktör ve sınırsız yetkiye sahip olmuştur. Başka bir ifadeyle Pehlevi rejiminde Şahın yasama erkinde sınırsız yetkilerinin bulunmasının ardından yürütme erkinde bile sınırsız yetkilerle donatılmış ve böylece kendine özel yetkilere sahip olmuştur.

Şah yürütme erkinin başında olmakla beraber iki meclisten çıkan kararları onaylama ve onayladıktan sonra yürürlüğe koyma (Anayasanın 15.maddesi), meclisleri fesih etme (Anayasanın 48.maddesi), meclisin ve milletvekillerin rızası olmadan bakanları atama yetkileriyle donatılmıştır (Ek Anayasanın 46.maddesi). Görüldüğü gibi Şah'a anayasada tanıyan bu sınırsız yetkileri meclisin bağımsızlığın ihlal etmektedir.

Şah bakanları azletme ve atama yetkisine sahip olmakla birlikte, Askeri rütbelerin terfiini ve onursal dereceleri verme yetkisine sahip (EK Anayasanın 47.maddesi), bütün devlet kurumlarının başkanlarını belirleme hakkı (Ek Anayasanın

48.maddesi) ve Ek Anayasanın 50.maddesi gereği silahlı küvetlerin komutanlığını ve savaş ve barış ilanı ve anlaşmasını yapma hakkına sahiptir.

Pehlevi rejiminde şah sınırsız yetkilerle donatılmış olmasına rağmen ancak Ek Anayasanın 44.maddesi gereği sorumsuz bir merci olmuştur. Daha doğrusu şah yürütme erkinin başında olmasına rağmen yönetimin sorumluluğu bakanlara verilerek, bakanlar Milli şura meclisi önünde sorumlu haline gelmişlerdir. Oysa anayasa göre bütün bakanlar şahın adına yürütme görevini yapmaktaydılar. Dolayısıyla şah yürütme erkinin başında olmasına ve sınırsız yetkilerle donatılmış olmasına rağmen herhangi bir kurum ve kişi ve makam karşısında sorumlu olmamış ve ayrıca hiç kimse tarafından azletme durumu bile söz konusu olmamıştır.

b. Bakanlar Kurulu

Bakanlar kurulu kabinesi şahın seştiği bakanlardan oluşmakla beraber (Ek Anayasanın 62.maddesi), şahın ve milletin karşısında sorumlu olmuşlardır (Ek Anayasanın 60.maddesi). şahın seştiği bakanlar, kendi kurumlarında ve bakanlıklarında ve meclise karşı sorumlu olmakla beraber bütün bakanlar ise ortaklaşmaca meclise karşı sorumlu olup ayrıca birbirlerinin eyleminden de sorumlu olmuşlardır (Ek Anayasanın 61.maddesi).

Anayasanın 31.maddesine göre bakanlar istedikleri zaman meclisin oturumlarında bulunmakla birlikte, meclis başkanından izin alarak mecliste tartışılan konularda iştirak etme hakkına bile sahip olmuşlardır. Bakanlar meclisten gayri aleni oturumların yapılmasını ve ayrıca oturumdaki konuşulan sözlerinin dışarıya çıkmamasını isteme hakkına sahip olmuşlardı. Bakanlar reddedilmiş yasaların meclisin diğer oturumlarında yeniden meclise sevk etme şansına sahip olmuşlardı

(Anayasanın 37.maddesi). Ayrıca her bakanlığın yasaları o bakanlığın bakanı tarafından meclise sunulmuştur. Yani hükümetin yasalarını, hükümetin temsilcisi meclise sunması yerine her bakanlığın bakanı meclise sunmaktaydı.

3. YARGI

Meşrutiyet anayasasının ek bölümünde genel olarak yargı kurumuna işaret edilmekle beraber yargı kurumunun hedefleri ve görevlerine değinilmemiştir. Ek Anayasanın 28.maddesinde yargı kurumun bağımsızlığı belirtilse bile ancak anayasada bazı maddelerin bulunması yargı erkinin bağımsızlığını şüphe altına götürmüştür.

Anayasada yargı erkinin bağımsızlığını şüphe altına götüren maddelere kısaca değinirsek; yargı başkanının Şah tarafından atanması ve ayrıca yargı erkinin bütün hâkimlerinin Şahın fermanıyla atanması, Ek anayasanın 83. maddesine göre savcı başkanı bile Şah tarafından atanması ve...

Pehlevi rejiminde Ek Anayasanın 27.maddesi gereğince yargı kurumu veya adıyla teşkilatı Şer'i ve örfi (adli) mahkemelerden oluşmaktaydı. Ancak meşrutiyet anayasasında Şer'i mahkemelerin teşkilatına işaret etmemekle birlikte örfi ve adli Mahkemelerin teşkilatından bahsedilmiştir. Anayasanın 71. maddesi gereği adli veya örfi mahkemeler insanların genel zulümler karşısında başvurduğu resmi mahkemeler olarak, Şer'i mahkemeler ise Şer'i konularda görev yapmakla beraber dini âlimler ve mollalar tarafından yönetilmiştir.

Meşrutiyet döneminde Adli Mahkemelerin bazı teşkilatına kısaca değinirsek: Temyiz Divanhanesi; Tahran'da bulunmakla beraber bakanların görevlerini ve suçlarında yetkiye sahibi olmuş, Arazi Mahkemeleri; arazi davlarında yetkiye sahibi

olmuş, Munsif Heyeti; siyasi ve basın ve yayınla ilgili suçlarda yetkiye sahibi olmuş, Nizami Mahkemeler, Hâkimiyet Mahkemesi; idari davalarda yetkiye sahibi oluş ve Savcılık Makamı.

4. NİZAMÎ KURUM (ORDU VE SAVAK)

Pehlevi rejiminde Şah siyasi sistemin merkezinde yer alarak yasama, yürütme ve yargı erklerinin üstünde yer almıştır. Şah bu sınırsız yetkilerle donatılmış olmasına rağmen orduyu bile kendisine kalkan olarak ele almış ve orduyu halkı susturmak için kullanmıştır.

Rıza Şah güçlü bir devleti yaratmak ve ardından milli güvenliği sağlamak için düzenli bir ordunun oluşturulmasına öngörerek ve merkezi otoriteyi güçlendirmenin yegâne aracının orduyu kuvvetlendirmek olduğunu fark etmiştir. Böylece hem Rıza Pehlevi hem de Muhammed Rıza Pehlevi, denetimleri altında olacak, kendilerine daima sadık kalacak bir ordu oluşturmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Aslında Ek Anayasanın 50.maddesine göre silahlı kuvvetlerin komutanı ve savaş ve barış ilan ve anlaşmasını yapma hakkı Şah'a ait olmuştur. Ayrıca Şah otoritesini icra etmek için bile hiçbir sınırlamaya tabi tutulmamıştır.

Pehlevi Hanedanı düzenli bir ordu kurarak böylece rejimin en büyük destekçileri askerler olmuştur ve bu dönemde ordu şahın tahtını korumada büyük başarı göstererek çok önem verilmiştir. Ordu her iki şah döneminde de Şaha bağlı bir kurum olma özelliğini koruyarak dıştan gelecek saldırılar için değil, daha çok içerideki muhalefeti bastırmak amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla rejimin ana dayanağı olan ordu, ülkenin çeşitli bölgelerinde çıkan ayaklanmaları bastırmıştır⁹⁹.

Ayrıca Pehlevi rejimi 1958 yılında kurduğu gizli polis teşkilâtı Savak'la beraber

⁹⁹ Ervand ABRAHAMÍAN, İran..., A.g.e., s.485.

devletin temel dayanaklarını güçlendirmiştir. Böylece şah rejiminin en önemli ve en güçlü koruyucuları ordu ve istihbarat örgütü Savak olmuştur. Ordu ve Savak şahın elinde önemli birer güç unsuru olmakla beraber dış mücadeleden ziyade ülke içinde bir mücadeleyi yürütmek üzere şahın emirlerini yerine getirmişlerdir.

Pehlevi rejimi orduyu ve savak'ı kendisine kalkan olarak almakla beraber bu kurumları halkı susturmak için kullanmıştır. Pehlevi rejiminde ordu dış tehditlere karşı savaşmak yerine iç muhalefeti bastırmak için bir araç olarak kullanılmış ve dolayısıyla Pehlevi Hanedanı'nın temel dayanak yaptığı ordu, halk nazarında hiçbir zaman meşru olmamış ve rejimin muhalefeti bastırma aracı olarak kullanılmıştır. Şah, ordu ve diğer kuvvetleri her zaman kendine bağlamış ve karar verme yetkisini bile ordu komutanlığından almıştır. Şah ordunun üst kademe komutanlarından kendi inisiyatifleriyle karar verme yetkisini alarak ve tüm üst düzey komutanlarını kendisi seçerek doğrudan orduyu kendisinde bulundurmuştur. Böylece ordunun denetimini hem sembolik hem de fiili olarak her zaman kendi elinde tutmuş ve bunları kendisinin güvenlik subapı olarak düşünmüş ve onları kendi politikaları çerçevesinde bir araç olarak kullanmıştır¹⁰⁰.

Aslında Safavi hanedanlığın kurulmasıyla beraber ve ardında Kaçar hanedanlığın işbaşına gelmesiyle birlikte yönetimin yapısında her zaman merkezi otorite ile dini otorite bütünleşmiş ve 1906 meşrutiyet devriminde ise bu konu anayasal çerçeveye oturturulmuştur. Dolayısıyla egemenlik ilkesi Meşrutiyetin EK Anayasasının 35. maddesi gereğiyle "Saltanat, ilahi bir bağış sonucu, millet tarafından padişahın şahsına tefviz edilmiştir".

¹⁰⁰ Mohammad Ali Homayune KATOZIAN, Egtesade..., a.g.e., s. 245.

Görüldüğü gibi 1906 yılında Meşrutiyet Devrimi ile kabul edilen anayasa aslında hâkimiyeti şaha verilen bir emanet olarak nitelendirmiştir. Ancak Pehlevi döneminde anayasaya riayet edilmemiş ve insan hakları ve özgürlükler dikkate alınmamış ve şiddetle bastırılmıştır. Meşrutiyet anayasasıyla beraber her ne kadar Şahın yetkilerini sınırlandırılmaya ve insanlara bazı hak ve yetkilerin tanınmasına çalışılmışsa bile, Pehlevi yönetimi hem Milli Şura Meclisini ve hem Sena Meclisini fesih etme hakkına sahip olduğu için ve ayrıca silahlı kuvvetlerin komutanlığı elinde bulundurduğu için rahatça halkı siyaset sahnesinde uzaklaştırmış ve böylece kendine karşı her hareketi bastırarak diktatörlük bir yön almıştır.

Pehlevi rejimi özellikle 1953'ten sonra uyguladığı politikalarla devletin meşrutiyet kaynaklarını, din, kraliyet ve halk desteği üçlüsünden kraliyet, ordu ve bürokrasi üçlüsüne kaydırarak hem ulemadan hem de halktan ve siyasi gruplardan tepkiler almıştır. Pehlevi rejimi orduyu, savak'ı ve bürokratik yapılanmayı kendisine kalkan olarak almakla beraber bu kurumları halkı susturmak için kullanmış ve ordu ve savak dış tehditlere karşı savaşmak yerine iç muhalefeti bastırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Pehlevi rejimi iki meclisli bir siyasi yapılanmaya sahip olmasına rağmen Senato Meclisi, Milli Şura Meclisi'nin iradesini sınırlandırıcı bir organ olmuş ve mecliste istenmeyen yasaların çıkması şahın atadığı üyelere oluşan Senato tarafından engellenebilmiştir. Başka bir ifadeyle pehlevi rejiminde iki meclisli sistemin yürürlükte olduğu sistemde Milli Şura Meclisi yasa yapma yetkisini elinde bulundursa da dolaylı olarak şahın müdahalesine maruz kalmıştır. Başbakan ve bakanlar kurulu, meclis iradesiyle şekillenen kararları uygulamaktan ziyade şahın emirlerini Meclis'e benimsetmeye çalışan kurumlar haline gelmiştir. Ayrıca yönetim

yapısında başbakanın olmasına rağmen başbakan hiçbir zaman halk tarafından seçilmemiş ve şah tarafından atanmıştır. Dolayısıyla halkın başbakanı seçme yetkisi olmadığı için şah çoğu dönemlerde sıkı ve keyfi davranarak istediği başbakanı görevden almış ve diğerini atamıştır. Böylece Pehlevi döneminde başbakanlık makamı bulunmakla birlikte başbakanlık şahın atadığı, sembolik yetkilere sahip, meclise şahın fermanlarını kabul ettiren bir makam niteliğinde olmuştur. Dolayısıyla meşrutiyet anayasası pehlevi rejiminde 1979 yılına kadar teoride yürürlükte kalmış ancak anayasa fiilen görmezden gelinmiş ve böylece pehlevi rejimi gün gittikçe demokratik bir yapılanmadan oldukça uzaklaşmıştır.

Pehlevi rejiminde yürürlükte olan anayasa işlevsiz kalarak ve tam anlamıyla devre dışı bırakılarak şahın isteği her zaman anayasaya üstün gelmiş, meclisi ise işlevsiz hal alarak Şahın fermanları doğrultusunda birer araç olarak kullanılmış ve otoritesi olmayan bir kurum haline dönüşmüş, başbakan şah tarafında atandığı için şahın fermanları doğrultusunda birer araç olarak kullanılmış, seçimler serbest yapılmadığı için partiler işlevsiz kalmıştır. Böylece Şah kendisini siyasi sistemin tam merkezine alarak meşrutiyet anayasası ile getirilmiş olan tüm demokratik kurumları ve uygulamaları ya kaldırılmış ya da görmezden gelmiştir.

Şah kendisine bağlı bir devlet bürokrasisi geliştirerek tüm devlet dairelerinin başındaki kişileri çevresindeki olan insanları yerleştirmiştir. Böylece tüm karar alma organlarını kendi elinde toplayarak herhangi bir baskı grubuna bırakmamıştır. Böylece gün gittikçe İran siyasetinde tek kişi hâkimiyeti ve tam bir mutlakiyetçi anlayış hâkim olmuştur. Şahın mutlakiyetçi anlayışının en ileri noktası ülkeyi tek partili bir sisteme doğru sürüklemesi olmuştur. 1975 senesinde yani Pehlevi rejiminin

son yılarında Şah tek partili sisteme geçerek ve ardından Rastahiz adıyla kurdurduğu partiyle, bu partiye üye olmayan herkesi vatan hainliği ile eş tutmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

I. İSLAM DEVRİMİ SÜRECİ

Pehlevi döneminde ülkenin içinde bulunan birtakım olumsuz ekonomik, sosyal ve siyasal şartlar ve sistemin diktatör yapısı bütün muhalif grupları rejime karşı bir araya getirmiştir. Ancak bütün siyasi gruplar ulemadan biri olan Humeyni'nin liderliğinde bir araya toplanmışlardır. Aslında devrim sürecinde Humeyni'nin önemli bir pozisyona sahip olmasının nedeni, onun özellikle halkın uzun bir zamandır özlem duyduğu bağımsızlığa, özgürlüğe vurgu yapması ve şahın baskı rejiminin yok edilmesi gerektiğine ilişkin konuşmaları olmuştur. Ayrıca toplumun hemen hemen her kesiminin hem fikir olduğu konular olan anayasanın ihlali, ahlaksızlığın yaygınlaştırılması, siyasi grupların ve gazetelerin susturulması, üniversitelerin bağımsızlığının sağlanamaması, milletin dini inançlarının hiçe sayılması, Batılılaşmanın teşvik edilmesi, yabancılara kapitülasyonların verilmesi, petrolün İsrail'e satılması ve uygulanan programlar sayesinde toplumsal kesimlerin ekonomik güçlerinin zayıflatılması üzerinden rejime karşı konuşmaları olmuştur.

Devrim sürecinde bütün muhalif gruplar Humeyni'yle bir ara gelmişseler ve İslami bir duruş sergiler gibi görünmüşseler de her grubun kendi çıkarlarına göre şekillenmiş farklı bir amaçları olmuştur ve devrim sürecinde Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde bir araya gelerek şahın ve rejiminin ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir.

Aslında devrimin gerçekleşmesinde öncelikle kitlenin Pehlevi rejiminden duyduğu rahatsızlık ve ardından rejime karşı ayaklanması olmuştur. Ancak bu

süreçte ulemanın güçlenmesinin belli başlı nedeni olmuştur. Birinci neden özellikle Pehlevi rejiminin son yıllarında siyasi baskı, yolsuzluk ve sınıfsal eşitsizlik had safhaya ulaşarak çoğu insan Pehlevi rejiminin istibdadından kurtulmak için her kapıyı çalmak zorunda kalmıştır. İkincisi Pehlevi rejiminin son yıllarında bütün siyasi muhalif hareketler (ulema ve din adamları hariç) rejim tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte bütün siyasi guruplar (ulema hariç) rejim tarafından sert bir şekilde bastırıldığı için ve Humeyni yanlısı din adamları ise özgürlüğe vurgu yapmaları ve şahın baskı rejiminin yok edilmesi gerektiğine ilişkin sözler ifade etmeleri halkı Pehlevi rejimden kurtulmak için ulemanın yanına itmıştır.

Aslında İslam devriminde rol alan aktörlerin bir sınıflandırmaya tabi tutacak olursak çok sayıda ve birbirinden farklı siyasal muhalefetin işbirliği içinde olduğunu görebiliriz. İslamcı örgüt ve partiler, sol örgüt ve partiler, liberal ve milliyetçi örgüt ve partiler bu aktörlerin belli başlılarını teşkil etmişleridir. Ancak Din adamları ülkenin en ücra köşelerinde İslami söylemlerle beraber basit bir dil ve anlatım ile halkı ülkenin genel durumu ve gidişatı hakkında bilgilendirerek toplumsal muhatapları daha fazla olmuş ve böylece diğer gruplara göre daha güçlü bir duruma gelmişlerdir.

II. İSLAM DEVRİMİN GERÇEKLEŞMESİ, DEVRİM ŞURASI VE GEÇİCİ HÜKÜMET (İKİLİ HÂKİMİYET)

Pehlevi rejiminin son günlerinde haklın ayaklanması had safhaya ulaşarak, rejimi kurtaramayacağını anlayan şah, 16 Ocak 1979 tarihinde İran'dan ayrılmak zorunda kalmış ve böylece Pehlevi dönemi sona ermiştir. Şah ülkeyi terk ettikten sonra devrim sürecinde ulusal bağımsızlık, özgürlük, ABD ve İsrail karşıtı söylemler bütün muhalif grupların ortak sloganı olmuşsa da ancak devrim sürecindeki

kenetlenme devrim sonrasında gerçekleşmemiştir. Çünkü devrim sürecinde bütün muhaliflerin amacı Şahı devirmek olmuş ancak Şahı devirdikten sonra gelecek muhtemel rejim seçenekleri herkesin kafasında farklı şekillenmiştir.

Şahın İran'dan ayrılmasıyla beraber ve devrimin gerçekleşmesiyle Ocak 1979'da '*Devrim Şurası*' Humeyni tarafından Meclisin kurulmasından önce devrimi yönetmek için kurulmuş ve siyasal alanda ilk ve tek karar verme kuruluşu olmuştur. Aslında 1979 senesinin ilk aylarında ve hala devrimin gerçekleşmesinden önce halkın artan protestoları sonucunda Devrim Şurası kurma fikri Humeyni'yle ortaya koyulmuştur. Böylece bu kurumun varlığı devrimden önce ve devrimin gerçekleşmesinin ilk aylarında açıklanmamış ve gizlice çalışmıştır.

Humeyni kendine bağlı ve yakın altı din adamını (mollanı) Devrim Şurası'nın temel üyeleri olarak seçerek bazı diğer kişileri ise bu altı kişinin fikir birliğinden ve onayından sonra Devrim Şurası'na eklenmesine izin vermiştir. Ayrıca Humeyni mümkün olduğu kadar ulemanın dışında olan kişiler yani molla ve din adamları olmayan şahıslarından bu kurumda bulunmasını istemiştir. Böylece devrimin gerçekleşmesiyle birlikte Devrim Şurası Humeyni'ye tam yakın kişileri kendinde beslediğiyle beraber ve daha sonra çeşitli parti ve ideolojilere mensup kişiler de bu şuraya katılarak devrimin hassas ve belirsiz ortamında tüm konularda karar verme yetkisine sahip olmuştur.

Bu dönemde ülkede karmaşık bir durum hâkim olmakla beraber her tarafta grevler ve gösteriler devam etmiştir. Bu ortamda Devrim Şurası ülkede bazı komiteler kurarak önemli konularda ipleri eline alarak bir taraftan ülke içerisindeki emniyet ve asayiş sorunu, yakıt sorununa çözüm bulmaya çalışarak, öbür taraftan

ülkedeki eski düzene mensup ve hala ülkede resmi ve kanuni makamlarda olan kişilerle sürekli temaslarda bulunmuştur.

Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni sürgünde bulunduğu Fransa'dan İran'a dönerek verdiği fermanla Devrim Şurası'nın ilk icraatlarından biri eski rejimin yerine geçecek geçici hükümet ile yeni düzenin ilk hükümetini kurmak olmuştur. Dolayısıyla Humeyni'nin fermanı ve onayında sonra ilk geçici hükümeti 5 Şubat 1979 tarihinde liberal demokrat partilerin temsilcisi olarak bilinen Mühendis Mehdi Bazargan¹⁰¹ tarafından kurulmuştur. Böylece devrimden sonra Devrim Şuarası ve geçici hükümet Humeyni'nin liderliğinin gölgesinde yönetimi ele almışlardır.

Geçici hükümetin kurulmasıyla birlikte siyasi güç liberal partiler ve İslamcı ve din adamlarının (mollalar) eline geçerek iki hükümetli bir dönem yaşanmıştır¹⁰². Devrimin ilk günlerinden beri farklı ideolojilere mensup grup ve kişiler arasında çekişme ve karmaşa her alanda devam etmişse de devrimci güçlerin önemli bir kısmı sadece kurulacak yeni düzenin İslam'ın temel ilkelerine ters düşmemesi konusunda anlaşmışlardır. Ancak Humeyni devrimden sonra açıkça rejimin İslam Cumhuriyeti olmasını ve bunun için de referandum yapılmasını istemiştir. Ama yeni düzenin 'İslami Cumhuriyet' olması konusunda tüm kesimler hemfikir olmalarına rağmen bunun ne anlama geldiği konusunda bile ayrı düşünce ve yorumlara sahip olmuşlardır¹⁰³.

¹⁰¹ Bazargan'a göre geçici hükümette değişik ideolojilere mensup tüm parti ve örgütlere adil bir şekilde yer verilmişti. Buna göre geçici hükümette İslamcıların oranı yaklaşık %27 ve diğer grupların toplam oranı %73 idi.

¹⁰²Yahya FOOZİ, Tahavolate Siyasi Ectemei Baad Az Engelabe Eslami Dar İran (İran İslam Cumhuriyetinden Sonra Siyasal ve Sosyal Değişmeler), Birinci Cilt, Çap ve Nasr-e Arouc Yayınları, Tahran 2005, s.190.

¹⁰³ Yahya FOOZİ, Tahavolate..., a.g.e., s. 191.

Sonuçta 31 Mart 1979’da İran İslam Cumhuriyeti için referanduma gidilerek halk oylaması ile % 90’ın üzerinde oy oranıyla yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ olmuştur. Fakat burada şöyle bir nokta var ki; halka iki seçenikle gidilmiştir. “*İslam Cumhuriyetini kabul ediyor musunuz?*” sorusuna elli küsur yıllık bir Pehlevi diktatörlüğünün ardından kim olsa şah karşısındaki (hangi rejim olursa olsun) evet oyu verecekti. Ayrıca referandum sürecinde henüz yeni anayasa’nın içeriği konusunda kesin bir görüş birliği yokken, referandum rejiminin halk nazarında meşruiyetinin sağlanması açısından gerekli görülmüştür.

İslam Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Devrim Şurası devrimi korumak ve devrim muhalifleriyle mücadele etmek için ‘Devrim Komitesini’ ve ‘Devrim Muhafızları’ gibi kurumları kurmuştur. Bu süreçte Devrim Şurası tarafında kurulan Devrim Komiteleri, Devrim Mahkemeleri, Devrim Muhafızları gibi örgütlenmeler eski mahkemeler, eski polis teşkilatı ve eski ordunun yerine geçerek görev yapmakla beraber bu kurumların kontrolleri bile din adamların eline geçmiştir. Böylece din adamları ülkenin yönetsel alanını kendi kontrollerine geçirerek geçici hükümetin yetki alanlarına girmişlerdir ve sonuçta geçici hükümet ile devrim şurası arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar geçici hükümetin üyeleri devrimin önde gelenlerinden ve Ayetullah Humeyni tarafından atanmışsalar da Devrim Şurası ve geçici hükümet arasında özellikle oluşacak yeni hükümet ve iç ve dış siyaset konusunda görüş ayrılıkları bu iki kurumun işbirliği imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Başka bir ifadeyle devrimden sonra geçici hükümet kurulsun bile Devrim Şurası geçici hükümet ile paralel çalışmıştır. Bu durum ise geçici hükümetin işini oldukça zorlaştırmıştır. ‘İkili Hükümet’ dönemi tabir edilen bu süre ve onun sonucunda geçici hükümet ile

devrimci kuruluşların arasında süregelen sürtüşme, sonuçta geçici hükümetin aleyhine sonuçlanmıştır ve böylece geçici hükümet Kasım 1979'da istifa etmek zorunda kalmıştır.

Geçici hükümetin istifasıyla beraber Devrim Şurası'na mensup din adamları tarafından 'Cumhuri İslami Partisi'¹⁰⁴ kurulmuş ve güç dengesi başlangıçta azınlıkta olmalarına rağmen tamamen İslamcı grupların eline geçmiştir¹⁰⁵. Ardından Parti olarak sadece iktidarda olan İslami Cumhuriyet Partisi kalmıştır. Böylece İslamcı guruplar Ayetullah Humeyni'nin liderliği sayesinde bütün muhalifleri devre dışı bırakarak Devrim Şurası vasıtasıyla yeni hükümetin kurulmasına kadar ülkede tek yetki mercisi olmuşlardır.

III. ANAYASANIN HAZIRLANMA AŞAMASI VE SÜRECİ

31 Mart 1979'da İran İslam Cumhuriyeti için referanduma gidilmesi ve halk oylaması ile yeni siyasi düzenin adı resmi olarak 'İran İslam Cumhuriyeti' ilan edilmesinin ardından yeni düzenin anayasasının hazırlaması süreci başlamıştır. Anayasanın hazırlanmasına ilişkin temelde iki ayrı görüş mevcut olmuştur. Bir grup, anayasanın bir an önce oluşturulması için kurucu meclise gerek olmadığını ve ayrıca bunun için zaman olmadığını savunurken diğer grup öncelikle bir kurucu meclis oluşturulmasını ve ardından ise anayasanın da bu meclis tarafından hazırlanması görüşünü savunmuşlardır¹⁰⁶.

¹⁰⁴Cumhuri İslami Partisi 1987 yılında iç çekişmelerle ve diğer kurumlarla arasındaki çatışmalar neticesinde feshedilmiştir.

¹⁰⁵ Hosseyin BASHIRIYE, Dibaçe-i Bar Cameesenasi Siyasiye İran Doreye Cumhuriye Eslami (İran'ın Siyasal Sosyolojisi, İslam Cumhuriyeti Dönemi), Negah-e Muaser Yayınları, Tahran 2005, s.37.

¹⁰⁶ Hayrullah İSMAİLİ, Dovlet-i Muvakkat (Geçici Devlet), Engelabe Eslami Yayınları, Tahran, 2000, ss. 115-116.

Aslında geçici devlet, anayasanın incelenmesi ve onaylanması için bir kurucu meclisinin kurulmasını öngörmekle beraber meclisten geçen kanunların İslam kurallarına aykırı olmamasını denetlemesi amacıyla “Koruyucu Şurası’nı” öngörmüştür. Böylece devrimden sonra ilk anayasa taslağı, geçici hükümet tarafından hazırlanarak, genelde laik özelliğe sahip ve Meşrutiyet anayasasına oldukça benzerken beş din adamından ve beş hukukçudan oluşan bir Koruyucu Şura’yı öngörmüştü. Ancak bu öneriler İslamcılar tarafından kabul edilmemiş ve Humeyni ise anayasa taslağını devre dışı bırakmıştır.

Nihayetinde Humeyni’nin yayınladığı fermanla kurucu bir meclis yerine yetmiş üç üyeden oluşan bir ‘Uzmanlar Meclisi’ oluşturulmuştur. Humeyni Uzmanlar Meclisi adı altında anayasanın yapılması ve denetlenme yetkisini doğrudan din adamlarına vermekle beraber bu konseye din adamların dışında başka kimsenin giremeyeceğini istemiştir. Böylece Humeyni’yle diğer grupların ve özellikle geçici hükümet üyelerinin arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Anayasanın hazırlanması aşamasında ‘Devrim Şurası’ ve ‘Cumhuri İslami Partisi’ tarafından, Tahran Üniversitesinde düzenlenen bir seminer’de ilk kez Ayetullah Humeyni ‘Vilayet-e Fakih’ ilkesini ortaya atarak yeni anayasanın bu ilkeye göre düzenlenmesini istemiştir¹⁰⁷. Görüşmeler sırasında anayasanın beşinci maddesine Vilayet-e Fakih doktrininin konulması istemi görüş ayrılıklarının ortaya çıkarmıştır ve Vilayet-e Fakih’in en yüksek otorite olarak tanımlanması çeşitli çevrelerden eleştiriye neden olmuştur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi devrim sürecinde yer alan farklı ideolojilere mensup örgüt, parti ve kişiler yeni düzenin ne olması konusunda en ufak bir fikre sahip olmadıkları için anayasanın yapılması

¹⁰⁷ Yahya FOOZİ, Tahavolate..., a.g.e., s. 217.

aşamasında Vilayet-e Fakih maddesine muhalif olanlar veya sınırlamak isteyenler başarılı olamamışlardır. Böylece Humeyni geleneksel (cami) örgütlenmeden doğan İslamcı militanları arkasına alarak ve ardından yandaşlarının çoğunlukta olduğu Uzmanlar Meclisinin hazırladığı “Vilayet-e Fakih” eksenli anayasayı hazırlayarak ve geçici hükümeti Kasım 1979’da istifaya zorlandırarak, yeni anayasayı (Vilayet-e Fakih ilkesi ekseninde) halk oylamasına sunmuşlar ve Aralık 1979’da ise bu anayasa onaylanmıştır.

31 Mart 1979’da yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ ilan edilerek ve ardından ise Aralık 1979’da İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası Vilayet- e Fakih eksenli onaylanarak ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine İran İslam Cumhuriyeti devleti kurulmuştur.

IV. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

1979’da İslam Devrimi’ni gerçekleşmesi ve 31 Mart 1979’da yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ ilan edilmesi ve ardından Aralık 1979’da İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası Vilayet-e Fakih eksenli onaylanmasıyla beraber devletin yapısında köklü bir değişim yaşanmıştır ve İslam ve cumhuriyet sentezi bir rejim doğmuştur. Ayetullah Humeyni İran’daki yeni düzenin mimar olarak İran’da İslam Cumhuriyetini kurarak, “Cumhuriyet” ve “İslam Cumhuriyeti” arasındaki fark şu şekilde açıklamıştır¹⁰⁸: “Ancak cumhuriyet her yerde geçerli olan cumhuriyet anlamındadır. Lakin bizim cumhuriyet, İslam kurallarına dayalı bir anayasaya dayanmaktadır. İslami cumhuriyet dediğimizde, İran’da geçerli olan şartlar ve hükümler, İslam’a dayalıdır. Ancak seçme millete aittir ve cumhuriyet şekli de her yerde yaygın olan cumhuriyet şeklidir.”

¹⁰⁸ Yahya FOOZİ, Tahavolate Siyasi..., a.g.e., s.244.

Sonuç olarak 1979 İran İslam Devrimi, köklü monarşi yönetimini ortadan kaldırmakla beraber İslami kimlikte bir rejime geçiş yapmış ve Humeyni'nin getirdiği Vilayet-e Fakih doktriniyle beraber bir dini liderin rehberliğinde farklı güç merkezleri meydana gelmiş ve ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine bir devlet kurulmuştur. Dolayısıyla tezimin bu kısmında İran İslam Cumhuriyetinin yönetim yapısını açıklamadan önce Şii mezhebine ve imamet teorisine ve ardından ise bu mezhepten doğan Vilayet-e Fakih terimine değineceğiz. Başka bir ifadeyle 1979 devriminden sonra “Vilayet-e Fakih” teorisi üzerine kurulan İran İslam Cumhuriyet’inde egemenliği ve siyasal iktidarı açıklamak için Şii İslam’da “imamet” teorisini açıklamamız gerekir.

A. Şİİ İSLAM VE İMAMET TEORİSİ

Şii terimi Hz. Muhammed’in amcaoğlu, aynı zamanda damadı Ali’ye uyanlara verilen addır. Aslında Şiilik kendi içinde üç ana kola ayrılmıştır. Bunlar nispeten daha az taraftarı olan Zeydiyye ve İsmailiyye ile İran’da hâkim konumda olan ve diğer ülkelerde de (Azerbaycan, Irak) en yaygın Şii mezhebi olarak bilinen Caferiyye veya İsna aşeriyye’dir (on iki imam). Dolayısıyla Caferiyye mensupları çoğunlukta olduğu için günümüzde Şii denilince de genellikle akla ilk olarak gelen bu mezheptir. Ayrıca Caferiler Mezhep adını, Altıncı İmam Cafer’üs Sadık’tan almıştır¹⁰⁹.

Hz. Muhammed’in vefatından sonra, ilk olarak ihtilâf konusu olup Müslümanları ikiye bölen mesele imamet ve halifelik olmuştur. Şiiler, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra halifeliğin ve imametın Ehli Beyt’e, yani

¹⁰⁹ Abdülbaki GÖLPINARLI, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 221-224.

peygamberin ailesine, dolayısıyla peygamberin kızı ile evli olan Ali'ye ve onun evlatlarına geçmesini savunmuşlardır. Şiiilerin imamet ve imametin ise Hz. Ali'yle başlamasına ilişkin inançları aslında Gadir-i Hum hadisesinden türetilmiştir. Şii inancına göre Hz. Muhammed Hz. Ali'ye kendisinden sonraki halifeyi Gadir-i Hum denilen yerde müjdelemiştir. Mekke ve Medine arasında yer alan Gadir-i Hum'da Hz. Muhammed yaptığı konuşmada “Müslümanların kendisinden sonra Hz. Ali'yi halifeleri olarak tanımaları gerektiğinin, onun soyundan gelenlerin de imameti devam ettireceğinin Allah tarafından bildirildiğini” söylemiştir¹¹⁰. Böylece bu hadise Şiiilerin imamet inancının önemli bir parçasını oluşturmakla beraber imamet inancı Şiiiliğın en önemli kavramlarından birisi olmuş ve hatta Şii inancının merkez noktasını teşkil etmiştir. Başka bir değışle Şia inancında tüm iktidarların temelinde tanrının olduğu ve gerçek ve hakiki egemenliğın tanrıya ait olduğu düşüncesi var olmakla beraber Gadir Hum olayından hareketle, “İktidarın Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğu” düşüncesi zamanla ideal bir iktidar modeli üretmiş ve tüm siyasal teori bu model doğrultusunda şekillendirilmiştir.

Abrahamian'a göre Ortaçağ boyunca Şii ulema, Sünnilerden farklı olarak, tutarlı bir devlet teorisi geliştirememişlerdir. Sünniler Emevi ve Abbasi halifelerini Peygamberin yasal varisleri kabul ederek, açıkça İslami normlara karşı gelmedikleri sürece iktidardaki halifelerin yasallığını tanımışlardır. O kadar ki Sünni ulema, siyasal otoriteye itaati dini bir görev, sivil itaatsizliğı dinden çıkma olarak görmüşlerdir. Ancak Şii ulema bu konuda kararsız ve bölünmüş görüşlere sahip olmakla beraber Peygamberin gerçek varislerinin On İki İmam olduğunu ileri sürerek ilk halifeleri reddetmişlerdir.

¹¹⁰ Hosseyin BASHIRIYE, *Dibaçe-i Bar...*, a.g.e., s. 62.

Ancak Şii-İslam inancında yer alan on ikinci imamın ‘Muhammed el-Mehdi’nin’ büyük saklanması (Gaybet-i Kübra) ile imamet teorisi tartışılmaya açılmıştır. On ikinci imamın herhangi bir gerçek varisi olmayışı ve kendisi yine Şii inancına göre, insanlar arasında yaşamayı, Şii Müslümanlarda var olan tüm siyasi iktidarları gaspçı ve gayri meşru olarak görmelerine sebep olmuştur. Ancak Muhammed el-Mehdi’den sonra Şiilerde genel inanç, “La hukme illa lillah” (Allah’tan başka hüküm yoktur) hükmü çerçevesinde yeryüzündeki hükümdarlara adil ve İslam’a sadık kalarak meşrutiyet kaynağı oluşturulmuş ve krala bir kutsal hak tanıyarak onun da egemenliğini meşruluk temeline oturtmuşlardır¹¹¹.

Bu topraklarda Safeviler’in işbaşına gelmesiyle birlikte ülkede İslam’ın Şii mezhebinin Caferi kolu resmileşerek, ülkede Şiilikten kaynaklanan genel inanç, saklı olan On İkinci İmam gelene kadar her türlü yönetimin gayrimeşru olduğu olmuştur. Ancak Safevi döneminde devletin merkezi güç kazanması ve Şiiliğin Caferi kolu (on iki imam) resmi mezhep olarak benimsenmesi üzerine, ulema arasında düzen, güvenlik ve adalet sağlandığı sürece şahın gücünün artmasına tepki göstermeme eğilimi var olmuştur¹¹². Başka bir ifadeyle Şiilikte kayıp imam gelinceye kadar tüm yönetimler gayrimeşru kabul edilmiştir; ancak ülkeyi adaletle yönettiği sürece tahta yönelik önemli bir tehdit olmamıştır.

B. MERCİ-İ TAKLİT VE VİLAYET-E FAKİH

Safeviler’in bu topraklarda işbaşına geçmesiyle birlikte Şiilik ülkede ulusal din haline gelerek ve Şiiliğin Caferi yani on iki imam mezhebinin resmi mezhep olarak benimsenerek, ulema arasında düzen, güvenlik ve adalet sağlandığı sürece

¹¹¹ Hosseyin BASHIRIYE, *Dibaçe-i Bar...*, a.g.e., s. 73

¹¹² Şahruh AHAVİ, *İran’da Din ve Siyaset (Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri)*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 55.

şahın gücünün artmasına tepki göstermeme eğilimi ver olmuştur. Böylece ulama tarafından, Safevi devletine ülkeyi adaletle yönettiği sürece tahta yönelik önemli bir tehdit olmamıştır.

Ancak 1700'lı yıllardan itibaren Şiiğin uygulama bakımından alt kolları olan Ahbari ve Usuli'ler arasında tartışmalar çıkmaya ve süratle büyümeye başlamıştır. Özellikle 1722'den sonra bu iki ekol arasında bazı konularda görüş ayrılığı doğmakla beraber Ahbariler hukuki meselelerin çözümünde kutsal metinlerin yeterli olduğunu ve içtihadı gerek olmadığını savunurken Usuliler zaman içerisinde ortaya çıkacak ihtilaflara çözüm bulmak için "Müçtehit" dedikleri kutsal metin tefsirleri yapabilecek din âlimlerine ihtiyaç olduğunu savunmuşlardır. Ancak Usulilerin bu çatışmadan galip gelmeleri sonucunda ortaya bir "*Merci-i Taklit*" kavramı çıkmıştır¹¹³. Böylece halk yığınlarının din konusunda her şeyi layıkıyla bilemeyecekleri ve kutsal metinlerin yorumlanması için bir din âlimine (Merci-i Taklitle) ihtiyaç olduğu inancı hâkim olmuştur.

Ayrıca Müçtehitler sadece İslam Hukuku konusunda görüş bildirme yetkisi olan yasal otorite olmamakla beraber aynı zamanda görüşlerine uyulması gereken kişiler olarak da kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla On ikinci İmamın yokluğunda (veya zuhuruna kadar) toplum müçtehitler ve müçtehit olmayanlar olarak ikiye bölünmüştür. Usuli doktrine göre müçtehit olmayanlar ve adalet ve hukuki kavrayış yeteneğinden mahrum olanlar, müçtehitin liderliğine tabi olmak zorundadırlar. Bu şekilde bir müçtehidin liderliğine tabi olma inancı "taklit", taklit eden kişi ise "mukallit" olarak adlandırılmış ve taklit edilen müçtehit ise "*Merci-i Taklit*", diğer bir deyişle taklit edilme kaynağı olarak tanımlanmıştır.

¹¹³ Şahrüh AHAVİ, İran'da Din..., a.g.e., s.39.

Bu topraklarda ulema ve din adamları genellikle hiçbir zaman yönetime karşı meydan okumamakla beraber Şah'a bağlı kalmışlardır. Ulemanın bu tutumunun en önemli nedenlerinden yukarıda değindiğimiz gibi Şiilik inancının dayandığı İmamet anlayışından kaynaklanmıştır. İmamiyet inancına göre kayıp olan On İkinci İmam'ın yerine yönetimi ele alacak hiçbir yönetim meşru kabul edilmemiş ancak adil olması ve İslam'a saygı duyması kaydıyla yönetimlere ehven-i şer (Kötünün iyisi) olarak bakılmıştır. Dolayısıyla din adamları ve ulema İslami adaletin sağlanmasını isteyip ama krallığın ortadan kalkmasını istememişler ve ayrıca şahın dışlandığı bir sistemi de tercih etmemişlerdir.

1906 Meşrutiyet devriminde Şii ulema, şahın yetkilerinin sınırlı olması ve ayrıca sistemin bir parçası olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Böylece Anayasayı (Kanun-i Esasiyi) şeriata dayandırıp ve şeriatla uyumlu hale getirerek, Milli Şura Meclisinin çatısı altında bir grup âlimin çıkan kanunların şeriata uygun olup olmadığını denetlemesini öne sürmüşlerdir. Aslında ulema mutlak monarşi dışında bir sistemle dinin, mezhebin korunmayacağını öne sürmüşlerdir. Sonuçta meşrutiyette yapılan anayasaya eklenen bir madde ile bir yandan ulemanın konumu anayasal bir zemine oturtulurken, diğer yandan var olan mutlakıyetçiliğe bir sınırlama getirilmiştir.

1920'lerde Pehlevi rejiminin işbaşına gelmesiyle beraber Şii ulemanın istediği yegâne şey Rıza Şah tarafından cumhuriyetin ilan edilmemesi olmuştur. Dolayısıyla Rıza Şah'tan aldıkları söz onu desteklemelerinde önemli bir etken olmuştur. Başka bir ifadeyle Pehlevilerin iktidara gelmesinde önemli bir rol oynayan ulema, Rıza Şah'ın cumhuriyet ilan etmesine karşı çıkmışlar ancak şahlığın varlığını hedef almamışlardır. Böylece ulama Şah'ın varlığını Şiiliğin

temsilcisi olarak görmüşler ve kayıp imam geri dönene kadar var olan statükonu devamında yana olmuşlardır.

1953 senesinde petrolün millileştirilmesinden sonra Şii ulemanın çoğunluğu Pehlevi yönetimine sadık kalarak Musaddık'ın şahın yetkilerini kısıtlama girişimleri sonrasında tamamen pehlevi rejimini desteklemişler ve Musaddık'a karşı çıkmışlardır. Monarşi yanlısı tutumunu muhafaza eden mercilerden birisi Ayetullah Behbehani olmakla beraber Musaddık'a karşı yapılan darbede şahı desteklemiş ve şah Roma'dayken ona gönderdiği mesajda tekrar tahta geri dönüşünü dört gözle beklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Temmuz 1952'de şah ve Musaddık arasında yaşanan yetki krizi esnasında Kum uleması, Tahran'a temsilcilerini yollayarak şaha olan desteklerini sunmuşlardır. Bundan da önemlisi zamanın en büyük taklid mercisi olan Ayetullah Burucerdî, 16 Ağustos 1953 tarihli telgrafında şaha "geri dön; çünkü Şiiliğin ve İslam'ın sana ihtiyacı var. Sen Şiiilerin şahısın" demiştir¹¹⁴.

Görüldüğü gibi Bu dönemde ulemadan şahın tahtına yönelik bir tehdit söz konusu olmamış ve ulama için monarşi yönetimi olabilecek en iyi yönetim gözükmiştir. Çünkü ulema kayıp imamın yokluğunda şahı İmam'ın temsilcisi olarak görmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde ulema için apolitik olan Burucedi'nin de etkisiyle rejimin devrilmesi gibi radikal bir amaç söz konusu olmamıştır.

Aslında 1960'lı yıllara kadar toplumsal birtakım çalkantılar, karışıklıklar ve ayaklanmaların olmasına rağmen Şii ulema hiçbir zaman rejimin ortadan kaldırılmasını düşünememişler ve sadece rejimin baskı siyasetlerini engellemek, meşrutiyet anayasasını uygulamak ve krallığı korumaya motive olmuşlardır. Daha

¹¹⁴ Muhammed Rıza PAHLAVI, Cevabe Tarikh (Tarihe Cevap), Alborz, Yayınları, Tahran 2005, s.195.

doğrusu 1961 senesine kadar ulemanın söyleminde monarşi rejiminin devrilmesine yönelik bir söylem mevcut olmamış ve ayrıca ulemanın bu tutumu apolitik bir kişilik olan Burucerdî'nin siyasete karışmama tutumu ve onu takip edenlerin Burucerdî'ni taklit etmesinden kaynaklanmıştır.

Ancak Toprak reformu tartışmalar esnasında tek Mercî-i Taklit olan Ayetullah Brucerdî'nin ölümünden sonra ulema arasında önder olacak kişi üzerinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Böylece bu durum bölgesel Mercî-i Taklit'lerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte üst düzey ulemadan olmayan Humeyni pehlevî rejiminin politikalarına karşı radikal çıkışlar yaparak öteki ulemayı aktif olarak siyaset sahnesinde olmalarını davet etmiştir. Daha doğrusu o güne kadar Şii ulema manevî değerleri korumak, tanrının kelamını yaymak ve yeni kuşağı eğitmek işleriyle uğraşarak rejimin baskı siyasetlerini engellemeye, meşrutiyet anayasasını uygulamaya ve krallığı korumak amacı için her zaman Şah'la işbirlik yapmışlar ancak Humeyni rejime karşı radikal çıkışlar yaparak ve rejime meydan okuyarak "Vilayet-e Fakih" kitabında yazdığı gibi uzun vadeli bir İslami hükümet projesi hedeflemiştir¹¹⁵.

Kısaca 1960 yıllara kadar yani Ayetullah Brucerdî'nin ölümüne kadar Şii ulemanın tutumuna değinirsek; Şii ulama kayıp olan on ikinci imam'ın yerine yönetimi ele alacak hiçbir yönetim meşru kabul etmemekle beraber ancak yönetimin adil olması ve İslam'a saygı duyması kaydıyla yönetimlere ehven-i şer (Kötünün iyisi) olarak bakmışlardır. Dolayısıyla din adamları ve ulema İslami adaletin sağlanmasını isteyip ama krallığın ortadan kalkmasını istememişler ve şahın dışlandığı bir sistemi de tercih etmemişlerdir. Ancak Ayetullah Brucerdî'nin

¹¹⁵ Eravand ABRAHAMIAN, İran..., a.g.e., ss. 583-591.

ölümünden sonra üst düzey ulemeden olmayan Humeyni pehlevi rejiminin politikalarına karşı çıkararak ulemayı aktif olarak siyaset sahnesinde olmalarını davet etmiş ve böylece ‘Vilayet-e Fakih’ terimini yeniden yorumlamıştır.

C. HUMEYİNİ, ŞİİLİĞİN VE VİLAYET-E FAKİH’İN YENİDEN YORUMLANMASI

1960 yıllara kadar yani Ayetullah Brucerdi’nin ölümüne kadar Şii inancında iki görüş var olmuştur. Şii ulamadan olan Şeyh Fazlullah Nuri Şah ve ulema arasında iktidar paylaşımını savunarak ve bir teori geliştirerek; Şahın görevini düzeni sağlamak, ulemanın görevi rejimi savunmak ve sorunları ortaya koymak ve yorumlamak olarak açıklamıştır. Bunun ardında 19. yüzyılın başlarında Molla Ahmet Naraki tarafından ortaya atılan ve daha sonra Şeyh Murtaza Ensari ile Şeyh Muhammed Hasan Necefî tarafından geliştirilen, fakihin hem dini alanda hem dünyevi alanda hâkimiyeti fikri oluşturulmuştur. Naraki göre; kayıp imamın yokluğunda ancak nitelikli bir fakihin meşru yönetici olacağını, böylelikle fakihin yetkisi siyasal iktidar alanını da kapsayacak şekilde iddia edilerek genişletilmiştir¹¹⁶. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Ayetullah Brucerdi’nin ölümüne kadar Şii ulama ve özellikle merci taklitler hâkimiyete karışmamışlar ve kayıp olan On İkinci İmam’ın yerine yönetimi ele alacak hiçbir yönetimi meşru kabul etmemekle beraber yönetimin adil olması ve İslam’a saygı duyması kaydıyla yönetimlere ehven-i şer (Kötünün iyisi) olarak bakmışlardır. Dolayısıyla din adamları, ulema ve Şii merci taklitleri İslami adaletin sağlanmasını isteyip ama krallığın ortadan kalkmasını istememekle beraber şahın dışlandığı bir sistemi de tercih etmemişlerdir.

¹¹⁶ Muhammed Rıza PAHLAVI, Cevabe Tarikh..., a.g.e., s. 220.

Ayetullah Brucerdi'nin ölümünden sonra Humeyni Şii ulamanın bu geleneğini yıkararak monarşinin ortadan kaldırılmasının Müslümanların kutsal görevlerinden biri olduğunu savunmuştur. Ayrıca onlarla işbirliği yapılmamalıydı, onların kurumlarına başvurulmamalıydı ve kendini korumak adına takiyye¹¹⁷ yapılmamalıydı sözlerini de ifade ederek, kendilerini siyasetten uzak tutmuş ve şahırlara boyun eğmiş olan fakihlere sitem etmekle beraber fakihlerin devletle uzlaşmak görüşünü reddetmiştir.

Geleneksel ulema, dini vakıflarını yönetmek ve yol gösteren birine ihtiyaç duyan insanlara yardım etmek, reşit olmayanlara ve ayrıca dullara ve akli ehliyeti olmayanlara yardım etmeyi müçtehitlerin sahip olduğu yetkileri içerisinde görerek, bu yetkilerle donatılmış olan müçtehitleri Vilayet-e Fakih terimiyle karşılamışlardır. Ancak 1960'lı yıllarda Ayetullah Brucerdi'nin ölümünden sonra Humeyni "Vilayet-e Fakih" teorisini 19. yüzyılın başlarında Molla Ahmet Naraki tarafından ortaya atılan ve daha sonra ise Şeyh Murtaza Ensari ile Şeyh Muhammed Hasan Necefi tarafından geliştirilen, fakihin (hem dini alanda hem dünyevi alanda) hâkimiyet fikrinin üzerinde durmuş ve fakihi sadece bir tavsiye ve onay mercii olarak görmemiştir. Humeyni'ye göre vahiy alma ayrıcalığı dışarıda tutulmak kaydıyla, Peygamber'in tüm sorumluluklarının ve yetkilerinin On İkinci İmam'ın kaybolmasından sonra fakih'e devredilmesini savunmuştur. İslam'ı korumayı ve canlı tutmayı, namaz kıldırmak ve oruç tutmaktan daha elzem gören Humeyni, ülkede liderlik etmesi gerekenin fakih olduğunu savunmuştur¹¹⁸.

¹¹⁷ Takiyye, Şiiilerin Sünni yönetimlere karşı kendilerini korumak adına gerçek inançlarını saklamalarıdır. Özellikle Safevilerden önce bu topraklarda Sünni yönetimler altındaki azınlık Şiiiler bunu yapmaya gerek duyuyorlardı.

¹¹⁸ Muhammed Rıza PAHLAVI, Cevabe Tarikh..., a.g.e., s. 226.

Humeyni, fakihlerin liderlik hakkı gayrimeşru yönetimler tarafından gasp edilmiş sözünü ifade ederek ve İslami olmayan her rejimi tağut (şeytani) olarak nitelendirerek, Vilayet-e Fakih anlamını tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletmiş ve ardından Kuran'daki “Allah’a, Hz. Peygamber’e ve yetki sahiplerine itaat edin” emrini müçtehitleri taklit etme olarak yorumlamıştır. Humeyni imamları ve fakihleri, halka hizmet etmek, İslam’ın adilane düzenini uygulamak ve ilahi ahkâmın icrası için bir hükümet ve rejim teşkil etmekle mükellef görerek¹¹⁹, Vilayet-e Fakih adlı eserinde Hz. Muhammed devrinde olduğu gibi dinin siyasetten ayrı düşünülmemesi gerektiğini ifade etmiş ve Peygamber sonrası imamların geldiğini ve On İkinci İmam’ın kaybolmasından sonra toplumu gözetme görevinin ulemaya ait olduğunu ifade etmiştir.

Humeyni, yönetimle ilgili Şii ulemanın görüşünü eleştirerek ve ayrıca Vilayet-e Fakih kavramının anlamını genişleterek Şiiliği yeniden yorumlamıştır. Böylece Şiilik, Humeyni tarafından kendisini devrimci bir ideoloji haline getiren bir yoruma konu olmakla beraber Mehdinin gelişini bekleyen pasif bekleyişten aktif bekleyişe dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle Humeyni “Vilayet-e Fakih” kavramıyla dini siyasetin merkezine yerleştirerek geleneksel Şiiliğin inancını alt üst etmiş ve yüzyıllarca dünyaya zulüm ve adaletsizliğin hâkim olduğu günde Mehdi’nin geleceğini savunan Şiilerin aksine Mehdi’nin ancak tüm Müslümanlar İslam’a döndükten ve adil bir toplum oluşturduktan sonra ve devrimlerini diğer ülkelere ihraç etmeyi başardıklarından sonra geleceğini savunmuştur¹²⁰.

¹¹⁹ İmam HUMEYİNİ, Velayet-e Fakih, Hükümet-e İslami (Vilayet-e fakih, İslami Hükümet), Tahran, 1999, ss.16,26,44.

¹²⁰ İmam HUMEYİNİ, Velayet-e Fakih..., a.g.e., s. 49.

Humeyni 1979 İslam devrimini Vilayet-e Fakih tezi üzerine temellendirerek, on ikinci İmam'ın yokluğunda ulemadan onu temsilen birinin o dönene kadar ülkeyi idare etmesi gerekliliğini savunmuştur. Ancak Humeyni devrime kadar Vilayet-e Fakih kavramından çok söz etmemiştir ve halka dağıtılan bildirilerinde bu kavramdan özellikle kaçınmış ve sadece şahlık rejiminin yerine İslami niteliğe sahip olan ve din adamlarının da gözlemci bir rol oynaması gereken bir sistemden söz etmiştir¹²¹. Ama 1979 devriminden sonra Humeyni kendi teorisini esasa alarak, İslami bir yönetimin gerekliliğini ve liderin ise dini niteliğini vurgulamış ve ardından ise İslam yasalarını (Kur'an) esas alarak İslam'ın hem bir inanç hem de bir yönetim sistemi olduğunu belirtmiştir. Humeyni, fakihlerin liderlik hakkı gayrimeşru yönetimler tarafından gasp edilmiş sözünü ifade ederek ve İslami olmayan her rejimi tağut (şeytani) olarak nitelendirerek, Vilayet-e Fakih anlamını tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletmiş ve ardından Kuran'daki "Allah'a, Hz. Peygamber'e ve yetki sahiplerine itaat edin" emrini müçtehitleri taklit etme olarak yorumlamıştır¹²².

1979 devriminden sonra Humeyni Vilayet-e Fakih teorisiyle toplumsal ve siyasal sistemi tümüyle kapsayacak bir kurum ortaya koyarak, teorisinde bir sistem için en belirleyici unsur olan ekonomik boyuta hiç değinmemiş ve yalnızca siyasal iktidarın el değiştirmesinden bahsederek Vilayet-e Fakih teorisi üzerine kurulan İran İslam Cumhuriyet'inde egemenliği ve siyasal iktidarı belli bir gruba devretmiştir. Dolayısıyla son yüzyılda genelde bütün büyük toplumsal devrimler ileriye doğru hareket olmakla beraber siyasi rejimin meşruiyetine ve daha doğrusu milletin hâkimiyet ilkesine önem verilmesine rağmen ancak 1979 İran İslam Devrimi bu

¹²¹ Bagher MOİN, Son Devrimci Ayetullah Humeyni, Ankara, 2005, s.189.

¹²² İmam HUMEYİNİ, Velayet-e Fakih..., a.g.e., ss. 89-90.

kuralın istisnası olmuştur. Böylece İran İslam devrimi kitlesel hareket sonucunda doğmasına rağmen milletin hâkimiyeti ve egemenlik ilkesi hem teoride ve hem pratikte önem verilmemiş ve devre dışı bırakılmıştır.

V. İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN ANAYASASI

Bilindiği gibi her ülkenin anayasasında yönetimin yapısı, yasam ve yürütme ve yargı erklerinin görev ve yetkileri, halkın bireysel ve toplumsal özgürlükleri ve hakları ele alınmakla beraber yönetimin gücü ve yetkisi sınırlandırılarak yönetime karşı halka temel hak ve özgürlükler tanınmakla bu haklar kurumsallaşır. Daha doğrusu her ülkenin anayasasında devletin temel işleyiş biçimlerine değinilmekle beraber, yasama, yürütme ve yargı organı oluştururken yönetimim gücünü denetlemek ve kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin kurallar, güvenceler ve yaratımları da içerir.

Anayasanın kaynaklarına kısaca değinirsek genel olarak anayasanın kaynakları Asli Kaynaklar ve Yardımcı Kaynaklardan oluşturulmaktadır. Asil kaynaklar ise Yazılı Kaynaklar (Kanun Hükmünde Kararnameler, Uluslararası Antlaşmalar, Tüzükler ve Yönetmelikler) ve Yazılı Olmayan Kaynaklardan (Örf ve Adet Kuralları) oluşmakla beraber, Yardımcı Kaynaklar Mahkeme Kararlarından (İçtihatlar) ve Bilimsel Görüşlerden (doktrin) oluşmaktadır.

Şii görüşüne göre İslami fıkıh kaynakları kuran, sünnet (Peygamberin ve masum imamların yol, adet ve davranış şekli), icma (İslam bilgini ve müçtehitlerin bir mesele konusunda aynı hükmü vermeleri ve aynı hükümde birleşmesi) ve akıldan oluşmaktadır. 1979 devriminden sonra İran'da İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine İran İslam Cumhuriyeti devleti kurularak ve ülkede şeriata dayalı

bir rejim doğarak ülkenin anayasası Asli Kaynaklar ve Yardımcı Kaynaklardan ilaveten anayasasının temel ilkeleri kuran, sünnet ve İslami ahkâmdan oluşmuştur. Humeyni'nin de dediği gibi İran İslam Cumhuriyeti İslam kurallarına dayalı bir anayasaya dayanmaktadır ve ülkede geçerli olan şartlar ve hükümler İslam'a dayalıdır. Böylece İran İslam cumhuriyetinin ideolojik temelleri ve hukuk sistemi İslami fıkıh ve kurallarına göre yapılarak Anayasanın 4.maddesine göre; medeni, cezai, mali, iktisadi, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer bütün kanun ve kurallar İslami ölçülere dayanmalıdır.

1979 devriminden sonra ülkenin anayasası halk oylamasına giderek ve Aralık 1979'da onaylanarak İran İslam cumhuriyetinin anayasası 'Vilayet-e Fakih' ilkesinden esinlenerek düzenlenmiş ve cumhuriyet meşruluğunu İslam dininden almıştır. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti siyasal ve yönetsel yapısı kendine özgü özelliklere sahip olmakla birlikte tüm meşruluğunu siyasi düşünceye hâkim İslam ve din kültüründen almıştır. Başka bir ifadeyle 1979 devriminden sonra İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası Vilayet-e Fakih ilkesine dayanarak dinin düzenleyici etkisi devletin egemenlik araçları olan yasama, yürütme ve yargıda göze çarparak, İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası Şii-İslam'daki egemenlik anlayışı ve Humeyni'nin Velayet-e Fakih teorisi çerçevesinde kaleme alınmış ve rejim bu iki esasa göre düzenlenmiştir.

A. 1989 YILINDA ANAYASANIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ VE DEĞİŞMESİ

İslam devriminden sonra Humeyni'nin Vilayet-e Fakih anlayışına çok tepki gelmesine rağmen 1989 yılından yani Humeyni'nin ölümünden sonra yerine geçecek belirli bir halef olmaması ve ayrıca onun yerini alabileceğini belirten anayasa

maddesi bile olmaması, kıdemli ulemanın kendi İslam anlayışlarından rahatsız olacağını bilen uzmanlar meclisi 1989'da hemen anayasayı değiştirme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla Humeyni'nin isteği ve direktifleri ile fermanı doğrultusunda anayasadan “Merci-i Taklit” olma koşulunu kaldırarak ve “mutlak” kavramını dini liderin yetkilerine ekleyerek kıdemli olmayan bir fakih, taklit mercii oluşturmuşlardır. Böylece o zamanlar genel kabul gören bir Ayetullahın olmaması ve sadece orta düzeyde bir ulemadan olan Hüccetülislam Ali Hameneyi'nin (şimdiki liderin) Humeyni'nin yerine geçmesini sağlamışlardır.

Anayasanın gözden geçirilmesinde anayasadan “Merci-i Taklit” olma koşulunu kaldırarak ve “mutlak” kavramını dini liderin yetkilerine ekleyerek, Abrahamian'ın belirttiği gibi; bu değişiklikle Humeyni'nin Vilayet-i Fakih teorisinin düşünsel temeli yeniden düzenlenmiştir. Çünkü Humeyni Vilayet-e Fakih'te, herhangi bir âlimin değil, yalnızca skolâstik tecrübe ve eğitimden geçmiş en kıdemli fakihin İslam fikhının problemlerini tam olarak anlayabileceğini söylemiştir¹²³. Ancak o dönemde yani Humeyni'nin ölümünden sonra liderlik için tam anlamıyla istenilen özelliklere sahip olan biri olmadığı için anayasada Vilayet-e Fakih maddesinin içeriği değişmiş ve böylece Humeyni'nin liderlik ve Vilayet-e Fakih ile ilgili görüşlerinde bir düzeltmeye girilmiştir.

Aslında Vilayet-e Fakih terimin içeriğiyle ilgili değişimi Humeyni'nin ölümünden üç ay önce yaptığı konuşmasında da açıkça görebiliriz¹²⁴. Bu konuşmada, Humeyni ekonomik, sosyal ve siyasi konuları çok iyi bilen ulemanın yönetici olması gerektiğini dile getirerek, İslam fikhını iyi bilen ve dini özelliği ağır basan ulemadan

¹²³Ervand ABRAHAMIAN, Humeynizm, Metis Yayınları, 2002, s.40.

¹²⁴ Bu konuşmasında Humeyni ulemayı iki ayrı gruba ayırıyor: 1) Şariat dahil dini konuları çok iyi bilenler, 2) Çağdaş dünyayı, özellikle ekonomik, sosyal ve siyasi konuları çok iyi bilenler. Humeyni konuşma, Keyhan-i hevai gazetesi, 1 Mart 1989.

çok siyasi ve dünya bilgisi ağır basan ulemanın yönetici olması savunmuştur. Böylece Humeyni şeriatı anlamının dünya işlerini anlamaktan farklı olduğu sonucuna vararak zihniyet değişikliğine gitmiştir. Ayrıca anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber Vilayet-e Fakih terimin içeriği değişerek ve böylece “Merci-i Taklit” olma koşulunu kaldırarak ve “mutlak” kavramını dini liderin yetkilerine ekleyerek, “*Vilayet- e Fakih*” kavramı “*Vilayet-e Mutlak-i Fakih*” olarak değiştirilmiş ve böylece bu kavramın içeriği genişleyerek ve yetki alanı artarak resmen İran İslam Cumhuriyetinin temel sütunu olarak tespit edilmiştir.

1989 yılında İran İslam Cumhuriyetinin anayasasının gözden geçirilmesini ve bazı maddelerde değişikliği kısaca anlatırsak; Vilayet-e Fakih terimin içeriği değişmiş ve böylece “Merci-i Taklit” olma koşulu kaldırarak “mutlak” kavramı dini liderin yetkilerine eklenmiş ve “*Vilayet- e Fakih*” kavramı “*Vilayet-e Mutlak-i Fakih*” olarak değiştirerek bu kavramın içeriği genişlenmiş ve yetki alanı artmıştır. En önemli diğer değişiklik ise başbakanlık makamı kaldırılmış ve yürütmenin başına cumhurbaşkanı getirilmiştir. Daha doğrusu anayasa gözden geçirilmeden önce yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbiriyle ilişkilerini düzenleme görevi cumhurbaşkanının uhdesinde olmasına rağmen bu değişiklikle bu görev Vilayet-e Fakih devredilmiştir. Böylece 1989’da yapılan anayasaya değişikliğinde rejim daha totaliter, mutlakıyetçi ve İslamcı bir yöne doğru itilmiştir. Ayrıca anayasanın gözden geçirilmesi ile iki madde daha eklenmiştir: On üçüncü bölüm; Milli Güvenlik Yüksek Şurası (176. madde), on dördüncü bölüm ise; Anayasanın Gözden Geçirilmesi maddesi (177. madde).

Vilayet-e Mutlak-i Fakih kavramını eleştiren çoğu akademisyenlerin gerekçelerine kısaca değinirsek; Vilayet-e Fakih kavramın tam olarak kullanılması,

Uzmanlar Meclis'i tarafından ömür boyu seçilen dini lider'in hiçbir kurumun karşısında sorumlu olmaması, ayrıca dini lider anayasada geniş yetkilerle donatılmasına rağmen devletin bütün işlerinde kendi takdirine ve tanımına göre müdahale etmesi ve kendi konumunu belirleştiren anayasayı rejimin korunması adına göz ardı etme şansın tanınması olmuştur.

B. İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN ANAYASININ İÇERİĞİ

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır:

Birinci bölüm; Genel Esaslar (1-14. madde), ikinci bölüm; Ülkenin dil, yazı, takvim ve bayrağı (15-18. madde), üçüncü bölüm; Temel Haklar (19-42. madde), dördüncü bölüm; Ekonomi ve Mali İşler (43-55. madde), beşinci bölüm; Millet Egemenliği (56-61. madde), altıncı bölüm; Yasama (62-99. madde), yedinci bölüm; Şuralar (100-109. madde), sekizinci bölüm; Rehber veya Rehberlik Şurası (107-112. madde), dokuzuncu bölüm; Yürütme (113-151. madde), onuncu bölüm; Dış Politika (152-155. madde), on birinci bölüm; Yargı (156-174. madde), on ikinci bölüm; İletişim Araçları (175. madde).

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası on dört fasıldan ve yüz yetmiş yedi maddeden oluşmakla beraber şu esasları zikrederek başlar: “İran hükümeti, İran milletinin mevcut Kuran adaletine ve hak hükümetine inanç esasına dayalı bir İslami Cumhuriyettir”. İslami cumhuriyet ise egemenliğin Allah'a mahsus olduğuna, bir tek tanrının bulunduğunu ve onun emirlerine teslimiyetin zorunlu olduğuna; vahye ve onun bütün beşeri kanunlardaki temel rolüne; yeniden dirilişin insan evrimindeki

rolüne; imamet ve liderlik (rehberiyette) ile fakihlerin düşüncelerinin (fetva) sürekliliğine iman etmeye dayalı bir sistemdir.

Anayasanın 2. maddesinde; Anayasası egemenliğin ve yasama yetkisinin Allah'a ait olduğunu ve Anayasanın temelini Kuran olduğunu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca anayasanın beşinci faslı (milletin egemenlik hakkı ve bundan doğan güçler başlığı altında) ve 56. maddesinde egemenlik konusunda şunlar ifade edilmektedir; “Dünya ve insan üzerinde mutlak egemenlik Allah’ındır ve O, insanı kendi toplumsal yazgısının hâkimi kılmıştır. Kimse insandan bu ilahi hakkı alamaz; belli bir fert veya zümrenin çıkarlarına hizmet aracı olarak kullanamaz ve millet Allah vergisi olan bu hakkı ilerideki maddelerde belirtilen biçimlerde kullanır”. Görüldüğü gibi İran İslam Cumhuriyetin anayasası, Şia inancına dayalı bir sistem benimsemiştir ve böylece inanca dayalı bir sistemde ise aklın ve insan iradesinin yer almadığı açıktır.

İran İslam Cumhuriyetin Anayasasınının 57. maddesi; merkezi iktidar organları yasama, yürütme ve yargı “Vilayet-e Emr” ve “İmamet-i Ümmet” denetiminde olacağını ve bu güçlerin birbirinden bağımsız olacağı vurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle “İran İslami Cumhuriyetinde hâkim güçler yasama, yürütme ve yargı olmakla beraber ilerideki maddede “bu güçler birbirinden ayırdır” olarak belirlenerek, bu güçler mutlak Vilayet-e Emr ve ümmetin imametinin (toplumun liderinin) egemenliği altındadır diye zikredilmiştir.

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasınının, giriş bölümü, 2., 56., 57. maddeler, dini liderin yetkilerini belirleyen 110. madde ve Anayasa koruyucu konseyin yetkilerini ve çalışma alanını belirleyen 91. ile 99. maddeleri göz önünde tutarsak modern ve demokratik anayasa olmadığını, egemenliğin tam anlamıyla ulusa ait sayılmadığını ve laik bir egemenlik anlayışının hakim olmadığını rahatlıkla

görebiliriz. Başka bir ifadeyle Humeyni'nin Vilayet-e Fakih teorisinin bir yansıması niteliğinde olan bu maddeler siyasi otoritenin sahibi olan Vilayet-e Fakih Allah'ın vekili olarak gözükmektedir.

İran İslam Cumhuriyetinin anayasasında “Vilayet-e Fakih ve Önderlik makamının temel ve esas olması”, “Koruyucu ve Uzmanlar Şuraları ve yargıda din adamlarının ağırlıklı rolü” ve “Önderlik Makamının ve Koruyucu Şuranın cumhurbaşkanını onaylamasını” göz önünde tutarsak bu kurumlar demokratik bir siyasal sistemin oluşmasında engeller teşkil etmekle beraber milletin hâkimiyeti dolaylı olarak uygulanmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde Vilayet-e Fakih (önderlik makamı), siyasal sistemin ağır topu olarak, doğrudan ve dolaylı olarak iktidarın tüm kurumlarında (Meclis, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, Koruyucu Şura, Yargı ve Cumhurbaşkanı) ağırlığı ve etkisi göze çarpmaktadır. Tüm bunların sonucunda İran İslam Cumhuriyetinin anayasası Şia inancına dayalı oluşturularak ülkede tek söz sahibi dini lider (Vilayet-e Fakih) olmakta ve bunun anlamı ise liderin ve yöneticilerin ulus karşısında değil, Allah'ın karşısında sorumlu olduğudur. Böylece İran İslam Cumhuriyeti dünyada bilinen ve günümüz toplumlarında uygulanmakta olan millet hâkimiyeti ilkesini devre dışı bırakmaktadır.

1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASININ İLKELERİ

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasının girişinde, İslam devriminin doğuşu ve gerçekleşmesi sürecine ve bu süreçte İmam Humeyni'nin liderliğine değinmekle beraber ayrıca aşağıdaki sayılan başlıkları anayasanın hazırlanmasında etkili olduğuna ve göz önünde bulunmasına değinmektedir.

- İslam'a dayalı bir hükümette sınıf farklılığın ortadan kaldırılması veya İslami bakış açısından devlet, toplum içinde sınıflaşmayı veya bir ferdin ve zümrenin sultanının reddi, mustazafların (ezilmişlerin) müstekbirlere karşı zaferini hedefleyen, her türlü fikri ve toplumsal istibdat ile iktisadi ayrıcalıklı tekelciliği ortadan kaldırmak ve istibdat sisteminden uzaklaşmak, karar verme yetkisini direkt halka vermek,

- Devlet kurumların asli İslami ödevlerden sapmamalarını güvence altına alabilmek için adil Fakih'in vilayeti,

- İslami iktisat aracılığıyla insanların olgunlaşma ve gelişme süreci boyunca ihtiyaçlarının giderilmesi,

- Aile, toplumun temel birimi ve insanın olgunlaşmasında ve yücelmesinde oynadığı rolden dolayı daha çok önem vermek ve bu vesile ile şimdiye kadar daha çok zulüm görmüş kadınlara daha geniş oranda haklar sağlamak,

- Ülkenin ordu güçlerinin kurulmasında ve donatılmasında iman ve öğretinin ilke ve kural olmasına dikkat etmek ve ordu ve devrim muhafızları ülkenin sınırlarını korumakla beraber Allah yolunda cihad ve Allah'ın kanununun yeryüzünde egemenliğinin yayılması uğrunda savaşmak,

- İnsanların haklarını korumak ve İslami adaleti yaymak için İslam dininin incelikli ilkelerini bilen bir yargı düzeninin kurulması,

- Toplumda adilane bağlantı ve ilişkiler düzeyine erişmek için İslami hüküm ve kararlarını yerine getirmek için yürütme gücü,

- Kitle iletişim araçları ile İslam inkılâbının gelişim süreci doğrultusunda İslami kültürü yayma ve farklı düşünceleri sağlıklı biçimde karşı karşıya

gelmesinden yararlanmak ve yıkıcı ve İslam'a aykırı alışkanlıkların yayılmasını önlemek.

İran İslam cumhuriyetinin Anayasasını göz önünde bulundurduğumuz zaman İran İslam cumhuriyeti, siyasal sistemini aşağıdaki saydığımız ilkelere bağlı olduğunu zikretmiştir.

a) İslami ilkeler

- Egemenlik ile yasama yetkisinin Allah'a mahsus olduğuna ve Allahın emrine uyma,

- İmamet ve rehberliğe ve onun İslam inkılâbının sürdürülmesindeki temel etkinliğine,

- İman dayalı bir nizam veya rejim için, Kuran'a ve masumların sünneti esasına dayanan fakihlerin içtihatları, insanlığın ileri düzeydeki ilim, fen ve deneylerinden yararlanma ve bunların ilerletilmesi çabası, her türlü zulmün ve zulme boyun eğmenin bertaraf edilmesi yolu ile dürüstlük, adalet ve siyasi, iktisadi, içtimai ve kültürel bağımsızlığı ve milli dayanışmayı sağlamak¹²⁵,

- Rejimi resmi dini İslam ve mezhebi Cafer-i İsnâ- aşeri, ve bu husus ise sonsuza kadar değişilmemekle beraber diğer İslami mezheplere ve azınlıklara saygı göstermek¹²⁶,

- İslami rejim gereği bütün kanun ve düzenlemeler İslami kuralara tabi tutulması,

¹²⁵ Anayasanın 2.maddesi.

¹²⁶ Anayasanın 12, 13, 14.maddeleri.

- İmam Mehdi'nin gıybeti döneminde Vilayet-e Fakih'e bağlılık ve Vilayet-e Fakih'in rehberliği ise ya denetim yoluyla (anayasanın 57.maddesi) ya da doğrudan müdahale yoluyla (anayasanın 110.maddesi),

- Adaleti gerçekleştirmek için yargı kurumu kurulması ve bu doğrultuda İslami kuralarına bağlılık (156 ve 158.maddeler),

- Ordu ve güvenlik güçleri ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamakla beraber İslam cumhuriyetinin muhafızlığını da üstlenmelidirler (143.madde). Dolayısıyla İran İslam ordusu, öğretiyeye bağlı ve halka dayanan bir İslam ordusu olmalı ve liyakatli, İslam devriminin hedeflerine inançlı ve gerçekleştirmeleri uğrunda özverili kişileri hizmete almalıdır (144.madde).

- İran İslam Cumhuriyetinde hayra çağırma, iyiliğe emretme ve kötülükten sakındırma, halk içinde fertlerin birbirine karşı ilişkilerinde ve devlet ile halk ilişkisinde karşılıklı olarak herkese ait bir ödevdir (8.madde).

b. Siyasi İlkeler

İran İslam Cumhuriyeti anayasasında halkın katılımı siyasal yönetimde göz önünde tutarsak;

- Anayasada mutlak egemenlik hakkının Allah'a ait olduğunun yanı sıra Allah, insanı toplumsal yazgısına egemen kılmıştır. Hiç kimse insandan bu ilahi hakkı alamaz ve ya belli bir zümrenin çıkarlarına hizmete alet edemez ve millet, Allah vergisi olan bu hakkı (60.madde) seçim yolu, oy hakkı ve genel oya dayanarak (6.madde) elde eder. İnsanlar hukuki katılım (6, 7, 56, 59, 62, 100, 107, 114, 177.maddeler) ve siyasi katılım (26, 27 maddeler) ve içtimai (8.madde) ile yönetimde iştirak ederler.

- İnan İslam cumhuriyetinde dini hâkimiyet ve milli hâkimiyet bir arada tutulmuştur. Daha doğrusu haklın kendi geleceğini tayin etme hakkını ilahi bir hak (56.madde) saymakla beraber, siyasi sistemin ve liderin seçilmesini (107.madde) halkın oyuna bağı saymakla, milli hâkimiyetin gerçekleşmesini cumhurbaşkanını seçmek ve ardında dini liderin onayına bağlamak ve meclis seçimlerinin ve yasama sürecinin Anayasa Koruyucular Konseyine bağlamıştır.

- özgürlük, eşitlik, emniyet ve başka bireysel ve toplumsal haklar anayasada 'Milletin Hakları' başlığı altında güvence altına alınmıştır.

c. İnkılabı Değerler ve İlkeler

İnan İslam cumhuriyetinde suçluluğu ve sahtekârlığı önlemek ve milletin menfaatlerini korumak için bazı maddeler ön görülmüştür.

- Ahlaki erdemlerin iman ve takvaya dayanarak olgunlaşması için elverişli ortamın hazırlanması, fesat ve suçluluğun bütün görünüşleri ile savaşmak, genel bilgi düzeyinin, basından ve toplu haberleşme araçlarından ve diğer araçlardan sağlıklı biçimde yararlanarak her alanda yükseltmek, her düzeyde herkese parasız öğrenim, eğitim ve beden eğitimi ile yüksek öğrenim imkânlarının yaygınlaştırılması, bilim, fen, kültür ve İslami bilgilerin bütün alanlarında inceleme, araştırma ve yeni sonuçlara varma yeteneklerini, araştırma ve araştırmacıları teşvik etme merkezleri kurarak güçlendirme, herkes için her alanda adilane imkânlar sağlamak, herkes için hakların sağlanması ve herkese adilane yargı güvenliliğinin kurulması, tüm halk içinde İslam kardeşliği ve genel yardımlaşmanın genişletilmesi ve güçlendirilmesi (anayasanın 3. maddesi),

- İnan İslam cumhuriyetinde hürriyet, bağımsızlık, birlik ve beraberlik ve ülkenin toprak bütünlüğü birbirinden ayrılık kabul etmezler. Bunların korunması devletin ve milletin her bir ferdinin ödevidir. Hiçbir fert, zümre veya makam hürriyetten yararlanma adı altında İnan'ın siyasi, kültürel, iktisadi ve askeri bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne karşı en küçük bir ihlalde bulunamaz ve hiçbir makam ülke bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma adı altında meşru hürriyetleri kanun ve kararlar ile de olsa yürürlükten kaldıramaz.

- Siyasi ve idari yönetim ilkeleri; sağlıklı yönetim düzeni kurulması ve zorunlu olmayan örgütlerin ilga edilmesi, her türlü istibdat, bencillik ve tekelciliğin yok edilmesi,

- Aile, İslam toplumunun temel birimi olduğuna göre kanun, karar ve ilgi planların aile kurulmasının kolaylaştırılması, onun kutsallığını gözetilmesi ve korunması ile aile ilişkilerinin İslami hukuk ve ahlak temeline oturtulması yönünde olması gerekir (10.madde),

- İnan İslam Cumhuriyeti'nin iktisadi nizami kamu (devlet), yardımlaşma (kooperatif) ve özel olmak üzere üç kesim (sektör) üzerinde düzeni ve sağlıklı planlamaya dayanmaktadır¹²⁷. Ayrıca toplumun iktisadi bağımsızlığının sağlanması

¹²⁷ Anayasanın 44.maddesi; İnan İslam Cumhuriyeti'nin iktisadi nizami kamu (devlet), yardımlaşma (kooperatif) ve özel olmak üzere üç kesim (sektör) üzerinde düzeni ve sağlıklı planlamaya dayanmaktadır. Devlet sektörü bütün sanayi, temel sanayi, dış ticaret, büyük maden işletmeleri, bankacılık, enerji sağlanması, büyük su ulaşım ağları, barajlar, radyo ve televizyon, posta, telgraf ve telefon, hava yolları, gemi işletmeciliği, karayolları ile demiryolları ve benzerleridir ki kamu mülkiyetinde ve devletin yetki alanındadırlar.

Yardımlaşma (kooperatif) sektörü İslami ilklere uygun olarak kent ve köylerde kurulan üretim ve dağıtım ortaklık ve kuruluşlardır.

Özel sektör; tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret ve hizmetlerin kamu ve kooperatif, sektörünün iktisadi faaliyetlerin tamamlayıcısı olan bölümdür.

Bu üç kesimde mülkiye, bu fashın diğer maddelerine uygun olup İslami kuralları alanı dışına çıkmadığı, ülkenin iktisadi gelişme ve olgunlaşmasına engel olmadığı ve toluma zarar verici bulunmadığı sürece İslam Cumhuriyeti'nin himayesi altındadır. Her üç kesimin ana ilkeleri, alanları ve şartlarını kanun belirler.

ve yoksulluk ile yoksunluğun kökten sökülmesi ve insanın ihtiyaçlarının, hürriyet de korunarak olgunlaşma süreci içinde giderilmesi için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomisi kanunda belirtilen ilkelere dayanır¹²⁸.

- İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır (152.madde).

¹²⁸ Anayasanın 43. maddesi; İran İslam Cumhuriyeti'nin iktisadi nizami kamu (devlet), yardımlaşma (kooperatif) ve özel olmak üzere üç kesim (sektör) üzerinde düzeni ve sağlıklı planlamaya dayanmaktadır¹²⁸. Ayrıca toplumun iktisadi bağımsızlığının sağlanması ve yoksulluk ile yoksunluğun kökten sökülmesi ve insanın ihtiyaçlarının, hürriyet de korunarak olgunlaşma süreci içinde giderilmesi için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomisi aşağıdaki ilkelere dayanır:

- Temel ihtiyaçlarının sağlanması: Herkes için mesken, yiyecek, giyecek, ilaç, eğitim ve öğrenim ve aile için gerekli imkânlar.
- Tam anlamıyla bir istihdama ulaşma amacı ile herkese çalışma şartları ve imkanları sağlamak. Hakeza çalışma gücü olmasına rağmen araç ve gereci bulunmayan herkese bu aracı elde etme imkanı sunmak, yardımlaşmak ve faizsiz kredi imkanları yaratmak gibi ya da diğer meşru yolları hazırlamak. Ancak bunu yaparken servetin belli bir fert ya da zümrenin faydasına sunulmasının ya da devleti büyük bir patron durumuna getirilmesinin engellenmesi gerekmektedir. Bu girişim ülkenin genel planına hakim olan zorunluluklara uyularak her gelişim aşamasında gerçekleştirilmelidir.
- Çalışma şekli, muhtevası ve saatleri her ferdin mesleki çabasına ek olarak kendisini manevi, siyasi ve içtimai yönden eğitim ve ülke önderliğine eylemli katılma ve beceri ve yeteneğini çoğaltma fırsat v gücünün verecek şekilde olmak üzere ülkenin iktisadi programlarının düzenlenmesi.
- Meslek seçme hürriyetine riayet edilmesi ve fertlerin belirli bir işe zorlanmasının ve başkasının çalışmasında haksız çıkar sağlamanın önlenmesi.
- Başkasına zarar verme, tekelcilik, ihtikar, faiz ve diğer batılı ve haram muamelelerin yasaklanması.
- İktisada ilişkin her olguda ve bu arada tüketim, yatırım, üretim, dağıtım ve hizmetlerde aşırı ve gereksiz harcamaların önlenmesi,
- İlim ve teknikten yararlanması ve ülke iktisadının genişleme ve gelişmesine olan ihtiyaç oranında becerikli kişilerin eğitilmesi
- Ülke ekonomisi üzerinde yabancı iktisadi baskının önlenmesi,
- Tarımda hayvancılıkta ve sanayide üretim artışının genel ihtiyaçları karşılayıcı ve ülkeyi kendine yeterlilik aşamasına ulaştırıcı ve bağımlılıktan kurtarıcı yönde güçlendirilmesi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLET MODELİ

İslam devrimiyle beraber monarşi yönetimi ortadan kaldırılarak ülkede cumhuriyet rejimine has kurumlarla Şiiğe özgü kavramların sentezi olan bir sistem yaratılmıştır. Böylece kendine has bir siyasal sistem olan İran İslam Cumhuriyeti tüm dünyada var olan yönetim şekliinden farklı olarak yönetilmeye başlamıştır. Ancak İslam devrimi diktatörlük rejimine karşı özgürlük, adalet ve bağımsızlık sloganlarıyla başlamakla beraber maalesef diktatörlük yerine iktidar belli bir kesimin eline geçmiştir. Böylece ulemanın tekelinde ve özellikle dini lider ekseninde yeni bir baskı mekanizmasına dönüşmüş bir rejim ortaya çıkmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Şii-İslam kurallarına göre düzenlenerek ve egemenliği ise yalnızca Tanrı'ya ait bir hak olarak görerek teokratik bir siyasal rejimdir. Bu rejime teokratik niteliği kazandıran kurumların başında Vilayet-e Fakih kurumudur. Nitekim Anayasanın giriş kısmında “İslam egemenliği” başlığı altında “İmam Humeyni tarafından açıklanan ‘Vilayet-e Fakih’ ilkesine dayalı İslam devlet düşüncesi, Müslüman halka istibdatla mücadelesinde somut, tutarlı ve düzenli yeni bir amaç verdi...” şeklindeki açıklama da bunu göstermektedir.

İran İslam Cumhuriyetinde çok geniş yetkilere sahip olan dini liderin dışında belli başlı kurumlar ve makamlarda bulunmaktadır. Bunlar ise; Cumhurbaşkanlığı, İslami Şura Meclisi, Anayasa Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi, Düzenin Yararını Teşhis Konseyidir. Ayrıca Devrim Muhafızları, Milli Güvenlik Yüksek Şurası ve bazı vakıflar rejim içindeki diğer etkin kurumlardır.

I. VİLAYET-E FAKİH (DİNİ LİDER)

Dini liderlik makamı Vilayet-e Fakih doktrinine göre tesis edilmiş ve bu doktrin ise Şii inancına göre halkına rehberlik etmek üzere on ikinci imam gelinceye kadar onu temsilen ulemadan yetkin birinin görevi ifa etmesi esasına dayanmaktadır.

1979 devriminin ardından rejime karşı mücadelenin lideri kabul edilen Ayetullah Humeyni İslam Cumhuriyeti'nin ilk dini lideri olmuş ve on ikinci imam'dan sonra kimseye verilmeyen imam unvanıyla anılmıştır. İran İslam Cumhuriyetinde İslami devletin egemenlik araçları olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargı güçlerinin üzerinde, 'Vilayet-e Emr' ve 'İmamet-i Ümmet' ilkeleri gereğince dini lider makamı bulunmakta ve bu makam ise İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Ayetullah Humeyni tarafından kurulmuştur. Ancak 1989 yılından Humeyni'nin ölümünden sonra Hüccetülislam Ali Hameneyi Humeyni'nin yerine geçmiş ve Şu anda önderlik görevi Ayetullah Hameney tarafından yürütülmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasasını 57.maddesi gereği; "İran İslam Cumhuriyeti'nde egem güçler; yasama, yürütme ve yargı olup, Vilayet-e Emr ve İmamet-i ümmet denetiminde ve bu, kanunun gelecek maddeleri uyarınca işlev kazanır. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır". Aslında 1989 yılında Anayasa gözden geçirilmeden önce yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbiriyle ilişkilerini düzenleme görevi cumhurbaşkanının uhdesinde olmuştur. Ancak 1989 yılında Anayasa gözden geçirilmesiyle beraber bu görev Vilayet-e Fakih devredilmiştir.

Dini lider İslam hukukunu bilen, kutsal metinleri yorumlayabilen ve erdem sahibi bir müçtehit olması gerekmektedir. Anayasanın 109.maddesine göre önderlik

makamı için gerekli şart ve özellikler şunlardır; 1. Fıkhın değişik ve bütün konularında fetva vermek için gerekli ilmi salahiyyete sahip olmak, 2. Ümmet-i İslam'ın rehberliği için gerekli adalet ve takvaya haiz olmak, 3. Siyasal ve toplumsal yönden doğru görüşe, rehberlik için yeterli derecede uzlaşırma, yiğitlik, kudret ve yöneticilik yeteneğine sahip olmasıdır.

Anayasanın 107. maddesine göre Vilayet-e Fakih, halk tarafından seçilen Uzmanlar Meclisi tarafından seçilmektedir. Devlet başkanı ve yürütmenin başı olarak dini lider, uzmanlar meclisi tarafından belirsiz bir süre için seçilir¹²⁹ ve en üstün güce sahip olmaktadır. Eğer rehber niteliğinde tek bir kişi benimsenmiyorsa veya herhangi bir nedenden dolayı dini lider görevini yürütemiyorsa 3-5 kişiden oluşan bir 'Rehberler Şurası' (bu şura Cumhurbaşkanı, Yargı Yüksek Makamı ve Anayasa Koruyucu Şura'dan bir fakih'ten oluşur) bu görevi üstlenir.

Dini liderin çok geniş bir yetki alanı bulunmakla beraber Anayasası'nın 110. maddesine göre dini liderin görevlerini aşağıdaki şekilde sayabiliriz:

- İran İslam Cumhuriyetinin genel politikalarını ve siyasetini Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'ne danışarak belirlemek,
- Rejimin genel politikalarının uygulanmasının denetimini yapmak veya rejimin genel siyasetlerin tam olarak uygulanmasına nezaret etmek,
- Geniş soruşturma yetkisi
- Silahlı Kuvvetler başkomutanlığı tayini
- Savaş ve barış ilanı ve güçlerin seferberliği veya seferberlik ilan etmek

¹²⁹ Anayasa 107. maddesi gereği; Uzmanlar meclisinde sekiz senelik için koruyucu konsey tarafından onaylanan adaylar arasında halk seçiyor. Ayrıca önemli bir husus ise Koruyucu konseyin üyelerini (12 kişi) dini lider kendisi seçiyor.

- Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin fakihlerini, yargı gücünün en yüksek makamlarını, İran İslam Cumhuriyetinin resmi Radyo ve Televizyon Kurumu'nun¹³⁰ başkanını, Genelkurmay başkanını, İslam Devrimi Muhafızları Ordusu'nun başkomutanını, Askeri ve güvenlik güçlerinin üst düzey komutanlarının tayini, azli ve istifalarını kabul etme

- Yasama, yargı ve yürütme organları arasında olan ihtilâfları gidermek ve birbirleriyle olan bağlantıları düzenlemek,

- Normal yollarla çözülmeyen rejim içindeki problemleri Düzenin Yararını Teşhis Konseyi vasıtasıyla çözmek

- Halk tarafından seçildikten sonra cumhurbaşkanlığı mazbatasını imzalamak, cumhurbaşkanlığına aday olanların bu kanunda zikredilecek şartları haiz olmaları yönünden salâhiyetlerini seçimlerden önce Anayasa Koruyucular Konseyi'nin teyit etmesi ve rehberliğin (dini liderin) onayından geçmesi gereklidir.

- Yüce Divan tarafından kanuni ödevlerine aykırı davrandığına hükmedilmesinden veya İslami Şura Meclisi tarafından karar verilmesinden sonra Cumhurbaşkanını azletmek

- Yargı Başkanı'nın önersinden sonra İslami ölçüler çerçevesinde mahkûmların ceza sürelerini azaltmak ya da af kararı almak

- Referandumun yapılmasını emretmek.

¹³⁰ İran İslam Cumhuriyetinin Radyo ve televizyon kurumu ilk başta bir Şura tarafından yönetilirken 1989 Anayasasının gözden geçirilmesi ile yönetim şekli değişti. Bu değişikliğe göre Şura yerine genel müdür veya başkan, kurumun yönetimini üstlendi. Genel müdür önder tarafından istediği şartlarda ve istediği sürece atanmakla beraber önder istediği zaman bu kişiyi azil edebilir, yerine başka birini atayabilir. Yasama, yürütme ve yargının bu konuda herhangi bir yetkiye sahip değildir.

Anayasanın60. Maddesine göre ‘Yürütme görevi bu yasa ile doğrudan önderlik makamına verilenler dışında, cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yürütülecektir’. Dolayısıyla Vilayet-e Fakih’in yürütme ile ilgili yetkilerini doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayırabiliriz. İlk olarak Vilayet-e Fakih (Dini Lider) devlet başkanı olmakla beraber yürütmenin de başındadır ve doğrudan yetkileri vardır (Md. 110,113). Bunlardan en önemlisi devletin genel siyasetini belirlemesi ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olmasıdır. Dini lider tek imza ile doğrudan silahlı kuvvetlerin ve devrim muhafızlarının komutanlarını atamaktadır. Dolayısıyla anayasada bu durum, “Cumhurbaşkanı milli güvenlik kurulunun başkanı olarak aynı zamanda silahlı kuvvetlerin de başkomutanıdır” ilkesine ters düşmektedir.

Liderin dolaylı müdahalesi kendisine bağlı olan Anayasa koruyucu konseyin, cumhurbaşkanlığı adaylığına başvuruları belirlemesi şeklinde gerçekleşir. Ayrıca Anayasaya göre doğrudan halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanı tam olarak göreve başlamak için dini liderin imzasına ihtiyacı var. Anayasanın 110 maddesine göre Cumhurbaşkanını azletme görevi, Yargıtay Başkanı tarafından kanuni ödevlerine aykırı davrandığı tespit edildikten veya meclis tarafından siyasi yetersizliğine karar verildikten sonra devlet çıkarlarını gözeten liderin kararıyla gerçekleşir.

İran İslam Cumhuriyetinde dini liderin anayasaya göre önemli bir ağırlığı bulunmakla beraber kilit konumda yer alan birtakım kurumların başkanlarını veya üyelerini atama yetkisine de sahiptir. Örneğin Anayasa Koruyucular Konseyi, İslami Şura Meclisi’nden çıkan yasaları denetlemekle mükellef olup şeriat açısından denetimi de dini liderin atadığı fakihler yapmaktadır. Devrim Muhafızları Ordusu da ülkede ağırlığı olan bir kurumdur ve dini liderin bu kurum üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde yasama ve yürütme Vilayet-e Fakih'in elinde olduğu gibi, yargı organı da doğrudan liderin elindedir. Anayasanın 110. maddesine göre yargı başkanının belirlenmesi ve atanması doğrudan dini lidere aittir. Anayasada yargı başkanı için adil müçtehit dini bilgiye sahip olması dışında herhangi bir özelliğe ve kritere sahip olması gereği öngörülmemiştir. Görüldüğü gibi yargının yürütmeden bağımsız olması bile bir ilke olarak benimsenmemiştir.

Dini lider aynı zamanda şehirlere ve kasabalara kendisini temsil etmeleri göreviyle Cuma imamları atamaktadır. Doğrudan dini lider tarafından atanan ve harcamaları da onun tarafından karşılanan Cuma imamları önemli bir yere sahiptir. Bir nevi halk ile dini lider arasında bağ oluşturmaktadırlar. Bunun yanında devrimden sonra oluşturulan bonyad adı verilen vakıflar ve muhtelif kurumlar da dini liderlik makamının emri altında faaliyet göstermektedirler.

İran İslam Cumhuriyetinin devlet başkanı olarak bilinen Vilayet-e Fakih'in doğrudan kendisine bağlı bazı kurumlar da mevcuttur. Bunları sayarsak; Radyo Televizyon Kurumu, Güçsüzler Vakfı, İslami Propaganda Kurumu, Kültürel Devrim Yüksek Konseyi, Toprak Dağıtım Kurulu, Okuma Yazma Hareketi Kurumu, Gaziler ve Şehitler Vakfı, Hurdad Vakfı. Bu kurumların ortak özelliği (radyo-televizyon dışında) devrimden sonra ve devrimin ilk yıllarında bazı boşlukların doldurulması amacıyla kurulmuşlardır. Bunlar, Anayasada belirtilen devlet organlarının dışında yer alan ancak onlara paralel kurumlardır. Bu kurumlara halk içinden örgütlenen milisler (Besic) ile lidere bağlı devrim muhafızları ile beraber sadece dini lidere karşı sorumlu olup ve büyük bir ekonomik gücü ellerinde bulundurmaktadırlar.

İran İslam Cumhuriyetinde dini liderin bu kadar görev ve yetkilerle donatılmasına rağmen dini liderin hiçbir kurum ve makam karşısında hiçbir biçimde

siyasi veya cezaî sorumluluğu yoktur. Bu tür bir sorumsuzluğun temelinde daha önce açıkladığımız “imamet” ile Humeyni’nin “Vilayet-e Fakih” teorisinin fakih yönetiminin meşruiyetinin tanrısal olduğu kabulü yatmaktadır.

Görüldüğü Gibi İran İslam Cumhuriyetinde dini liderin (Vilayet-e Fakih) siyasi bir kimlik taşıması, rejimin en geniş yetkilere sahip kişisi olması, ayrıca anayasanın yürütmenin bazı görevlerini bu kişiye vermesi açısından oldukça önemli bir şahsiyettir. Yasama, yürütme erklerini elinde bulunduran dini lider (Vilayet-e Fakih) sınırsız yetkilerle donatılmasıyla beraber siyasi sistemin başında durmaktadır. Böylece halkın egemenlik ilkesi tamamen devre dışı bırakılmakla beraber halk iktidarın dışında tutulmaktadır.

II. YASAMA ERKİ

İran İslam Cumhuriyetinde yasama organını İslami Şura Meclisi, Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi temsil etmektedir. Meşrutiyet döneminin Anayasası iki meclisli bir parlamentoyu ön görmesine rağmen İslam cumhuriyetinin anayasası tek meclisli bir parlamentoyu öngörmüştür. Aslında İran İslam Cumhuriyetinde yasama organı “Tek Meclis” esasında oluşsa da, tek yapılı değildir. Üçlü bir mekanizma ile çalışmaktadır ve bunlar içinde bir derecelendirme yapılırsa son sözü söyleyen, dini liderin atadığı kurumlar yani Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyidir.

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası yazılırken 1906 Meşrutiyet Devrimiyle ortaya atılan İslam şeriatına uygunluk düşüncesi anayasaya eklenmiş ve maddeler şeklinde konulmuştur. Ayrıca İslami Şura Meclisli yasama organının en önemli organı olmakla beraber dini liderin atamasıyla oluşan iki kurumu yani Anayasayı

koruyucular konseyi ve diğeri ise Düzenin Yararını Teşhis Konseyini de yasama organına eklenmiştir. Böylece bu maddelerin ve kurumların eklenmesiyle beraber parlamentonun pratikte işlevi ve mahiyeti de değişmiştir.  nk  yasa taslağı, milletin seçtiği milletvekillerinin onayı ile değil, bu kurumların onayı ile yasalaşmaktadı. Başka bir nokta Anayasa 93. maddesine göre Anayasa Koruyucular Konseyin olmaksızın İslami şura Meclisi'nin kanunu geçerliliği yoktur. Daha doğrusu İslami şura Meclisinin meşruiyeti Anayasa Koruyucular konseyin oturumda bulunması şartı ile gerçekleşir.

A. İSLAMİ şURA MECLİSİ

1979 Anayasasında 'İslami şura Meclis' yerine 'Milli şura Meclis' adı kullanılmıştır. Ancak Ayetullah Humeyni'nin görüşü doğrultusunda meclisten geçen ilk kanun 'İslami şura Meclis' adı konusunda olmakla beraber 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile değişen ve referanduma konulan ilk madde olmuştur. Bu madde gereğince; "Anayasanın başlangıç kısmından, tüm başlık ve maddeler Milli şura Meclis yerine İslami şura Meclisi kullanılacaktır".

İran İslam Cumhuriyetinde yasama iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi ve yaygın şekli İslami şura Meclisi tarafından yapılan ve Anayasa Korucular Konseyi tarafından onayladıktan sonra yürürlüğe giren kanunlar ve ikinci istisnai olan durumlarda halk oylamasına gidilerek yapılmasıdır. Anayasanın 59. maddesine göre çok önemli ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel konularda yasama konusunda halkoylamasına gidilebilir. Ancak bu konu meclis üyelerinin üçte ikisinin onayı ile gerçekleşir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 57. maddesine göre devletin yönetim organları yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığına dayanmakla birlikte 'Vilayet-e Emr' ve 'İmamet-i Ümmet' denetiminde olacağı belirtilmiştir. Anayasanın 58. maddesine göre; Yasama gücü halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan İslami Şura Meclisi aracılığıyla yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle anayasaya göre yasama işleri İslami Şura Meclisi tarafından yerine getirilecektir. Ancak yasa taslağı, milletin seçtiğı milletvekillerinin onayı ile değil de dini liderin atamasıyla oluşan kurumların onayı ile yasalaşmaktadır!

İran İslam Cumhuriyetinde İslami Şura Meclisinin en önemli görev ve yetkilerinden olan kanun yapma yetkisi 71. maddede ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Buna göre, "meclis, anayasada belirlenen sınırlar içinde her konuyla ilgili kanun koyabilir." Ancak 93. maddeye göre meclisin yasa tasarıları tartışılırken, Anayasa koruyucular konseyin bulunması gerekir şartı ve 94. maddeye göre ise meclisin onayladığı tüm tasarılar Anayasa Koruyucular Konseye gönderilmeli ve onun onayına sunulmalı şartı ve bu konseyin ise metinleri onaylama ve reddetmeye tam yetkili tek kurum olması meclisi zor durumda bırakmaktadır. Ayrıca Anayasa Koruyucular Konseyin yapısına baktığımızda üyelerinin yarısını (altı kişi) doğrudan, yarısını ise (altı kişi) dolaylı olarak dini liderin atadığını görerek diyebiliriz ki, aslında yasa yapma işi "Anayasa koruyucular konseyi" üzerinden dini lider tarafından gerçekleştirilir ve meclisin görevi ise sadece yasa taslağı hazırlamaktadır!

İslami Şura Meclis'in yasama görevi dışında, ikinci görevi normal kanunları (Anayasa kanunları dışında) yorumlamak ve açıklamaktır. Bazen kanun maddeleri çok kısa ve sıkıştırılmış olduğundan yeterince anlaşılmamaktadır ve dolayısıyla yorum, bir kanun maddesinin gerçek amacını, objektif anlamını, içeriğini ve

kapsamını ortaya koymaktır. Böyle bir durumda Anayasanın 73. maddesi gereğince bu kanun maddelerini açıklığa kavuşturmak ve yorumlamak İslami Şura Meclisin görevi sayılmaktadır.

İslami Şura Meclisin önemli görev ve yetkilerinden diğeri hükümeti denetlemektir. Anayasa'nın 122. maddesine göre "Cumhurbaşkanı, kanunlarla ve anayasayla sınırlı olan yetkilerinde millet, rehber ve İslami Şura Meclisi karşısında sorumludur". Ayrıca İslami Şura Meclisin hükümet üzerindeki denetimini sağlayan bir diğerk husus hukuki araç olan gensoru, Anayasa'nın 89. maddesi ile meclisin yetkileri içine dâhil edilmiştir. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı, milletvekillerinin 2/3 güvenoyunu alamazsa azledilebilir. Ancak İslami Şura Meclisi tarafından Cumhurbaşkanının yetersizliğine karara verilmesinden sonra Anayasanın 110. mad. 10. fıkrasına göre ülkedeki en üst otorite olan Vilayet-e Fakih'in onayı da gerekmektedir.

İran İslam cumhuriyetinin Anayasasına göre İslami Şura Meclisin üyeleri 290 kişiden oluşmakla beraber dört yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Ayrıca Meclisin üye sayısına 1989 referandumundan itibaren (meclis üyelerin sayısı 270 kişi) her 10 yılda bir, toplumsal, coğrafi, siyasi ve diğerk faktörler göz önünde bulundurarak en fazla 20 kişi eklenebilmektedir. Anayasanın 64.maddesi gereğince ise dini azınlıklar da toplam 5 üye ile mecliste temsil edilmektedirler. Zerdüşti ve Museviler birer temsilci, Asurî ve Keldani Hıristiyanlar birlikte bir temsilci ve güneydeki ve kuzeydeki Ermeni Hıristiyanlar da birer temsilci seçebilir.

İran İslam Cumhuriyetinde yasama dönemi dört yıl olmasıyla beraber Anayasa 63. maddesine göre her dönemin seçimleri, önceki dönem sona ermeden yapılmalıdır. Anayasa 62. maddesine göre Milletvekilleri doğrudan doğruya ve gizli

oyla halk tarafından seçilir, seçmenler ile seçilenler için gereken şartları ve seçimlerin nasıl yapılacağını kanun belirler.

Milletvekili seçilme koşulları konusunda milletvekili seçim kanunu iki tür koşul koymaktadır. 28. maddedeki milletvekili adaylarının haiz olması gereken koşullar ile 30. maddede milletvekili adaylarının taşımaması gereken koşullar (yani adaylıktan mahrumiyet sebepleri) belirtilmektedir. Milletvekili seçim kanununun 28. maddesine göre milletvekilleri adayları; İslam'a ve İslam Cumhuriyetine karşı inançlı olması¹³¹, Anayasa ve mutlak Vilayet-e Fakihe bağlı ve sadık olması, İran uyruklu olması, son değişikliklere göre en az yüksek lisans derecesine sahip olmaları, yaşının en az otuz en çok yetmiş beş olması koşulları bulunmaktadır. Ayrıca Milletvekili seçim kanununun 30. maddesine göre Milletvekili adaylarının taşımaması gereken özelliklerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz; Yasa dışı örgütler, partiler, gruplar ve derneklere üye veya taraftar olması, İslam Cumhuriyeti'ne karşı suç işlemek, kırbaça mahkûm edilmiş olmak (bu koşul siyasi mahkûmlar içindir), sağır ve görme özürlü olmaması, seçim bölgesinde adının kötüye çıkmasıdır.

Yukarıdaki düzenlemelere baktığımızda bu değerlendirmelerin hangi somut ölçütlere göre yapılacağını belirsiz olduğunu görebiliriz. Örneğin milletvekili adayının taşınması gereken koşullardan yani milletvekilleri adayların İslam'a ve İslam Cumhuriyetine karşı inançlı olması ve Anayasa ve mutlak Vilayet-e Fakihe bağlı ve sadık olmasını incelersek bunların ölçütlerinin ne olduğu, onaylayacak kurumun dayandığı ilkelerin neler olduğu ve ne şekilde değerlendirileceği sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz!

¹³¹ İslam'a karşı inançlı olmak şartı Dini azınlıklar tabi değildir.

Ayrıca anayasada ve diğer yasalarda siyasi suçun tanımı yokken, İslam Cumhuriyetine karşı suç işlememe şartından, siyasi bir kurum olan yasama organına karşı siyasi bir suç işlememiş olması gerektiği kuraldan söz geçiliyor. Dolayısıyla bu kuralla yukarıda sayılan koşulları taşımaması nedeniyle adaylığı reddedilen kişinin otomatik olarak suç işlemiş olduğunu kabul etmek gerekir ki bu da anayasasının 37. maddesine; “esas olan suçsuzluktur ve kimse yasa önünde suçlu sayılamaz, meğerki suçu yetkili mahkemece ispatlansın” aykırı bir durumdur!

Milletvekillerinin seçilmesi konusunda değinilmesi gereken en önemli nokta ise seçimlerin denetlenmesi sorunudur. Bu denetim, adayların başvurusundan seçimlerin sonucunun ilanına kadar süren zamanı kapsar ve burada genelde güdülen amaç seçimlerin kurallara uygun olup olmadığını denetlemekken ziyade rejime bağlı olmayan adayları dini lidere bağlı olan Anayasa koruyucular konseyi tarafından elemektir.

Aslında İran’da seçimlerin denetimi görevi yürütme organının İçişleri Bakanlığı aracılığı ve özellikle Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak İçişler bakanlığı her ilde sadece uygulama heyetleri (İcra heyeti) kurarak ve Anayasa koruyucular konseyi Anayasanın 99. maddesine göre lideri belirleyen uzmanlar konseyin, cumhurbaşkanlığı ve milletvekili ve referandumlarla ilgili seçimlerin denetimini üstlenerek her ilde bir “gözetim heyeti” kurarak denetleme işini ele alır ve dolayısıyla adayların yasal yeterliliğini, diğer bir deyişle ehliyet sahibi olup olmadıklarını (İstihbarat Bakanlığı, Nüfus Dairesi ve Adliyeden alınan belgelere göre) inceler ve ardından bir tür soruşturmalara ve açık değerlendirmelerle dışlanması gereken adayları ve rejime ve Vilayet-e Fakihe bağlı olmayan adayları tespit ederek gereken kişilerin adaylıkları reddedilir. Böylece

meclise giden adaylar rejime ve Vilayet-e Fakihe tam bağılı olmakla beraber rejimde kendisini tamamen koruma altına alır!

İran İslam cumhuriyetinde insanları her hangi bir partiye oy verme şansı yoktur. Çünkü İran'ın siyasal yapısı ve seçim kanunları böyle bir grup veya partinin çıkmasına imkân verememektedir. Dolayısıyla insanlar seçim sürecinde partiye yerine bağımsız adaylara oy verme zorunda kalmaktadırlar. Aslında İran İslam cumhuriyetinin İslami Şura Meclisi içinde bazı ayrışmalar, belli düşünce ekseninde toplanmışlardır. Başka bir ifadeyle İran'daki siyasal partilerin, batılı anlamdaki örgütlenmiş oluşumlar gibi yorumlanması olanaksızdır. Parti adını taşıyan oluşum sayısı da kısıtlıdır. Bu tür siyasal oluşumlara İran'da “siyasal gruplar” demek daha doğru olacaktır¹³². Dolayısıyla devrimden sonra herhangi bir parti, grup ve dernek

¹³² Mustafa BALABAY, İran Raporu, Cumhuriyet Kitapları, 2008, s.201.

Kısaca değinirsek; İran İslam Cumhuriyetinin birinci meclis seçimleri 1980 Mart ayında yapılmakla beraber bu mecliste çeşitli grup, örgüt ve siyasal partiler yer alıyordu. İkinci meclis seçimleri yapılırken (1984- 1987) şartlar birincisinden çok farklı idi. Artık İslam Cumhuriyeti kendisini garanti altına almaya çalışıyordu. Bu yüzden bu dönemde artık liberal ve sol gruplar rekabet sahnesinden silinip, onların yerine İslamcı gruplar birbirleriyle rekabet etmeye başlamakla beraber bu dönemde meclisin çoğunluğunu din adamları (ruhaniler) ve Cumhuriyet İslami Partisi yandaşları oluşturuyordu. İkinci mecliste İslamcılar arasında bazı devlet politikaları konusunda ihtilaf meydana geldi ve bu grupların kendi aralarında bölünmelerine neden oldu. Bu bölünme ile beraber örgüt ve gruplar iki önemli ayrı düşünce ekseninde toplanmaya başladılar. Birinci düşünceye mensup gruplar; birey eksenli ve sonradan sağ gruplar olarak bilinmekle beraber devletin ekonomideki müdahalesine karşı çıkmak, iç ve dış ticaretin serbest bırakılmasını ve özel mülkiyeti savunuyorlardı. İkinci grup ise; toplum eksenli ve sonradan sol gruplar olarak bilinmekle beraber devletin ekonomideki tüm alanlarında müdahalesini, dış ticaretin millileştirilmesini, özel mülkiyetin sınırlandırılmasını ve bu konuda yeni kanunlar düzenlenmesini savunuyorlardı. Bu dönemde tüm kurumlarda her iki düşünce yandaşları olmasıyla birlikte Ayetullah Humeyni'nin bu dönemde fetvaları sol düşünceyi güçlendirdi. Üçüncü meclis döneminde (1988- 1991) de sol'un ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Dördüncü meclis döneminde (1992-1995) İran- Irak savaşının sona ermesi (1988) ile ülke şartları yavaş yavaş değişmeye başlamakla beraber önceliklerde yer değiştirmiştir. Savaştan sonraki yeniden yapılanma, toplumsal ve ekonomik sorunlar ülke gündemini teşkil etmekteydi. Bu dönem tamamen bir önceki dönemin tersine dönerek mecliste çoğunluk sağ'ın eline geçti. Beşinci meclis 1996- 1999 arasında faaliyet göstermekle beraber bu dönem seçimlerinde sol kanat kendi adaylarının yeterliliği Korucu Şura tarafından onaylanmadığı için seçimleri boykot edip herhangi bir aday göstermedi. Ancak halk'ı seçimlere katılmaları konusunda teşvik ettiler. Bu dönemde sağ gruplar tekrar bölünüp geleneksel sağ ve modern sağ diye iki gruba ayrıldılar. Meclis çoğunluğu beşinci dönemde geleneksel sağcı gruplardan oluşuyordu. Altıncı meclis 2000- 2003 arasında faaliyet gösterdi. Bu dönemde Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçiminin de etkisiyle sol kanat 'Islahatçılar' veya 'Reformcu' diye bir şemsiye altında birleşti. Ve bu grup meclis çoğunluğunu ele geçirdi. Bu grup önemli yenilikleri vaat ediyordu. Ancak vaat edilenlerin neredeyse birçoğu yerine getirilmedi.

kurma izninin verilmemesi ya da herhangi bir resmi siyasi örgütün kurulmasına izin verilmemesi Anayasanın 19., 20. ve 26. maddelerine de aykırıdır!

Sonuçta İran İslam Cumhuriyeti Vilayet-e Fakih eksenli bir sistem olduğu için yasama organının kurumlarından birisini oluşturan İslami Şura Meclisinin milletvekilleri sisteme bağlı olmaları gerekmektedir. Böylece İslami Şura Meclisinin ve milletvekillerin görev ve yetkilerine baktığımızda parlamentonun asıl görevi olan yasa yapma yetkisi devre dışı bırakılarak yalnızca yasa taslağı hazırlayan bir kuruma haline dönüşmüştür.

B. ANAYASA KORUYUCULAR KONSEYİ

İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama erkinin diğer ve en önemli kurumu Anayasa Koruyucular Konseyi'dir. Başka bir ifadeyle Anayasa koruyucular konseyi, yasama organının üç ögesinden biri ve hatta en önemli ögesidir. Aslında 1906 Meşrutiyet Anayasası'yla, çıkarılacak yasaları şeriata uygunluk bakımından denetleyecek bir nevi danışma komitesi kurulmuştur ancak 1979 İslam Devrimi'ne kadar böyle bir kurul işlevsel hale gelerek devrimden sonra bu görevi Anayasa Koruyucular Konseyi üstelenmiştir.

1906 Meşrutiyet Anayasasında “yasama üzerinde denetim” konusu ikinci maddede değinmekle beraber “TARAZ” ilkesi olarak bilinmektedir. Bu ilkeye göre

Yedinci meclis (2004- 2007) seçimleri sol'un yenilgisi ile sonuçlandı. Altıncı mecliste çoğunluğu elinde bulunduran solun önemli itilaflarından olan “ıslahatçıların” adayları Koruyucu Sura tarafından onay alamadılar. Meclise giren sağ grupların en yenisi “Abadgaran-e İran-e Eslami” (İslami İran'ı Aabad Edenler) adında bir örgüt idi. Bu örgütte yer alanların çoğu, siyaset sahnesinde yeni olup daha önce ne yönetsel ve ne de siyasal alanda herhangi bir tecrübeye sahip değillerdi. Daha sonra bu grubun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde öne çıkardığı aday Mahmut Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı seçimlerini ezici çoğunluk ile kazandı. Bu grubun ana sloganı “ADALET” idi. Bu dönemden sonra ise reformcular tamamen ülkenin siyasi sahnesinden devre dışı bırakıldı. Ve 2012 seçimlerinde ise reformcular siyasi sahneden devre dışı bırakıldıkları için seçimleri boykot ilan ettiler. Reformcuların devre dışı bırakılmasıyla beraber muhafazakârlar ise kendi aralarında bölünmeye ve parçalanmaya başladılar.

yasamanın çıkardığı kanunların Şeri yönü “Birincil Din Adamlarına” verilmiştir. Ancak İslam cumhuriyetinde Anayasa Koruyucular Konseyi bu ilkeye dayanılarak daha fazla yetkilerle kurulmuştur¹³³.

Anayasa Koruyucular Konseyi’nin yetkilerine kısaca değinirsek; Mecliste kabul edilen yasaların şeriata uygunluğunu denetlemek, Cumhurbaşkanı ve parlamento adayların yasal şartları taşımaları açısından incelemek ve onaylamak, Anayasayı yorumlamak, Referandumu denetlemek, Cumhurbaşkanı, Parlamento ve Uzmanlar Meclisi seçimlerini denetlemek, Öncelikli ve acil konuların tartışıldığı meclis oturumlarında bulunmak, Mecliste cumhurbaşkanının ant içme töreninde bulunmak ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi toplantılarına katılmaktır.

Anayasa’nın 91.maddesine göre Anayasa Koruyucular Konseyi on iki kişiden oluşmakla beraber altı yıllığına seçilmektedir. Altı kişi Lider tarafından İslam bilginleri (Fakih) arasından zamanın gereklerini ve günün meselelerini bilgi sahip olma şartıyla atanmaktadır. Diğer altı üyesi uzman hukukçulardan oluşur. Bu uzman hukukçular, Müslüman hukukçular arasından seçilerek yargı organı başkanı tarafından İslami Şura Meclisi’ne tanıtılır ve meclisin olumlu oyu ile seçilirler. Burada önemli hususlardan birisi Yargı Başkanı kendisi dini lider tarafından atanmasıdır ve bu ise yani Anayasa Koruyucular Konseyi tamamen dini lidere bağlı olması demektir!

Anayasanın 93. maddesi gereğince “Anayasa Koruyucular Konseyi olmaksızın İslami Şura Meclisinin kanuni geçerliği yoktur”. Başka bir ifadeyle İslami Şura Meclisin Anayasa koruyucular konseysiz yasal meşruiyeti yoktur. Ayrıca anayasanın 97. maddesi, konsey üyelerinin, İslami Şura Meclisinin acil yasa

¹³³ Yahya FOOZi, Tahavolate siyasi..., a.g.e., s. 117.

tasarısı dışındaki diğer tüm toplantılarına katılıp katılmamakta tam bir serbestliğe sahip olduğunu söylemektedir.

Anayasayı Koruyucular Konseyi, mecliste kabul edilen yasaların hem İslami kurallarına yani şeriata hem de anayasaya uygunluğunun denetlendiği bir kurum niteliğindedir. İslami Şura Meclisi bütün kararları Anayasa Koruyucular Konseyi'ne göndermeli ve Anayasa Koruyucular Konseyi ise on gün içerisinde (yirmi güne de çıkabilir) kararları İslam esasları ve anayasaya uygunluğu yönünden incelemek ve aykırı gördüğü takdirde tekrar meclise iade etmekle görevlidir. Aksi takdirde mecliste kabul edilen kanun ve mevzuat yürürlüğe geçebilir.

İslami Şura Meclisi tarafından kabul edilen kanunların ve kararların İslam ahkâmına veya şeriata aykırı olmadığını belirlenmesi, *Anayasa Koruyucular Konseyi fakihlerinin çoğunluğuyla*, anayasaya aykırı olmadığını tespiti *Anayasa Koruyucular Konseyi'nin üyelerinin tümünün çoğunluğu* ile yapılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta şudur; kanunların şeriata uygunluğu dini lider tarafından atanan ve adil fakih denilen üyeler tarafından sağlanmakla beraber Müslüman hukukçulardan oluşan diğer altı üyenin görüşüne İslam hukukunu bilmedikleri varsayımla başvurulmamaktadır. Ancak metinlerin anayasaya uygunluğunu denetlemesi kısmında hukukçuların yanı sıra altı fakih da görüş bildirerek fakihlerin hukukçuların bilmesi gereken tüm bilgiye sahip oldukları varsaymaktadır. Böylece Anayasa koruyucular Konseyin üyelerinin yarısı doğrudan ve yarısı dolaylı yoldan dini lider tarafından atanmış olmasına ve dini lidere ve sisteme tam bağlı olmasına rağmen konseyin içinde bile mollaların ve fakihlerin hukukçulardan daha üstün konumda ve söz hakkına sahiplerdir.

İran İslam Cumhuriyetinin siyasal yapısı içerisinde Anayasa Koruyucular Konseyin en önemli görevi seçimlerin denetimi görevidir. Anayasa Koruyucular Konseyi Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimlerini denetlemekle beraber Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri adaylarının şartlarını incelemek ve onaylamakla görevlidir. Dolayısıyla bu yetkiye elinde bulundurduğu için rejime bağlı olmayan adayları elenmektedir. Aslında Anayasa Koruyucular Konseyi'nin seçimlere ilişkin yetkileri ilk başta sadece seçimlerin yasalara uygun şekilde yapılmasını denetlemekle sınırlı kalmıştır. Ancak ilk defa 1992 yılındaki dördüncü Meclis seçimlerinde sahip olduğu bu yetkiyi, adayların uygunluğunu denetleme ve uygun bulmadıklarını eleme şeklinde genişletmiş ve muhafazakârların hâkim olduğu beşinci Meclis tarafından çıkarılan Seçim Yasası ile resmileştirilmiştir.

İslam devriminden sonra Humeyni, yasaların meclisin üçte iki çoğunluğu ile kabul edildiği takdirde Anayasa Koruyucular Konseyin de bunları kabul etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Humeyni'nin 1989'daki ölümünden sonra ve rejimin gittikçe muhafazakâr kesimin elinde tekelleşmeye başladığı süreçte muhafazakârlar buna uymamakta hakları olduğunu iddia etmiştir¹³⁴.

Anayasa Koruyucular Konseyi'nin diğer görevlerinden birisi anayasa maddelerini yorumlamaktır. Bazen kanun maddeleri çok kısa ve sıkıştırılmış olduğundan yeterince anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla Anayasa 98. maddesi gereğince; Anayasanın yorumu, Anayasa koruyucular konseye aittir. Buna göre, anayasanın yorumu için Anayasa koruyucular konseyi'nin üyelerinin dörtte üçünün olumlu oyu gerekir. Ülkenin en üste yasası ve yönetimin yapısını belirleyen yasa

¹³⁴ Sami OĞUZ, , Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim, İstanbul, 1990, s.98.

yani Anayasanın yorumlanması dini lidere bağılı Anayasa koruyucular Konseyi'nin yetkisinde bulunması rejimin kendisini tamamen korumaya çalışması anlamına gelmektedir.

Dünyadaki sistemlere bakıldığında yasaların anayasaya uygunluğunu sağlamak için yargısal ve bağımsız bir nitelik taşıyan Anayasa Mahkemesi ve benzeri kurumlar öngörülmesine rağmen İran İslam Cumhuriyetinde yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen kurum bağımsız olmayarak ve daha doğrusu yönetime tam bağılı olarak Anayasa Koruyucular Konseye devredilmiştir. Ayrıca Anayasa koruyucular Konseyi İran İslam Cumhuriyetinin siyasal yapısında, yürütme erkinin en önemli ve hassas ögesi olarak ve anayasada ise geniş yetkilerle donatılarak ve ayrıca üyelerinin tamamen dini lidere bağılı olarak, rejimin belirleyici ve en kilit kurumu halindedir. Bu ise rejim Anayasa Koruyucular Konseyi vasıtasıyla kendisini tamamen korumaya çalışmak anlamına gelmektedir! Aslında Anayasa Koruyucular Konseyi cumhurbaşkanı adayları ile milletvekili adaylarını gerekçe gösterme zorunluluğu olmadan eleme ve meclisin çıkarttığı yasalarını denetleme yetkisinde bulunduğu ve bu yetkileri kimi zaman keyfi kullanması ise rejimin cumhuriyet olma özelliğini devre dışı bırakmakta ve sistemi demokratik çizgiden uzak tutmaktadır. Ayrıca anayasa halkı cumhurbaşkanı ve milletvekillerini seçme yetkisine donatılmasına rağmen halkın bu yetkileri Anayasa Koruyucular Konseyi vasıtasıyla kısıtlanmakta ve böylece halkın iradesi devre dışı bırakılmakla beraber Meclis ve cumhurbaşkanının etkinliği engellenerek işlevini tam olarak yerine getirememektedir.

C. DÜZENİN YARARINI TEŞHİS KONSEYİ (MECME- E TAŞHİSE MASLAHATE NEZAM)

İran İslam Cumhuriyetinde İslami Şura Meclisi ile Anayasa Koruyucular Konseyin arasında çıkan ihtilafları çözmek amacıyla ‘Düzenin Yararını Teşhis Konseyi’ kurulmuştur. Başka bir ifadeyle devrimden sonra yaşanan sistem içi çatışmalar neticesinde ve İslami Şura Meclisi ile Anayasa koruyucular konseyi arasındaki ihtilaflar nedeniyle meydana gelen tıkanıklıkları çözmek için 6 Şubat 1988’de devrim lideri Ayetullah Humeyni tarafından Anayasa Koruyucular Konseyi kurulmuştur. Bu konsey önderin talimatıyla kurulmakla beraber üyeleri de bu makam tarafından atanmıştır. Anayasa Koruyucular Konseyi 1989 tarihli Anayasa değişikliğine kadar hukuki bir kurum olarak düzenlenmemiştir. Ancak 1989 yılında Anayasanın gözden geçirilmesi ile resmi olarak siyasi kurumlar arasında yerini alarak ve bir hukuki kurum olarak Anayasanın 112. maddesinde yer almıştır.

Anayasa’nın 112. maddesine göre Düzenin Yararını Teşhis Konsey’in üç temel ve önemli görevi bulunmaktadır; birincisi İslami Şura Meclisi ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasındaki sorunları çözmek, ikincisi önderin istediği konularda danışmanlık yapmak ve üçüncüsü Anayasa ile belirlenen diğer görevler. Anayasanın 112. maddesi gereğince; meclisin kabul ettiği metinler, Anayasa koruyucular konseyi tarafından anayasaya ve şeriata uygun olmadığı takdirde meclise yeniden düzenlenmek için iade edilir. Meclis kendi görüşünde ısrar ederse ve yeniden Anayasa koruyucular konseyin onayını alamazsa bu metinler Düzenin Yararını Teşhis Konseyi’ne sunulur. Daha doğrusu Düzenin Yararını Teşhis Konseyi son çözüm merci olarak sunulur.

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi liderin isteğiyle istişare için kurulmakla beraber asıl ve değişen üyeleri lider tarafından atanmaktadır. Düzenin Yararını Teşhis Konseyin içtüzüğü kurum tarafından hazırlanarak liderin onayına sunulmaktadır. Ayrıca Düzenin Yararını Teşhis Konseyin aldığı kararlar Konsey üyeleri tarafından tasvip edilmekle beraber hazırlanır ve rehberlik makamının onayına sunulur. Aslında 1997 senesinden itibaren yani Muhammed Hatemi dönemiyle birlikte dini liderin Düzenin Yararını Teşhis Konseyi üzerindeki etkisi oldukça artmıştır. Çünkü bu döneme kadar cumhurbaşkanı Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin başkanlığını üstlenmesine rağmen Muhammed Hatemi döneminde bu konuda değişikliğe gidilerek Konseyin başkanlığına dini liderin uygun göreceği birinin atanması usulü getirilmiştir. Böylece Düzenin Yararını Teşhis Konseyi liderin danışmanlık kolu olmakla beraber otuz beş üyesi ve özellikle konseyin başkanı lider tarafından beş sene süreci için atanmıştır. Ayrıca 2005 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin önderi olan Ayetullah Hamaney anayasa tarafından kendisine verilen yasama, yürütme ve yargı üzerindeki denetim yetkisini de bu kuruma devretmiştir.

İslami Şura Meclisi ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasındaki sorunları çözmek için Düzenin Yararını Teşhis Konseyin görüşleri her iki tarafın kabulünü gerektirmektedir. Böylece İran İslam Cumhuriyetin Anayasasının yasama organında açık bir şekilde belirlenmese bile Düzenin Yararını Teşhis Konseyi kendiliğinden yasama yetkisine sahip olmaktadır. Ayrıca Konseyin üyelerinin lider tarafından doğrudan atandıklarını da göz önünde tutarsak ve bu Konseyin düzenleyen maddenin Anayasa'nın 7. faslında "lider veya liderlik konseyi" başlığı altında yer almasını da

göz önünde bulundurursak esasında yasayı yapanın bizzat dini lider olduğunu ve son sözün lidere ait olduğunu rahatça görebiliriz.

Dini lider genel siyasete ilişkin kararlarını alırken Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'yle işbirliği yapmaktadır. Başka bir ifadeyle Konsey dini lidere danışmanlık misyonu ile görevlendirilerek amacı devlet mekanizması içindeki siyasal kurumlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve ardından uyum ve eşgüdümü sağlamaktır. Böylece sistemin uzlaştırıcısı rolünü üstlenmektedir. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi uzlaştırıcı işlevinin ötesinde ise rejimin karşı karşıya olduğu ideoloji ve gerçeklik çelişmesini çözme amacını da taşımakla beraber ayrıca devletin bütün erklerini denetleme ve dini lidere rapor halinde sunma yetkisiyle de donatılmıştır.

Kısaca İran İslam Cumhuriyetinde yasama organından bahsederek İran İslam Cumhuriyetinde yasama organı tek meclisli sistem esasında düzenlenmiş olsa da üç başlı bir yapıdan yani Milletvekillerinden oluşan İslami Şura Meclisi, üyeleri lider tarafından atanan Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyinden oluşmaktadır. Böylece yasama sürecinde son sözü söyleyenin, Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından adaylıkları onaylanan milletvekilleri değil, dini lidere bağlı olan ve üyeleri dini lider tarafından atanan kurumları görebiliriz.

III. YÜRÜTME ERKİ

İran İlam Cumhuriyetinde yürütme görevini, Dini Lider, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu üstlenmektedir. Anayasanın 60. maddesine göre “Yürütme gücü, bu kanunda doğrudan doğruya önderlik (dini lider) makamının uhdesine bırakılmış hususlar dışında cumhurbaşkanı ve bakanlar eliyle kullanılır”. Anayasanın 113.

maddesinde göre “Rehberlik makamından sonra cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve anayasanın icrasından ve uygulamasından sorumlu ve yürütme gücü ile doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında icra gücüne başkanlık etmek onun uhdesindedir”. Ayrıca 134. maddede “Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun başıdır. Meclis karşısında bakanlar kurulunun faaliyetlerinden sorumludur” denilmektedir.

Aslında İslam devrimiyle beraber Cumhurbaşkanı sistemin en yüksek makamı olarak başbakan ile beraber yürütme görevini üstlenmiştir. Ancak 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber başbakanlık makamı kaldırılmış ve cumhurbaşkanı tamamen dini liderin gölgesine bırakılmıştır.

İran İslam Cumhuriyetinde cumhurbaşkanı yürütmenin başı olmasına rağmen, tüm yetkiler elinde olmayıp bazı yetkiler doğrudan liderlik makamına verilmiştir. Ayrıca dini lider devlet başkanı, cumhurbaşkanı ise devlet başkanı ile meclis arasında bağlantıyı kuran bakanlar kurulunun başı olarak görünmektedir.

Anayasanın 122.maddesi gereğince; Cumhurbaşkanı, kanunlarla ve anayasayla sınırlı olan yetkilerinde millet, rehber ve İslami şura meclisi karşısında sorumludur. Ancak cumhurbaşkanının meclis karşısında sorumluluk konusuna gelince, dini lider hem siyasal hem yönetsel yapının en etkin mercilerinden sayılmakla beraber lider cumhurbaşkanını himaye ediyorsa, meclis tüm yetkilerine karşın, cumhurbaşkanını azil edemez.

A. CUMHURBAŞKANI

1979 İslam devrimiyle beraber Cumhurbaşkanı sistemin en yüksek makamı olarak başbakan ile beraber yürütme görevini üstlenmiştir. Ancak 1989 yılında

anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber başbakanlık makamı kaldırılmış ve cumhurbaşkanı dini lider'den sonra ülkenin resmi makamı sayılmıştır. Anayasanın 113. maddesine göre; Rehberlik makamından sonra Cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve anayasanın icrasından ve uygulamasından sorumlu ve yürütme gücü ile doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında icra gücüne başkanlık etmek onun uhdesindedir. Ayrıca 134. maddede “Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun başıdır. Meclis karşısında bakanlar kurulunun faaliyetlerinden sorumludur” denilmektedir.

Anayasanın 115. maddesi gereğince; Cumhurbaşkanı olabilme şartları arasında siyaset ve din alanında önde gelenlerden olmakla beraber, İran asıllı, İran vatandaşı, tedbirli ve idareci, iyi geçmişli, güvenilir ve takva sahibi olmak, İslam Cumhuriyetinin ilkelerine ve İran'ın resmi dinine bağlı ve inançlı olması şartlar aranmaktadır.

Anayasa'nın 114. maddesine göre cumhurbaşkanı halk tarafından dört yıllığına salt çoğunlukla seçilmekle beraber yeniden seçilmesi ancak bir dönem için mümkündür. Başka bir ifadeyle cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından dört yıllığına seçilmekle beraber sadece iki dönem arka arkaya seçilebilmektedir. Ayrıca dini lider cumhurbaşkanın hükmünü onayladıktan sonra cumhurbaşkanı görevine başlayabilmektedir. Anayasanın 121. maddesinde cumhurbaşkanı mecliste yargı başkanı ile Anayasa koruyucular konseyi önünde ant içerek göreve başlar hükmü bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanının görevlerini açıklarsak;

- Anayasanın uygulanması sorumluluğu: Anayasanın 122. maddesine göre; Cumhurbaşkanı, kanunlara ve anayasayla sınırlı olan yetkilerinde millet, rehber ve İslami şura meclisi karşısında sorumludur. Ayrıca Cumhurbaşkanının meclise karşı sorumluluğu tüm bakanlardan sorumluluğu ile özdeşleşmektedir. Bakanlar cumhurbaşkanı tarafından seçildiklerinden dolayı meclise karşı cumhurbaşkanının sorumlulukları vardır. Cumhurbaşkanı tüm bu sorumluluklarını gözetim, gerekli bilgilerin edinmesi, denetim, inceleme ve diğer araçlarla yerine getirmektedir.

- İran Devleti'nin diğer devletlerle yaptığı antlaşmaları, sözleşmeleri, ikili antlaşmaları ve akitleri, uluslararası kuruluşlarla ilgili sözleşmeleri imzalamak yetkisi, İslami Şura Meclisi'nin kabulünden sonra cumhurbaşkanına veya onun kanuni temsilcisine aittir.

- Bakanların seçimi ve görevden alması: bakanlar cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve güvenoyu almaları için meclise önerilir¹³⁵.

- Bakanlar kuruluna başkanlık etmesi,

- Ülkenin plan, bütçe, yönetim ve hizmet alanındaki işlerinin sorumluluğu doğrudan doğruya cumhurbaşkanının uhdesindedir.

- Resmi törenlerde bulunması ve devlet nişanlarını takması,

- Büyükelçiler Dışişleri Bakanlığı'nın önerisi ve cumhurbaşkanının onayı ile tayin edilir. Cumhurbaşkanı, elçilerin itimatnamesini kabul eder.

¹³⁵ Adalet bakanının seçimi de cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Ancak yargının tepesinde bulunan yargı yüksek makamı adayları cumhurbaşkanına önerir. Önerilenler arasında cumhurbaşkanı, adalet bakanını seçer.

- Kararname düzenleme ve uygulama: bakanlar ve bakanlıklar yasal görevlerini yerine getirebilmek amacıyla kararname yayınlayabilirler. Ancak bu kararnameler ülke yasalarına aykırı olmaması gerekir.

- Meclis'in açık oturumlarına katılması,

- Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nın başkanlığı, bu şura milli hâkimiyeti ve ülke bütünlüğünü sağlamak amacıyla kurulmuştur.

- Meclis tarafından kabul edilmiş kanunları ve referandum sonuçlarını onaylamak ve uygulamaya koymak¹³⁶.

İran İslam Cumhuriyetinde dini lider siyasal sistemin tepesinde olduğu için, cumhurbaşkanı yürütmenin başı olmasına rağmen tüm yetkiler elinde olmamaktadır. Aslında cumhurbaşkanı adayları ilk başta dini lidere bağlı Anayasa Koruyucular Konseyi onayından geçtikten sonra ve ayrıca halkın doğrudan oyuyla seçildikten sonra bile ülkede ikincil önemde bir makama sahiptir.

İran İslam Cumhuriyetinde cumhurbaşkanı dini liderden sonra ikinci güç olarak gözüke ve anayasaya gereğince yürütme erkinin başında olsa bile tüm yetkiler elinde olmayıp önemli sayılan yetkiler doğrudan liderlik makamı üstlenmektedir. Ayrıca İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanının yemin töreninde 'İslam cumhuriyeti rejimini ve resmi mezhebini koruyacağına, anayasada millete öngörülen hak ve adalet ve bireysel özgürlüğü ve milli sınırları koruyacağına ve siyasi ve ekonomik bağımsızlığı sağlayacağına yemin etmesine rağmen bu konuda yetkileri anayasa tarafından sınırlandırılmıştır. Böylece siyasal sistem içerisinde

¹³⁶ Burada cumhurbaşkanının imzası tamamen formalite gereği olup, kanunların yürürlüğe koyma açısından herhangi bir etkinliğe sahip değildir. Cumhurbaşkanı meclisten geçen kanunları beş gün içinde imzalamak, resmi gazetede yayımlamak ve yürürlüğe koymak zorundadır. İmzalamadığı durumlarda, meclis başkanının emri ile 72 saat içerisinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe konmaktadır.

cumhurbaşkanı baskın bir güç sahip olmamaktadır. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinde, cumhurbaşkanının askeri, güvenlik ve asayiş konusunda gözetimi ve denetimi söz konusu olmamakla beraber bu görevler anayasa tarafından doğrudan dini lidere devredilmiştir.

İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanına bağlı kurumlara baktığımızda¹³⁷ ve bu kurumları dini lidere bağlı kurumlarla kıyasladığımızda cumhurbaşkanının gerçek konumu rahatlıkla görebiliriz. Çünkü ülkenin iç ve dış siyasetini belirleme yetkisi, silahlı kuvvetlerin başkumandanı, radyo ve televizyon başkanını belirleme ve atama yetkisi dini lidere aittir. Ayrıca anayasanın 110. maddesini göz önünde bulundurursak dini lider hükümetin programını ve ülkenin genel siyasetini belirlemektedir. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı sadece yürütme organının bir icrai müdür gibidir söylersek abartmış olmaya biliriz.

İran İslam Cumhuriyetinde dini lider siyasal sistemin tepesinde olmasına rağmen hiçbir kurum karşısında sorumlu tutulmamakla birlikte cumhurbaşkanı millet, rehber ve İslami şura meclisi karşısında sorumlu tutulmuş ancak anayasa ile doğrudan öndere verilen görevlerde de cumhurbaşkanının gözetimi ve denetimi söz konusu olmamıştır. Aslında 1989 yılından önce yani anayasa gözden geçirilmeden evvel, cumhurbaşkanı sadece halka karşı sorumlu tutulmuştur. Ancak anayasada yapılan değişiklikten sonra ve başbakanlık makamının ortadan kalkmasıyla birlikte ile cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları artmış ve dolayısıyla millete, meclise ve rehberlere karşı bazı sorumlulukları meydana gelmiştir.

¹³⁷ Cumhurbaşkanına bağlı bazı kurumlar; müşavir ve yardımcılardan oluşan Cumhurbaşkanlığı Kurumu, Yüksek Gençlik Konseyi, Nükleer Enerji Kurumu, Program, Bütçe, İstihdam ve İdari İşler Kurumu, Spor Kurumu ve Çevre Koruma Kurumu.

Cumhurbaşkanının başkanlığındaki bakanlar kurulunun yasa tasarısı hazırlama yetkisi varken, tasarımı yasalastırma aşamasında ve ondan sonrasında bazı sorunlara karşı karşıya gelmektedirler. Öncelikle anayasaya göre İslami şura meclisi anayasaya aykırı olan bir kanun koymama şartı varken cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından meclise sunulan tasarılar görüşülüp kabul edildikten sonra, Anayasa Koruyucular Konseyine gönderilmektedir. Anayasa Koruyucular Konseyi dini lideri temsil ettiği için dolayısıyla sistemin çıkarına ve menfaatine zarar veren tasarılar devre dışı bırakıp ve onaylamamaktadır.

Anayasanın 113. maddesinde Cumhurbaşkanı “Anayasanın icrasından ve uygulamasından sorumludur” cümlesinin yer almasıyla beraber cumhurbaşkanı yasama, yürütme ve yargı erklerini anayasanın uygulanması için uyarmakla görevlendirilmiştir. Daha doğrusu cumhurbaşkanı yasama, yürütme ve yargı erklerinin anayasayı ihlal etikleri durumda meclise bilgilendirmekle görevlendirilmiştir. Aslında demokratik sistemlere bakıldığında anayasayı koruma ve güvencesini sağlama merci genelde yargı organı olmaktadır. Ancak İran İslam Cumhuriyetinin anayasasında yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden bağımsız olduğu söylenmekle birlikte yürütme organı yargı organını ve yasama organını uyarmakla ve anayasanın uygulanmasını denetlemekle görevlendirilmiştir. Bu durum ise üç organın birbirinden bağımsızlık konusunu engellemektedir. Başka bir ifadeyle Anayasayı koruma yetkisi tüm demokratik ülkelerde yargı organına aitken, İran İslam Cumhuriyetinde bu yetki yürütme organının bir kısmına ve yargı organı içerisinde olmayan cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyetinde anayasanın doğru uygulanmasını güvenceye alacak bir mekanizma öngörülmediği için anayasa üstünlüğü olmadığını da söylemekte mümkündür. Çünkü

demokratik ülkelerde ve sistemlerde anayasanın üstünlüğünü sağlayan kurum gelende yargı erki içersisinde olan anayasa mahkemesidir.

B. BAKANLAR VE BAKANLAR KURULU

1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber İran İslam Cumhuriyetinde başbakanlık sistemi kaldırılmış ve başbakanın bakanlar kurulunu kurma gibi yetkileri cumhurbaşkanına devredilerek cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştır.

İran İslam Cumhuriyetinin anayasasının 134.maddesi gereğince; “Bakanlar kuruluna bakanların faaliyeti üzerinde nezaret yetkisi olan cumhurbaşkanı başkanlık eder ve gerekli tedbirleri alarak hükümetin kararlarını uyumlu kılmaya çalışır ve bakanların işbirliği ile hükümet programı ve genel siyaset çizgisini belirler ve kanunları icra eder. Herhangi bir görüş ayrılığı veya devlet organlarının yasal görevlerine müdahale olduğu durumlarda tefsir veya kanunun değiştirmesine gerek duymadığı taktirde cumhurbaşkanının tavsiyesi ile bakanlar kurulunun aldığı kararlar uygulanmalıdır. Cumhurbaşkanı meclis karşısında bakanlar kurulunun faaliyetlerinden sorumludur”. Ayrıca Anayasanın 133. maddesi gereği; Bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve güvenoyu almak için mecliste tanıtılırlar. Meclisin değişmesi durumunda bakanların güvenoyu tazelemesine gerek yoktur. Bakanların sayısı ve her birinin yetkilerinin sınırı kanun ile belirlenir.

Anayasanın 136.maddesine göre; Cumhurbaşkanı, bakanları azledebilir, ancak bu durumda yeni bakan veya bakanlar için meclisten güvenoyu alması gerekir. Meclisin hükümete güvenini açıklamasından sonra bakanlar kurulu üyelerinin yarısı değişmiş bulunduğu taktirde yeniden meclisten güvenoyu talebinde bulunması

gerekir. Ayrıca Anayasanın 70. maddesi gereğince; Cumhurbaşkanı, yardımcıları ve bakanlar toplu veya tek başına olarak meclisin açık oturumlarına katılabilir ve danışmanlarını birlikte bulundurabilirler. Ayrıca milletvekilleri gerekli gördüğü taktirde bakanlar hazır bulunmakla yükümlüdürler. Talepte buldukları taktirde açıklamaları dinlenir.

Anayasanın 139. maddesine göre kamu mallarına ilişkin davalarda sulh veya hakeme başvurma, her durumda bakanlar kurulu kararına bağıdır ve meclisinde onayı gereklidir. Ayrıca anayasanın 138. maddesine göre Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın kanunların yürütmesi için tüzükler düzenlemekle görevli olmalarına ek olarak bakanlar kurulu yönetim görevi görmek, kanunların yürütülmesini sağlamak ve idari kuruluşları düzenlemek için kararname ve tüzükler çıkarmaya da yetkilidir. Ancak bu tasarrufların muhtevası kanunların metni ve ruhuna aykırı düşmemelidir. Anayasaya göre Bakanlar Kurulunun kanun tasarısı sunma hakkı vardır. Anayasanın 74.maddesi; Kanun tasarıları bakanlar kurulunda kabul edildikten sonra meclise sunulur ve kanun teklifleri temsilcilerden en az on beş kişi tarafından getirilmiş iseler İslami Şura Meclisi'nde işleme konulur.

Görüldüğü gibi İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunun başkanı olarak bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamakta ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetlemektedir. Cumhurbaşkanı bazen kanunen kendisine verilen görevleri yerine getirmek amacıyla yardımcıları edinebilmektedir. Cumhurbaşkanı birinci yardımcısının görevi cumhurbaşkanının da onayı ile diğer yardımcıları arasında eşgüdüm sağlamak ve bakanlıklar arasında işbirliği sağlamaktır. Ayrıca anayasanın 131. maddesine göre; “Cumhurbaşkanının ölümü, azledilmesi, istifası veya iki aydan fazla süren hastalığında ve yokluğunda, ya da

cumhurbaşkanının görev süresi dolduğu, ancak çeşitli nedenlerle yani cumhurbaşkanının seçilmediği durumlarda Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı, rehberin de onayı ile cumhurbaşkanının görev ve sorumluklarını üstlenir. Meclis Başkanı, Yargı Gücü Başkanı ve Cumhurbaşkanı Birinci yardımcısından oluşan bir şura en çok elli gün içinde yeni cumhurbaşkanının seçilmesini sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüdür. Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı'nın ölümü veya onun görevlerini yerine getirmeye engel teşkil edecek nedenlerde, ya da Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı bulunmadığı durumda rehber bir diğer kişiyi onun yerine seçer”.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasına göre bakanlıkların sayısı meclis tarafından belirlenmektedir. Ancak uygulamada, bakanlıkların sayısı ve görev dağılımı konusunda karar verme hükümete verilmiştir. Yani hükümet istediği takdirde bakanlıkların sayısını artırabilir veya azaltabilir. Ancak meclisin onayını almak zorundadır.

Her bakan ona verilen yetkiler doğrultusunda, cumhurbaşkanı ve meclise karşı sorumludur. Ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur. Anayasanın 137. maddesine göre ‘Bakanlardan her biri kendi özel görev alanından cumhurbaşkanına ve meclise karşı sorumludur. Bakanlar kurulunca kararlaştırılan hususlarda diğerlerinin eylemlerinden de sorumludur’.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyetinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin, anayasa ile ayrımı öngörülmüş ise de, bazı konularda birbirlerine müdahaleleri söz konusudur. Özellikle yürütme’de bu müdahaleler daha çok göze çarpmaktadır. Bazı yetkilerin doğrudan rehberlik makamına verilmesi, birçok alanda cumhurbaşkanının meclise karşı sorumlu tutulması, cumhurbaşkanının yetki alanını

daraltmaktadır. Başka bir ifadeyle İran İslam Cumhuriyetinde son karar verme mercii olarak, önderin tüm güçler üzerinde sıkı kontrol ve denetimi göze çarpmaktadır.

IV. YARGI ERKİ

1979 senesinde İslam devrimiyle beraber Anayasada Yüksek Yargı Şurası yargı sisteminin en üstünde yer almıştır. Ancak 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile beraber, yargı sisteminin başına ‘Yargı Yüksek Makamı’ (Reyis-e Govveye Gazaiye) getirilmiştir. Başka bir ifadeyle 1989’dan önce yaklaşık on yıl içinde Şura sisteminin yetersizliği ve işlevsel olmayışı düşünülerek yerini tek bir kişiye bırakmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının giriş bölümünde ‘Anayasada Yargı’ adlı bölümde şöyle denilmektedir: Yargı konusu İslam ideolojisi doğrultusunda hareket eden milletin haklarını korumak ve olası sapmaları önlemek açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden yargı sisteminin oluşumu için, İslami adalet ilkesi ve adil ve ilkeleri iyi bilen hâkimlerin mevcudiyeti öngörülmüştür.

İran’da hukuk sisteminin kurumsal yapısı Adalet Bakanlığı ve Yargı Erki Başkanı olmak üzere iki ana kuruluşu kapsamaktadır. Fiili uygulamada, bizzat devrim lideri tarafından atanan yargı erkinin konumu daha çok sembolik bir görev tanımı bulunan Adalet Bakanlığı’na göre çok daha kuvvetlidir. Yargılama organı Ülke Yüksek Divanı başkanı (Yüce Divan) ve Genel Başsavcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yüce Divan, İran yargılama sisteminde, en üst mahkeme niteliğindedir.

İran İslam Cumhuriyetinde yargı sisteminin başına ‘Yargı Yüksek Makamı’ getirilerek Yargı başkanı seçimle değil, doğrudan dini lider tarafından atanmaktadır.

Yargı Yüksek Makamı'nın taşıdığı özellikler arasında müçtehit olması, adaletli, iyi yönetici ve yargı işlerinde ehil olması bulunmakta ve bu şartları taşıyıp taşımama konusunda önder karar vermektedir. Yargı Yüksek Makamı önder tarafından beş yıllığına yukarıda saydığımız şartlara haiz olan kişiler içerisinde seçilip atanmaktadır. Anayasanın 157.maddesi gereği “Yargı gücünün bütün adil, idari ve icrai sorumluluklarını yerine gelmesi için adil, yargı konularında vakıf, tedbirli ve idareci bir müçtehit kişi, beş yıl süre ile lider tarafından Yüksek Yargı Gücü Başkanı olarak tayin edilir ve bu en yüksek yargı gücü makamıdır”. Görüldüğü gibi Yargı Başkanı seçimle değil, doğrudan dini lider tarafından atandığı için bir yargı organından çok yürütmenin başkanı olan dini liderin icrai bir kolu olarak iş görmektedir.

Anayasanın 158.maddesine göre Yargı Yüksek Makamı'nın görevleri şöyledir:

1) Yüzeli altıncı maddede¹³⁸ belirtilen sorumluluklara uygun olarak adliyede gerekli teşkilatı kurmak, 2) Yargıya ilişkin olarak İslam Cumhuriyeti'ne uygun tasarıları hazırlama, 3) Adil ve liyakatli hâkimleri görevlendirme, bunların azli, tayini, görev yerlerini ve görev konularının belirlenmesi, terfileri ve kanun gereğine benzer idari işler.

¹³⁸ Yargı gücü, ferdi ve içtimai hakların destekçisi, adaleti gerçekleştirme konusunda sorumlu ve aşağıdaki ödevleri üstlenmiş bağımsız bir güçtür;

- Yakınmalar, tecavüzler ve şikâyetleri inceleyip bu konuda hüküm verme, davaların çözüme bağlanması ve husumetlerin giderilmesi, kanunun belirlediği nizasız kaza (çekişmesiz yargı) konularında karar verme ve gerekli girişimlerde bulunma,
- Kamu haklarının tekrar düzenlenip canlandırılması ve adaletin ve meşru hürriyetlerin yaygınlaştırılması,
- Kanunların iyi bir şekilde yürütülmesine nezaret,
- Suçun ortaya çıkarılması, suçlunun izlenerek cezalandırılması, İslami Ceza Kurallarının yürütülmesi,
- Suç işlenmesinin önlenmesi ve suçların islahı için gerekli tedbirlerin alınması.

Ayrıca Yargı Yüksek Makamı, Ülke Yüksek Divanı başkanını (yüce divan) ve Başsavcını tayin etmektedir. Anayasanın 162. maddesi gereğince; “Ülke Yüksek Divanı başkanını ve Başsavcının müçtehit, adil ve yargı işlerine vakıf olması gerekir. Yüksek Yargı Başkanı, Ülke Yüksek Divanı hâkimlerine danışarak bu kesimleri beş yıl için bu göreve tayin eder”. Adalet Bakanı, Yüksek Yargı Gücü başkanının Cumhurbaşkanına teklif ettiği kişiler arasından seçilir. Anayasanın 160.maddesi gereğince; “Adalet Bakanı Yargı Gücü’nün, Yürütme ve Yasama güçleri ile ilişkileri konusundaki bütün sorumluluğu üstlenir ve Yüksek Yargı Gücü başkanının, Cumhurbaşkanına teklif ettiği kişiler arasından seçilir. Yüksek Yargı Başkanı, adliye dışındaki personelin istihdam yetkisi ile tüm mali ve idari yetkiyi adalet bakanına devredebilir. Böylece adalet bakanı kanunda en üst düzey icra organı sayılan bakanlar için öngörülen tüm görev ve yetkileri üstlenmiş olur”.

Yargı Yüksek Makamı, Ülke Yüksek Divanının kriterlerini belirlemenin yanı sıra, İdari Adalet divanını ve Ülke Genel Denetim Kurumunu gözetlemektedir. Bunları açıklarsak: Anayasanın 161. maddesi gereğince; “Ülke Yüksek Divanı mahkemelerde kanunların sağlıklı uygulanması, yargı faaliyetinde birlik sağlanması ve kanun gereğince kendisine verilen görevlerin görülmesi amacı ile Yüksek Yargı başkanının belirlediği ilkelere dayanılarak kurulur. Bu kurumun istisnai görevleri arasında cumhurbaşkanının görevlerini kötüye kullanma konusunu incelemektir”. Ayrıca Yargı Yüksek Makamı gözetiminde çalışan “İdari Adalet Divanı” yönetimin yargısal denetim organıdır. Bu kurum meşrutiyet anayasasında mevcut değildi. Ancak 1960 yılında “Devlet Şurası” adı altında kurulması için yasa çıkarıldı ama hiçbir zaman yürürlüğe konulmadı. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bu konu üzerinde durarak 173.maddeyi bu konuya ayırdı ve 1981 yılında meclisten onay aldı.

Anayasanın 173. maddesine göre: “Halkın; memurlar, devlete bağlı yönetim birimleri veya tüzükler dolayısı ile olan yakınma, şikâyet ve itirazlarını inceleme ve haklarını elde etmelerini sağlama amacı ile İdari Adalet Divanı adı ile Yüksek Yargı Başkanı'nın nezareti altında bir divan kurulur. Bu divanın yetki sınırları ile çalışma biçimini kanun belirler”. Anayasanın 174. maddesine göre; Yargı Gücü'nün idari görev yerlerinde işlerin iyi yürütülmesi ve kanunların sağlıklı uygulanması konusundaki denetim hakkına dayanarak ‘Ülke Genel Denetim Kurumu’ (Sazman-e Bazrasi-e Kol-e Keşvar) adı altında bir örgüt, Yüksek Yargı Başkanı'nın gözetiminde olmak üzere kurulur. Bu örgütün yetki ve ödevlerinin sınırlarını kanun belirler.

İran İslam Cumhuriyetinde Yargı Yüksek Makamının yargı dışı konularda da görevleri vardır. Bunlara kısaca değinirsek; Milli Güvenlik Yüksek Şurasında sabit üyelik, Anayasayı Gözden Geçirme Şurasında üyelik, Düzenin Yararını Teşhis Konseyine üyelik, Geçici Önderlik Şurasında üyelik, İran Radyo ve Televizyon Denetleme Şurasında temsilci atama, Cumhurbaşkanı yemin töreninde bulunma, Yasaların düzgün bir şekilde uygulanmasının denetimi ve Korucu Şura üyelerinin bir kısmı olan hukukçuların önerilmesi.

Görüldüğü gibi İran İslam Cumhuriyetinde yargı sisteminin başında Yargı Başkanı olmak üzere yargıya ilişkin tasarıları hazırlamak, hâkimleri görevlendirmek, Ülke Yüksek Divanı (Yüce Divan) başkanını ve Başsavcını tayin etmek, Ülke Yüksek Divanının kriterlerini belirlemenin yanı sıra, İdari Adalet divanını ve Ülke Genel Denetim Kurumunu gözetlemek görevleriyle donatılmıştır. Ancak Yargı başkanı seçimle değil, doğrudan dini lider tarafından atandığı için Yargı sistemi bağımsız görünmesine karşın, dini liderin atadığı dini makamların doğrudan kontrolü altında bulunmakta olup, dini liderin atadığı mollaların talimatları doğrultusunda

işlem yapmaktadır. Dolayısıyla Yargı Başkanı seçimle değil, doğrudan dini lider tarafından atandığı için bir yargı organından çok yürütmenin başkanı olan dini liderin icrai bir kolu olarak iş görmektedir.

V. DİĞER KURUMLAR

A. UZMANLAR MECLİSİ (MECLİS-İ HUBREGAN-E RAHBARİ):

Uzmanlar Meclisi ilk kez 1982 yılında kurulmuştur. Bu meclisin kuruluş amacı ülkenin dini liderini seçmek, dini liderin faaliyetlerini denetlemek ve gerekli bulduğu takdirde rehberi görevinden azletmekle mükelleftir. Anayasanın 107. maddesine göre; “Halkın ezici çoğunluğu ile merceiyet ve rehberlik makamına getirilen yüce taklit makamı, evrensel İslam devriminin büyük rehberi ve İslam Cumhuriyetinin kurucusu Ayetullah-il Uzam İmam Humeyni’den sonra rehber tayin etme görevi, halk tarafından seçilmiş olan Uzmanlar Meclisine aittir. Uzmanlar Meclisi anayasanın beşinci¹³⁹ ve yüz dokuzuncu¹⁴⁰ maddelerinde belirtilen şartları haiz fakihler arasında bir inceleme ve danışma yapar. Bunlardan fikhî hükümler ile siyasi ve sosyal konularda üstün bilgiye, anayasanın yüz dokuzuncu maddesinde zikredilen özellikleri ve toplumun onayı haiz olanı rehberlik için seçilir. Aksi takdirde yine onlardan biri rehber olarak seçilir ve tanınır. Uzmanlar tarafından

¹³⁹ Anayasanın 5.maddesi; Hz. Mehdi’nin gıybeti zamanında İran İslam Cumhuriyeti’nde Vilayet-i emr ve İmamet-i ümmet adil, takva sahibi, zamanın icaplarını bilen, gözü pek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği bir fakihin uhdesindedir. Hiçbir fakih bu çoğunluğu elde edemediği takdirde önder veya yukarıdaki şartları haiz fakihlerden meydana gelen rehberlik şurası yüz yedinci maddeye uygun olarak onu üstlenir.

¹⁴⁰ Anayasanın 109.maddesi; Rehberin nitelik ve şartları:

- Fıkıhın değişik ve bütün konularında fetva vermek için gerekli ilmi salahiyyete sahip olmak,
- Ümmet-i İslam’ın rehberliği için gerekli adalet ve takvayı haiz olmak,
- Siyasi ve toplumsal yönden doğru görüşe, rehberlik için yeterli derecede uzlaştırma, yiğitlik kudret ve yöneticilik yeteneğine sahip olmak.

Yukarıda zikredilen özelliklere sahip birden fazla kişi varsa, fikhî ve siyasi görüşün daha kuvvetli olan tercih edilir.

seçilen rehber, Vilayet-e Emr makamını ve onun getirdiği bütün sorumlulukları üstlenir”.

Anayasanın 111.maddesi gereğince; “ Rehber kanuni önderlik ödevlerini yerine getiremez duruma gelirse veya beşinci ve yüz dokuzuncu maddede anılan şartlardan birini yitirirse veya ilk baştan bu şartlardan bazısına sahip olmadığı anlaşılırsa makamından uzaklaştırılır. Bu hususun tespiti yüz sekizinci maddede anılan Uzmanlar Meclisi'nin uhdesindedir. Rehberin ölümü, makamından uzaklaşması veya azli halinde Uzmanlar Meclisi en kısa zamanda yeni bir rehber tayin etme ve halka tanıtma görevini yerine getirilir. Yeni rehberin tayin ve tanıtılma işlemine kadar rehberlik görevlerini geçici olarak Cumhurbaşkanı, Yüksek Yargı Başkanı, Anayasa koruyucular Konseyi'nden bir fakih Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin vasıtasıyla seçilerek müteşekkil bir şura yürütür. Bu zaman zarfı içinde, bu şura üyelerinden her birisinin herhangi bir nedenle görevini yerine getirmemesi halinde Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, Anayasa Koruyucular Konseyi Fakihleri'nin çoğunluğunun tasvibi ile başka bir kişiyi seçer ve görevlendirir. Seçilen bu Şura rehberin görevlerini anayasanın 110. maddesinin 1, 3, 5, 10 bendinin ve 6. bendin d, h ve v fıkralarını, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin dörtte üç üyelerinin onayından sonra yerine getirir. Rehber hastalık veya herhangi geçici bir nedenle rehberlik görevini yapamaz duruma düşerse, aynı Şura belirtilen ödevleri yerine getirme görevini üstlenir”.

Anayasanın 108.maddesi gereği ise; Uzmanlar Meclis'in sayısı ve nitelikleri ile seçimlerinin nasıl olacağı ve ilk dönemde oturumlarının bağlı olacağı iç tüzük, ilk Anayasa Koruyucular Konseyi'nin fakihlerince hazırlanır ve oy çokluğu ile kabul edilip devrim rehberinin kesin onayına iletilir. Onda sonra bu konuda her değişiklik

ve gözden geçirilmeler ile Uzmanlar Meclisi'ne ait kanun ve kararları onaylama yetkisi onlara aittir. 1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra onun yerine geçecek önderi tayin etmek için Uzmanlar Meclisi toplanarak Ayetullah Hamaneyi'ni önder olarak seçmiştir.

Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri halk tarafından sekiz yıllığına seçilmekte ve seçmenler oy vereceği gün on beş yaşını tamamlamış kişilerden oluşmaktadırlar. Seçilenler için genel şartlar şöyledir: Dindarlık ve ahlak kurallarına bağlılık konusunda tam olması, içtihat ilkelerini bilmesi, Siyasal ve toplumsal olaylara ve güncel konulara vakıf olması, İran İslam Cumhuriyetine bağlılığı ve siyasi ve toplumsal herhangi bir suç teşkil edebilecek olaylara karışmaması.

Uzmanlar Meclisi'nin ana görevi yukarıda belirttiğimiz gibi rehberin seçimi veya azil edilmesidir. Uzmanlar meclisinin üyelerinin sayısı bugüne kadar hep farklı olmakla beraber halk tarafından sekiz yılda bir genel oyla seçilmektedir. Ancak Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri halk tarafından seçilse bile, Uzmanlar Meclisi'nin üyelerinin yeterlilikleri Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından denetlenmektedir. Daha öncede değindiğimiz üzere Anayasa Koruyucular Konseyi'nin üyeleri dini lider tarafından atandığı için ve dolayısıyla dini lidere tam bağlı olduğundan dolayı, Uzmanlar Meclisi'nin adayları ilk başta Anayasa koruyucular Konseyi tarafından onaylanıp¹⁴¹ ve daha sonra millete sunulmaktan sonra atanmaktadır. Böyle durumun sonucu ise Uzmanlar Meclisi'nin Rehber'i denetim yetkisi şekilsel kalmaktadır. Başka bir ifadeyle Uzmanlar Meclisi bir nevi dini lideri kontrol altında tutucu mekanizma gibi görünse de ancak bugüne kadar ne Ayetullah Humeyni ne de

¹⁴¹ Uzmanlar Meclisinin Seçim Kanununun 3.maddesinin birinci fıkrasına göre; Uzmanlar Meclisine aday olan kişilerin onayı Anayasa Koruyucu Konseyinin yetkilerindedir. Ayrıca Uzmanlar Meclisinin Seçim Kanununun 3.maddesinin ikinci fıkrasına göre ise; dini liderin onayladığı kişileri Anayasa Koruyucu konseyin onayını gerektirmez.

Ayetullah Ali Hamaneyi meclisin denetimine maruz kalmamıştır. Aslında İran İslam Cumhuriyetinde bütün kurumlar dini lidere bağlı olduğu için ve İran İslam Cumhuriyetinin sisteminin işleyişinden dolayı Uzmanlar Meclisi'nin bir denetim gerçekleştirmesini pek mümkün kılmamaktadır.

B. Milli Güvenlik Yüksek Şurası (Şura-ye Ali-ye Emniyet-e Milli)

1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile beraber Milli Güvenlik Yüksek Şurası anayasaya eklenmiştir. Anayasanın 176.maddesi gereğince; “Milli çıkarları sağlamak, İslam devrimini ve toprak bütünlüğünü korumak amacı ile Milli Güvenlik Yüksek Şurası, cumhurbaşkanı başkanlığında kurulur ve aşağıdaki görevlere haizdir:

- Rehberlik Makamı tarafından tayin edilen genel siyaset çerçevesinde ülkenin güvenlik ve savunma politikasını tayin etmek,
- Siyasi, istihbarat, toplumsal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin genel güvenlik ve savunma tedbirleriyle uyumlu hale getirilmesi, iç ve dış tehditlere karşı, ülkenin maddi ve manevi imkânlarından yararlanmak.

Bu konsey aşağıda adı geçen üyelerden meydana gelmiştir:

Yasama, yürütme ve yargı erkin başkanları, Genel Kurmay Başkanı, Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı, Rehber makamının seçtiği iki temsilci, İstihbarat ve İçişleri ve Dışişleri bakanları, gerektirdiği zaman ilgili bakan ve Ordu ile Devrim Muhafızları'nın en üst dereceli komutanı. Milli Güvenlik Yüksek Şurası, kendi görevi çerçevesinde ‘Savunma Konseyi ve Güvenlik Konseyi’ gibi yan komiteler kurar ve bu yan komitelerin başkanlıkları, Cumhurbaşkanının ya da Milli Güvenlik Yüksek Şurası üyelerinin birinin uhdesindedir ve bu husus Cumhurbaşkanı

tarafından tayin edilir. Yan komitelerin görev ve yetkilerinin sınırlarını kanunlar belirler ve bunların teşkilatı Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nın onayından geçer. Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nın kararları rehberlik makamının onayından sonra icra aşamasına gelir”.

Aslında 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber anayasada Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nın kurulması ihtiyacı, ülkenin savunma ve güvenlik işlerinde muhtelif askeri kurumlarla yakın işbirliği gerekliliği ve isteğinden doğmuştur. Böylece Milli Güvenlik Yüksek Şurası Devlet Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermekle beraber ülkenin iç ve dış politikasının belirlenmesinden mesul olarak başkanlığını cumhurbaşkanı yapmaktadır. Ancak Milli Güvenlik Yüksek Şurasından alınan kararlar dini liderin onayı olmadan yürürlüğe konulamamaktadır.

C. DEVRİM MUHAFIZLARI

1979 İslam devriminin gerçekleşmesinin ardından devrimciler bu devrimi ve zaferi koruyacak silahlı güçlerden yoksunlardı. Çünkü Polis kuvvetleri dağılmış, Ordu ise büyük ölçüde yıpranmıştı. Bu karmaşa ortamında ise İslamcı birçok militan karakolları ele geçirerek ve bazı askeri depoları basarak silahlanmışlar ve devrim komiteleri kurarak mahallelere ve sokaklara hâkim olmuşlardır. Böylece yönetimi eline alan İslamcı din adamlar İran İslam Cumhuriyetinin ilk günlerinde ve böyle bir ortamda devrim komitelerinden oluşan bir muhafız gücünün oluşturulmasına karar vermişler ve ardından Ayetullah Humeyni'nin emriyle Devrim Muhafızları'nın kuruluşu Devrim Konseyi tarafından 5 Mayıs 1979 tarihinde ilan edilmiştir. Aslında Devrim Muhafızları gönüllük esasında kurulmuş olsa da ancak gönüllülerin İslam ideolojisine, İslam Cumhuriyeti'ne ve devrimin İslami niteliğine inanmaları şartı getirilmiştir.

Devrim Muhafızları'nın kuruluşuyla birlikte bu ordunun kuruluş amacının ülkede devrim sonuçları olarak hüküm süren emniyetsizliğin ve kargaşanın bastırılması, evlere ve köylere huzurun ve asayişin geri getirilmesi olarak açıklanmıştır. Devrim Muhafızların kuruluş yasasında görevleri ülkeyi saldırılara ve işgale karşı korumak, güvenliği sağlamak, karşı devrimcileri tutuklamak, İslam Cumhuriyeti'ne karşı silahlı hareketlere karşı mücadele etmek, hükümet ile işbirliği yapmak, kollamak ve onu İslam ideolojisi ekseninde yaymak ve İslam Cumhuriyeti'nin isteklerini yerine getirmek olarak şeklinde tanımlanmıştır.

Aslında Devrim Muhafızları gerilla tarzı yapılanmasıyla birlikte kuruluş amacının devrime karşı bir karşı devrim oluşmasını engellemek ve devrimin asıl amacı olan kriterlere yani şeriat benzeri bir rejime ulaşmayı sağlamak olduğu ilk baştan belliydi ve ayrıca devrimin yerleşmesine kadar sadece geçici bir yapı olarak düşünülmüştür. Ancak Aralık ayında Anayasa'nın uygulamaya girmesi üzerine Devrim Muhafızları sürekli devrimi ve kazanımlarını korumakla yükümlü olarak, devrimin getirdiği kurumları ve değerleri muhafaza ederek devrimin başarısını devam ettirmek için anayasal bir kurum haline gelmiştir. Anayasanın 150.maddesi gereği; "Devrimin ilk zafer günlerinde kurulan İslam Devrimi Muhafızlar kolu, devrim ve devrimin getirdiklerini muhafazası konusundaki etkinliğini sürdürmesi için sabit kalır. Bu kolun görev sınırları, sorumluluk alanı, başka silahlı güçlerin görev ve sorumluluk alanı ile bağlantı içinde ve onlarla kardeşçe işbirliği ve uyum halinde bulunması kanun ile belirlenir".

Pehlevi iktidarının temel dayanaklarından ve monarşinin bir nevi garantörü olan Ordu İslam devrimi ile birlikte tarafsızlığını ilan etmiş ve ardından şaha bağlı üst kesimleri değiştirilerek yeni rejimde varlığını devam ettirmiştir. Ancak yönetimi ele

alan din adamları ordunun fazla kuvvetlendirilmesini istememişler ve yeni sistemi korumak için Devrim Muhafızlarının kurulmasını istemişlerdir. Böylece Devrim Muhafızları ordunun yanında anayasal bir kurum olarak ve orduyla benzer bir yapılanmaya sahip olarak devrimi koruma misyonu ile yükümlenmişlerdir.

Devrimden sonra ordunun görevi ülkeyi dış tehditlerden korumak olurken Devrim Muhafızları'nın vazifesi içeride polis gücü gibi hareket ederek rejimin garantörlüğünü üstlenmek ve İslami rejimini korumak ve rejim muhalifleriyle mücadele etmek olmuştur. Ancak İran İslam Cumhuriyetinde gün geçtikçe resmi ordunun sınırları, görevleri ve imkânları azaltılmış ve Devrim Muhafızlar ordusunun gücü gitgide arttırılmış. Devrim muhafızları kısa bir süre sonra ülkede halk arasında korku salarak ve cinayetler işleyerek yolsuzluk ve kanunsuzluklarla çevrilmiş bir kurum haline gelmiştir.

Devrim Muhafızların içerisinde ise gönüllü milislerden oluşan 'Besic' kolları ve İran İslam Cumhuriyetinin ideolojisini dünyada yaymak için 'Kudüs Gücü' bulunmaktadır. Gönüllü birlikleri ifade eden besicler, Şah döneminin ezilmiş yoksul ve söz sahibi olamamış kitleler olmakla birlikte İslam devrimiyle rejimin koruyuculuğu gibi önemli görevlerle donatılmışlar ve böylece ilk defa yetki sahibi olarak dışlandıkları topluma hükmeden bir konuma gelmişlerdir. Aslında Besic gücü başlangıçta kurumsal olarak Devrim Muhafızları'ndan bağımsız ve sadece örgütlenme ve eğitim bakımından Muhafızlar Ordusu'na bağlı olmuştur. Ancak 1980 yılının başlarında İslami Şura Meclisi'nin onayıyla beraber yapısal olarak da Devrim Muhafızları'na bağlanmıştır.

Kudüs gücü özellikle İran'ın bölge politikalarında kullanılan önemli bir araç olmakla birlikte, özellikle Ortadoğu'da Şii hareketlerini desteklemede, Filistin

meselesinde, Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin takviyesinde rol oynayarak rejimin bölgedeki nüfuzunu arttırmada önemli etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla Kudüs Gücü Devrim Muhafızları içinde yurtdışı operasyonlarda kullanılan özel bir birim olmakla beraber doğrudan dini liderden emri altındadır.

Devrim Muhafızları devrimin yerleşmesine kadar sadece geçici bir yapı olarak düşünülmüş olsa da Aralık 1979 yılında anayasal bir kurum haline dönüşmüş ve Kasım 1982 yılında ise bakanlığa dönüşmüştür. İran- Irak savaşı Temmuz 1988’de sona ermekle beraber Savunma Bakanlığı ile Devrim Muhafızları Bakanlığı; Devrim Komiteleri ile polis ve jandarma kuvvetleri tek bir çatı altında birleştirilmiştir. İki orduyu birleştirme çabaları, Haziran 1989’de Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra lider seçilen Ayetullah Ali Hamanei’nin Devrim Muhafızları’nın ayrı bir kurum olarak varlığını sürdürmesini istemesi üzerine sonuçsuz kalmıştır.

Devrim Muhafızları bugün itibariyle, Devrim Muhafızları Komutanlığı, Rehberin Devrim Muhafızları’ndaki Temsilcisi, Güvenlik ve İstihbarat Birimi ile Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri, Kudüs Ordusu ve Besic ile bunlara bağlı birimlerden oluşmaktadır. Devrim Muhafızları, aynı zamanda silahlı kuvvetler başkomutanı olan Rehber’e bağlıdır. Rehber, Devrim Muhafızları’nın üst düzey komutasını doğrudan kendisi belirlemektedir.

Görüldüğü gibi Devrim Muhafızları doğrudan dini liderin emri altında olmakla beraber üst düzey yetkilileri dini lider tarafından atanmakta ve geniş bir yetki alanına sahip olmaktadır. Devrim Muhafızları karşı devrimcilerle mücadele, dış güçlerin saldırıları ve ülke içindeki faaliyetleri karşısında savunma, dini liderin vesayetinde dünya ezilmişlerinin özgürlük hareketlerini destekleme, karşı

devrimcilerle mücadele, İslami rejimin ideolojisiyle zıt görüşleri paylaşan her türlü muhalefeti bastırmakla beraber hem içeride istikrarı sağlamak ve karşı devrim hareketlerini önlemek, hem de dışarıda İran'ın etki alanını korumada yardımcı olmaktadır. Devrim Muhafızları kırsal kesimlerden büyük şehirlere kadar geniş bir örgütsel ağı bulunmakla beraber iç güvenlik, dış savunma ve rejimin devamının sağlanması gibi önemli misyonlara sahipken, temel işlevi İslam Devrimi'ni ve değerlerini korumaktır. Dolayısıyla Devrim Muhafızları dini liderin emri altında olarak ve rejimin demir yumruğu haline gelmekle beraber ülke içerisinde isyanların bastırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Devrim Muhafızları önemli ulusal güvenlik konularının tartışılıp kararlar alındığı Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nda da bulunmaktadır. Dolayısıyla milli güvenliğe ilişkin kararların alındığı Milli Güvenlik Yüksek Şurası'nda, Devrim Muhafızları'nın da temsil edilmesi onun sadece devrimin değerlerini koruma ve rejimin bekasını sağlama görevini yürütmediğini, ayrıca dışarıdan saldırı veya işgal gibi bir durumla karşılaşıldığında alınacak tedbirlerde Devrim Muhafızları'nın da söz sahibi olduğunu göstermektedir. Böylece Devrim Muhafızlar sadece iç ve dış politik tehditleri ortadan kaldıran askeri nitelikli bir örgüt olmayarak, aynı zamanda siyasi niteliği olan bir örgüt olduğunu da kanıtlamaktadır.

İran'ın bugün ki siyasi ve ekonomi sahnesinde Devrim Muhafızları dini liderin kenarında çok önemli bir rol üstlenmektedir. Daha doğrusu devrim muhafızlarının görevi sadece "İslam devriminin ve kazanımlarının ve orijinal İslami ideoloji ekseninde devrimci değerlerin korunması ve yayılması" ve iç ve dış tehditleri ortadan kaldıran bir kurum olmamakla beraber bu faaliyetlerinin çok ötesine geçerek İran'ın siyasi ve ekonomik sahnesinde İran-İrak savaşından sonra

yükselmeye başlayınca etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Aslında Militan bir yapıda kurulan Devrim Muhafızları zamanla gelişerek büyük bir askeri kuruma dönüşmüş ve ordu profesyonelliğini koruyarak siyasete uzak durmuştur. Daha doğrusu Ayetullah Humeyni İslam devriminin gerçekleşmesiyle Devrim Muhafızları'nın politikadan uzak durması gerektiğini ve oy kullanma hakkı haricinde hiçbir özel siyasi hakkı bulunmadığını pek çok kez ifade etmiştir. Ancak Devrim Muhafızları İran-Irak savaşının sona ermesiyle ve Humeyni'nin ölümü ardından ve Hameneyi'nin ise dini lider seçilmesiyle ve Rafsancani dönemiyle birlikte siyasi olarak güçlenmeye başlamıştır. Böylece Devrim Muhafızları'nın İran siyasetinde ağırlığı giderek artmıştır.

İran İslam Cumhuriyetinde, Cumhurbaşkanı'nın Devrim Muhafızları üzerinde herhangi bir etkisi ve yetkisi olmamakla beraber, Devrim Muhafızları kendi üzerinde Rehber Ayetullah Ali Hameneyi dışında hiçbir otoriteyi tanımamaktadır ve Hamanei ise kendi iktidarını korumak ve pekiştirmek için Devrim Muhafızları'na dayanmaktadır. Bu durum devrim muhafızların Hamenei'nin desteğiyle Rehber'in liderliğindeki muhafazakâr gurup ile siyasi ittifaka girmesine ve ardından ise ülkenin siyaset alanına girmesine ve rol oynamasına neden olmuştur.

Devrim Muhafızları'nın İran siyaseti üzerindeki etkisi 1990'ların ortalarından beri belirgin bir şekilde artarak, özellikle Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997'de Cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından Hatemi'nin liderliğindeki reformcu hükümet ile had safhaya ulaşmıştır. Hatemi'nin uyguladığı "liberalleşme" ve "Batı ile diyalog politikaları" nedeniyle Devrim muhafızları zaman zaman yaptıkları açıklamalarla beraber reformcu hükümet ile çatışma içerisine girmişlerdir. Ayrıca bu dönemdeki en önemli tartışmalardan biri olan; halk oyunun, meşruiyetini ilahi hükümlerden aldığı

iddia edilen Vilayet-e Fakih'ten daha önemli olduğunun dile getirilmesi Devrim Muhafızları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir¹⁴². Dolayısıyla bu uygulamalardan rahatsız olan Devrim muhafızları Hamenei'nin desteğiyle Rehber'in liderliğindeki muhafazakâr gurup ile siyasi ittifaka girerek, ardından açık bir şekilde ülkenin siyaset alanında rol oynamaya başlamışlardır. Böylece Devrim Muhafızı komutanları 2004 Meclis seçimlerine aktif olarak katılmışlar ve 2004 yılında yapılan Meclis seçimlerinde sandalyelerin neredeyse üçte birini kazanmışlardır. Daha doğrusu 2004 Meclis seçimlerinde birçok eski Devrim Muhafızı milletvekili olmuş, Meclis'teki 290 sandalyenin yaklaşık 90'nın Devrim Muhafızları'nın eski üyelerine ait olduğu ileri sürülmektedir. Askeri üniformayı çıkardıktan sonra Muhafızların seçimlere girmesinde bir engel olmamasına rağmen bu seçimlerde en az 40 komutanın planlı bir şekilde sırf seçimlere katılmak için istifa ettiği ileri sürülmüştür. Sonuç olarak yedinci Meclis'te bir öncekinden çok farklı bir yapı ortaya çıkmış ve Devrim Muhafızları ile ideolojik olarak daha uyumlu bir grup Meclis'te çoğunluğu ele geçirmiştir¹⁴³.

Yedinci Mecliste Devrim muhafızların İmam Humeyni Havaalanı'nı işgal etmesi, Devrim muhafızların İran'ın siyaset sahnesine girmeleri açısından yeni bir aşamaya geçildiğinin göstergesi olmuştur¹⁴⁴. Devrim Muhafızları ilk defa fiili

¹⁴² Bu dönemde Hatemi bir konuşmasında da askerlerin siyasete müdahale etmekten sakınmaları gerektiğini belirtmiştir.

¹⁴³ Bayram SİNKAYA, İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi, http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010316_bayrams.pdf

¹⁴⁴ 2003 yılında yani yedinci meclis döneminde Tahran'da yeni inşa edilen İmam Humeyni Uluslararası Havaalanı'nı işletme hakkı İran Ulaştırma ve Yol Bakanlığı tarafından açılan ihaleyi kazanan Türk şirketi TAV'a (Tepe-Akfen-Vie konsorsiyumu) verildi. Havaalanının hizmete açılması 11 Şubat'ta planlandığı halde çeşitli nedenlerden dolayı ertelenmekle beraber nihayet 8 Mayıs'ta hizmete açıldı. İlk yolcu uçağı havaalanına indikten sonra bazı sorunlar çıkmakla beraber inişe hazırlanan ikinci uçak ise Devrim Muhafızları'nın askeri araçları uçuş pistlerine sürmesi üzerine havaalanına inemedi. Kontrol kulesini ele geçiren Muhafızlar uçağı İsfahan Havaalanı'na yönlendirmekle beraber birkaç saat sonra Silahlı Kuvvetler Müşterek Komutanlığı sahneye çıkarak ve bir bildiri yayınlayarak, havaalanı hizmetlerinin yabancı bir şirkete verilmesinin ulusal güvenliğe

müdahalede bulunarak ülkenin yönetiminde aktif rol oynamaya başlamışlardır. 2004 meclis seçimlerinin ardından 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde resmen aday olan sekiz kişinin dördünün eski Devrim Muhafızı olması büyük dikkat çekmiştir¹⁴⁵.

2005'te cumhurbaşkanı seçimlerinde, Mahmud Ahmedinejad'ın 24 Haziran 2005'te Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Devrim Muhafızları Ahmedinejad hükümeti ile yakın bir işbirliğine girmiş ve siyasi gücünü artırarak, kabinede ve yönetimde önemli pozisyonları elde etmişlerdir. Bu durum Muhafızların İran siyasetindeki etkisinin belirgin bir şekilde arttığı göstermiştir. Daha doğrusu Ahmedinejad, bakanlarının ve bürokratlarının önemli bir kısmını ve bazı büyükelçileri ve aktif görevde bulunan kişileri emektaş Devrim Muhafızları mensupları arasından tayin etmiştir. Dört üst düzey Devrim Muhafızları komutanının yer aldığı kabinede bakanların en az 10'u Devrim Muhafızları ya da ilişkili kurumlarda çalışmıştır¹⁴⁶.

Buna paralel olarak Devrim Muhafızları'nın ekonomik faaliyetleri de büyük ölçüde yaygınlaşmış; Devrim Muhafızları şirketleri ekonominin hemen her alanında faaliyet göstermeye başlayarak Devrim Muhafızları'nın ekonomi alanında faaliyet gösteren kurumları bu dönemde önemli ihaleler almıştır. Daha doğrusu Devrim muhafızlar İran-Irak savaşının sona ermesiyle birlikte ülkenin imarına katkıda bulunarak ve teknik imkân ve kabiliyetlerini geliştirerek İmar faaliyetleri kapsamında

aykırı olduğu ve Yüksek Milli Güvenlik Konseyi'nin onayıyla ikinci bir duyuruya kadar yeni havaalanının kapalı kalacağı ilan edildi. Cumhurbaşkanı Hatemi hem Yüksek Milli Güvenlik Konseyin hem de TAV'a ihaleyi veren hükümetin başkanı olmasına rağmen bu operasyonun Yüksek Milli Güvenlik Konseyi kararına dayandırıldı! Sonuçta ise İran hükümeti TAV ile yaptığı sözleşmeyi feshederek böylece, Devrim Muhafızları ilk defa fiili müdahalede bulunarak ülkenin yönetiminde aktif rol oynamaya başlamıştır.

¹⁴⁵ Haziran 2005'te Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 1986 yılından beri Devrim Muhafızları'na katılarak güvenlik ve mühendislik alanlarında çalışan Ahmedinejad'ın dışında cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılan üç adayın daha; Ali Laricani, M. Baqer Qalibaf ve Muhsin Rezai Devrim Muhafızları'ndan geliyor olması Muhafızların siyasete artan ilgisinin göstergesi olmuştur.

¹⁴⁶ Bu dönemde eski Devrim Muhafızları Komutanlarından olan Ali Laricani Yüksek Milli Güvenlik Konseyi sekreteri olarak atanmıştır. Ayrıca Devrim Muhafızları Komutan Yardımcısı Zolqadr'ın siyasi işlerden sorumlu İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atanmıştır.

Hatem'ul Enbiya Karargâhını kurarak birçok sivil inşa faaliyetini üstlenmiştir. Böylece Devrim Muhafızları'nın ekonomik faaliyetleri de başlamıştır.

2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Devrim Muhafızları ve Besic, Ahmedinejad'ın yeniden seçilmesinde önemli bir rol oynamakla beraber seçimde hile yoluna başvurarak seçimi kazanmışlardır. Seçimi hileyle kazandıktan sonra ortaya çıkan protestoları Devrim Muhafızları şiddet kullanarak bastırılmış ve hükümetin karşısındaki en önemli tehdidi bertaraf etmiştir. 2009 cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra reformcular tamamen İran'ın siyasi sahnesinde devre dışı bırakılmasının ardında ve 2012 meclis seçimlerinde muhafazakârların İran siyasetindeki yükselişi Devrim Muhafızları Ordusu ekseninde olmuştur.

Sonuç olarak Devrim Muhafızları yönetim siteminin içerisinde sadece askeri ve apolitik bir kurum olmamakla beraber, daha doğrusu Devrim Muhafızları kendilerini salt askeri bir güç değil de siyasi ve kültürel bir güç olarak göstermişlerdir ve devrime yönelik tehditlerin hangi alandan gelirse oraya yöneleceklerini belirtmişlerdir. Devrim Muhafızlarında yüksek düzeyde olan kişileri din adamlarından oluşmakla birlikte rehber tarafından atanmakta ve tam olarak dini lidere bağlı olmakla birlikte İran'ın siyasi sahnesinde ve iç ve dış mevzuata önemli rol oynan ve söz sahibidirler.

D. ŞURALAR (YEREL İSLAMİ ŞURALAR)

Bazı ülkelerde kamu işleri merkezi devlet ve yerel yönetimler arasında bölüşülür. Ulusal nitelikte olan faaliyetler merkezi hükümetçe, yerel nitelikte olanlar yerel yönetimlerce yerine getirilir. Başka bir ifadeyle bir kamu işi ve hizmeti bazı

ülkelerde yerel yönetimler tarafından yerine getirilirken, diğer bazı ülkelerde aynı faaliyetler merkezi idarece yerine getirilir.

Bu ülkede meşrutiyet'ten önce, yerel yönetimlerden bahsetmek mümkün değildir. Ancak meşrutiyetten sonra, nispi bir âdemi merkeziyetçilik sağlanmaya çalışılmış ve böylece meşrutiyet anayasasından sonra, ilk Milli Meclis döneminde, yerel yönetimler konusunda ilk kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar ise; Eyalet ve Velayet Encümenleri Kanunu (1907), Eyalet ve Velayet adı altında yerleşim birimlerinin Kurulması Kanunu (1907) ve Belediye Kanunları (1907)¹⁴⁷ olmuştur. Bu kanunlara göre ülkede yerleşim birimleri eyalet, velayet, bloklar ve nahiyelere bölünerek her eyalette devletin temsilcisi bulunmuştur. Bu temsilciye vali veya farmanfarma denilmekle beraber padişahın fermanıyla ve İçişleri Bakanının önerisi ile atanmıştır.

Her eyalet merkezinde bir eyalet encümeni, her velayet merkezinde bir velayet encümeni ve her köyde bir köy encümeni kurulmakla beraber tüm yerel konu ve sorunlar konusunda bu encümenler yetkili sayılmıştır. Ancak 1937'ye kadar kanunun uygulanmasına izin verilememiştir. 1937 senesinde yerleşim birimleri, kanun ile yeniden düzenlenmekle beraber, eyalet ve velayet encümenleri, il ve ilçe encümenleri olarak değişmiştir¹⁴⁸. Encümenlerin kuruluş amacı âdemi merkeziyet ilkesinin uygulamaya koymak ve yerel faaliyetlerinin bir kısmını o bölgenin halkına bırakmak olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının hazırlanma aşamasında şuralar konusu oldukça tartışılan bir konu haline gelerek bazı görüşler halk tarafından doğrudan

¹⁴⁷ Abdolrahim NORUZİFAR, Edareye Umure Sazemanhaye Mahalli ve Şhrdariha (Yerel Kuruluşların Yönetimi ve Belediyeler), Baztab Yayınları, Tahran 2001, s.183-184.

¹⁴⁸ Abdolrahim NORUZİFAR, Edareye..., a.g.e., s.186.

seçilen şuraların önemine işaret etmekle beraber her alanda ve her konuda şuraların kurulmasını gerekli görmüşlerdir. Ancak diğer bir kısım şuraların oluşumunu karar verme mekanizmasında merkezîyetçiliği azaltacağını vurgulayarak, şura konusuna oldukça kuşkuyla yaklaşmışlardır.

Sonuçta İran İslam Cumhuriyetinin anayasasında ‘Yerel İslami Şuralara’ yedinci fasılda yer alarak; İslami Şura Meclisi ile beraber il, kent, bucak, mahalle ve köy şuraları ve daha doğrusu yerel meclisler devletin karar alma ve yürütme organları haline gelmişlerdir. Aslında 1979 İslam devriminden sonra, yerel halka yerel konularda daha fazla yetki ve sorumluluk vermek amacıyla, henüz İslam Cumhuriyeti Anayasası onaylanmadan, Devrim Şurası tarafından yerel şuraların kuruluşu kanunu onaylanmıştır.

Anayasanın 7.maddesi gereği; “İslami Şura Meclisi ile eyalet, il, kent, bucak, mahalle ve köy şuraları, ülkenin karar verme ve yönetim organlarındandır”. Ayrıca Anayasanın 100. maddesi gereği; “Toplumsal, iktisadi, bayındırlık, sağlık, kültürel ve diğer kalkınma faaliyetlerine ilişkin programların halkın işbirliği ile süratle yürütülmesi için mahalli icaplar göz önünde tutularak her köy, bucak, ilçe, il veya eyalette üyelerini o bölge halkının seçtikleri ve köy, bucak, ilçe, il ve eyalet şurası adına taşıyan bir şuranın denetimine devredilmesi gerekir. Seçenlerde ve seçilenlerde aranacak şartlar ile alınan şartların yetki ve ödev sınırları ve seçim ve denetim usulleri ve milli birlik, toprak bütünlüğü, İslam Cumhuriyet nizamı ve merkezi yönetime bağlılık ilkeleri göz önünde tutularak düzenlenmesi gereken aşama sıralarını kanun belirler”. Anayasanın 105. maddesine göre Şura kurallarının İslami ölçülere ve ülke kanunlarına aykırı bulunmaması gerekir.

İran İslam Cumhuriyetinin anayasasında Yerel İslami Şuralar yedinci fasılda yer almasına rağmen ancak çeşitli nedenlerden dolayı anayasada öngörülen şekilde ya tam kurulamadı veya işlevsel açıdan etkinlik kazanamadılar. Daha doğrusu İran İslam Cumhuriyetinde Yerel İslami Şuralar ilk günden itibaren tartışma alanı olmakla beraber, kanunlar sürekli değiştirildi ve kanunlar hiçbir zaman uygulanmaya konulmadı. Nihayet 1996 yılında beş bölüm ve doksan dört maddeden oluşan şuralar kanunu vasıtasıyla ancak yerel şuralar seçimi ilk kez Şubat 1999 yılında¹⁴⁹ İçişleri Bakanlığı tarafından dört yılda bir yerel halk tarafından doğrudan seçilme koşuluyla ve gelirlerini yerel faaliyetlerden elde etme şartıyla yapılmaya konuldu. Dolayısıyla Yerel İslami Şuralar, Belediye çalışmalarına danışmanlık yapmak¹⁵⁰, kendi bölgelerinin toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık, ekonomik ve refah gereksinimlerini karşılayacak çalışmaları gerçekleştirmek, toplumsal, ekonomik, yapısal, kültürel, eğitim ve diğer refah konuların hayata geçirmek gibi görevler üstlendiler. Ancak 1999 senesinde bu güne kadar İran İslam Cumhuriyetinde etkin bir şura sisteminden bahsetmek yine oldukça zor görünmektedir. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinde şuralar kanununun sürekli değişmesi her seferinde yetkilerin azaltılmasına neden olmaktadır.

VI. İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE GÜÇLER AYRILIĞI İLKESİ

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasını 57.maddesi gereği; “İran İslam Cumhuriyeti’nde egem güçler; yasama, yürütme ve yargı olup, Vilayet-e Emr ve

¹⁴⁹ Abdolrahim NORUZİFAR, Edareye...,a.g.e., s.190-191.

¹⁵⁰ Belediye örgütü iki ayaktan oluşmakla beraber, birinci ayak şehir şurası ve ikinci ayak ise belediye dairesidir. şehir şurası karar verme ve denetleme gücünü elinde bulundururken belediye dairesi ise yürütme organıdır. Daha doğrusu şehir idaresinde genel politikaları belirleyen yerel şura, uygulayan ise belediyede çalışan ve belediye başkanıdır. Belediye başkanları ise şehir şurası tarafından önerilir ve İçişleri tarafından onaylanır.

İmamet-i Ümmet denetimindedir. Bu kanunun gelecek maddeleri uyarınca işlev kazanır. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır”.

Aslında 1989 yılında anayasa gözden geçirilmeden önce yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbiriyle ilişkilerini düzenleme görevi cumhurbaşkanının uhdesinde olmuş ancak anayasanın gözden geçirilmesiyle beraber bu görev Vilayet-e Fakih devredilmiştir. Dolayısıyla tezimizin bu kısmında kısaca İran İslam Cumhuriyetinde güçler ayrılığı ilkesine değineceğiz.

Güçler ayrılığı ilkesinin felsefesi, devleti çeşitli birimlere ayırmak, her birimin ayrı ve bağımsız gücü ve sorumluluk alanları olmak ve ayrıca her birim bir diğerinin güç kullanımı üzerinde sınırlamalar getirebilmektir. Daha doğrusu kuvvetler ayrılığı, diktatörlükle mücadele etmek için devletin gücünün dağıtır ve gücün bir kişi tekeli altında bulunmaması için yasama, yürütme ve yargı organlarını birbirinden bağımsız kılar. Ancak görüldüğü gibi İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında güçler ayrılığı ilkesinde bahis edilse bile, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin üzerinde Vilayet-e Fakih bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasından yola çıkarak güçler ayrılığı ilkesini açıklamaya çalıştığımızda, anayasada 57., 58., 60., 61. ve 113. maddelerde güçler ayrılığı ilkesinin hukuki temelleri hükme bağlanmıştır. 58., 60. ve 61. maddelerde üç gücün birbirinden bağımsız olduğu vurgulanmış ancak 57. maddede ise güçler arasında dini lider aracılığıyla çok ilginç bir bağlantı kurulmuştur. Anayasanın 57. maddesine göre; “İran İslam Cumhuriyeti’nde egemen güçler; yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Bu organlar, Vilayet-e emr ve İmamet-i Ümmet (dini lider) denetimindedir ve bu madde, kanunun sonraki maddeleri uyarınca işlev kazanır. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır.” Anayasanın 113. maddesi gereğince; Rehberlik

makamından sonra cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve anayasayı yürütme gücü ile doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında icra gücüne başkanlık etmek onun uhdesindedir. Anayasanın 57. maddesi ile 113. maddeyi birlikte ele aldığımızda kuvvetler ayrılığının nasıl gerçekleşeceği sorusu gündeme gelmektedir; çünkü dini lider devlet başkanı olmakla birlikte aynı zamanda yürütmenin de başı olmakta ve ayrıca yargı organının başkanı ise doğrudan dini lider tarafından seçilip atanmaktadır.

Kuvvetler ayrılığını benimseyen parlamenter ve başkanlık sistemlerinde bu üç organ arasında işbirliği olmasına karşın gerçek anlamda birbirinden bağımsızdırlar. Daha doğrusu kuvvetler ayrılığı kuramındaki temel kaygı siyasal iktidarın sınırlandırılmasıdır. Kuvvetler ayrılığını benimseyen başkanlık sisteminde başkan, devlet ve hükümetin başı olarak belirli bir süre için halkoyuyla seçilip, aslında yürütme organının meşrutiyeti halka (seçime) dayanmaktadır. Bu sistemde Tek başlı bir yürütme organı söz konusudur. Başka bir deyişle başkan yürütmenin tüm yetkilerini elinde bulundurmaktadır. Yürütme yasama organından güvenoyu almak zorunda değildir. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti anayasasındaki yönetim sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesine baktığımızda; devlet başkanı olan dini lider, Anayasanın 107. maddesine göre “Halkın seçtiği uzmanlar meclisi, liderliğe uygun gördüğü herkes hakkında inceleme ve istişareye başvurur. Ulemanın içinden birini özel üstünlüğe haiz gördükleri takdirde lider olarak seçer ve halka sunar” denilmek suretiyle devlet başkanının belirsiz bir süre için ancak dolaylı yoldan halk tarafından seçileceği kabul edilmektedir. Başkanlık sisteminde tek başlı bir yürütme organı söz konusu olmasına rağmen İran İslam Cumhuriyetinin anayasasının 60. maddesine göre; yürütme organı, devlet başkanı olarak dini lider ile hükümet başkanı olarak

cumhurbaşkanından (halkın direkt oyuyla seçilen) oluşmaktadır. Daha doğrusu tek başlı değil, iki başlıdır. Başkanlık sisteminde yürütmenin yasama organından güvenoyu almak zorunda olamadığına rağmen İran İslam Cumhuriyetinin anayasasının 122. maddesinde “Cumhurbaşkanı; kanunlarla ve anayasayla sınırlı olan yetkilerinde millet, dini lider ve İslami şura meclisi karşısında sorumludur.” Millet, dini lider ve meclis karşısındaki sorumluluğuna bakanlar da dâhildir. Başka bir deyişle meclis hükümete karşı gensoru verebilir. Ayrıca güvensizlik oyu verildiği takdirde bakanlar direkt olarak azledilmiş sayılırlar. Ama cumhurbaşkanının görevden alınabilmesi anayasanın 110.maddesi gereğince dini liderin azletme yetkisini kullanması gerekir. Dolayısıyla yürütmenin anayasal prosedürler çerçevesinde yasama tarafından değiştirilebilmesi mümkündür. Hâlbuki Başkanlık sisteminde böyle bir şey söz konusu olamaz.

Parlamente sistemlerde, yasama ve yürütme arasındaki işbirliğinin iki yönü vardır; İşlevsel işbirliği ve organik işbirliği. Bu iki özellik, parlamente sistemlerin ayırt edici unsurlarıdır. Bu yönetim sistemlerinde işlevsel işbirliği, yasaların yapılmasında kendini gösterir. Yasama ve yürütme organları, yasaların hazırlanmasında işbirliği yapmak zorundadır. Genellikle yasalar, yürütme organı tarafından hazırlanır, ardından yasama tarafından görüşülerek kabul edilir. Organik açıdan işbirliği ise, yürütmenin parlamento içinden çıkması demektir. Başbakan ve bakanlar, parlamento içindeki çoğunluktan çıktıkları gibi cumhuriyet yönetimlerinde yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturan cumhurbaşkanları da parlamento tarafından seçilir. Kısacası, parlamente yönetim sistemlerinde sorumluluk, başbakan ve bakanlara aittir. Başka bir deyişle yürütmenin, yasama karşısında siyasi sorumluluğu vardır. Yürütme, yasama organından çıkarsa da, bağımsız bir hakiki kimliğe sahiptir.

Kuvvetler ayrılığının diğeri bir biçimi olan parlamenter yönetim sistemlerini, İran İslam anayasasındaki kuvvetler ayrılığı anlayışına dayalı olarak ortaya çıkan hükümet sistemiyle karşılaştırdığımızda, yine birbiriyle bağdaşmadığını görüyoruz. İran'daki yönetim sisteminde de yürütme, yasama karşısında sorumlu olmasına ve işe başlamadan önce güvenoyu almak zorunda olmasına rağmen (md. 89) cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunun başkanı olarak doğrudan halk tarafından seçilmekte ve bakanlar kurulu tamamen meclis dışından oluşmaktadır. Ayrıca, devlet başkanı olarak dini lider, dolaylı yoldan halkın seçtiği uzmanlar meclisi tarafından süresiz olarak seçilmektedir (md 1, 7 ve 114). Siyasi bakımdan sorumsuz olan devlet başkanı (lider), parlamenter sistemlerden farklı olarak yetkisiz değil, tam aksine anayasada pek çok yetki ile donatılmış bulunmaktadır. Bundan da anlaşılacağı gibi İran İslam Cumhuriyeti'ndeki kuvvetler ayrılığına dayalı yönetim anlayışı parlamenter sistemlerdeki kuvvetler ayrılığı ilkesiyle (uygulanmasıyla) bağdaşmamaktadır.

Bazı görüşlere göre İran İslam Cumhuriyetinde genel olarak güçler ayrılığı ilkesinin yerine güçlerin bağımsızlığından bahsedilmiş ve bunların arasında ise ilişkileri düzenleme görevi Vilayet-e Fakih devredilmiştir. Ancak anlaşıldığı gibi Vilayet-e Fakih'in sınırsız yetkilerinden dolayı (yargı başkanını atama ve Anayasa koruyucular Konseyi vasıtasıyla cumhurbaşkanı adayları ve milletvekilleri adaylarını onaylama ve yeterlik konusunda) hata güçlerin bağımsızlığı bile söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle İran Anayasasında 57. maddede bir yandan güçler ayrılığından bahsedilmekte, diğeri yandan bu güçler liderin denetimi altında tutulmaktadır. Böylece anayasa, tüm güçleri liderde toplamaktadır. Liderin yasama ile ilgili yetkileri Anayasa koruyucular konseyi eliyle gerçekleştirilmektedir. Meclisin

meşrutiyetini sağlayan, meclisin kabul ettiği yasa taslaklarını anayasaya ve şeriata uygunluğunu denetleyen veya yasalaşmasını sağlayan, Anayasa koruyucular konseyi üyelerini belirleyen liderdir. Dolayısıyla dini liderin yasama ile ilgili görev ve yetkileri ile anayasal konumu, cumhuriyet rejimi ilkeleriyle tamamen ters düşmektedir; çünkü cumhuriyet sözleşme anlayışına ve yasama organının siyasal temsiline dayanır. Cumhuriyet ya da temsili yönetimlerde halkın egemenliğini kullanabilmesi ne milletvekilleri (yasama konusunda) ne de tek lider tarafından gerçekleşir; halk egemenliğinin ancak temsilcileri aracılığıyla kullanır. Oysa İran'daki cumhuriyet rejiminde meclis üyeleri, yani halkın temsilcileri dolaylı olarak lider tarafından (Anayasa koruyucular konseyi eliyle) seçilmiştir ve halk bu seçilmiş üyeler konusunda kısmen bir tercih kullanmıştır. Dolayısıyla yöneticileri ve yasama üyelerini halk değil lider (Vilayet-e Fakih) belirlemektedir.

SONUÇ

Yüzyıllar boyu bu topraklarda kurulan devletler diktatörece yönetilmiş olmasına rağmen İslam devrimi diktatörlük rejimine karşı özgürlük, adalet ve bağımsızlık sloganlarıyla başlamıştır. Ancak 1979 yılında İslam devrimin gerçekleşmesiyle birlikte monarşi yönetimi ortadan kalkmış ve İslami kimlikte bir rejim ortaya çıkmış ve ardından ise diktatörlük yerine iktidar belli bir kesimin eline geçmiştir. Humeyni'nin getirdiği Vilayet-e Fakih doktriniyle beraber dini lider ekseninde yeni bir baskı mekanizmasına dönüşmüş bir rejim kurulmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nde dini lider makamı Vilayet-e Fakih doktrinine göre tesis edilmiştir. Bu doktrin Şii inancına göre halkına rehberlik etmek üzere on ikinci imam gelinceye kadar onu temsilen ulemeden yetkin birinin görevi ifa etmesi esasına dayanmaktadır ve yasama, yürütme, yargı erkininin üstünde siyasal sistemin başında durmaktadır.

İran İslam cumhuriyetinin en önemli siyasi erklerden birisi dini lider ve diğeri Anayasa Koruyucular Konseyi olmakla beraber bu iki kurum rejim içerisinde kilit konumlarda yer almakta ve böylece rejimin çizgilerini belirlemektedirler. Bu iki kurumdan biri olan dini liderlik makamı rejimin mihenk taşı niteliğindedir, Anayasa Koruyucular Konseyi ise dini lidere tam bağlı olarak Meclis'ten çıkarılan yasaları denetlemek, cumhurbaşkanı ve milletvekili adayların uygunluğunu denetlemek yetkisiyle donatılmıştır. Böylece bu iki kurum vasıtasıyla siyasal sistem tamamen demokratik çizgiden uzak tutulmaktadır.

Anayasa Koruyucular Konseyi'nin milletvekili ve cumhurbaşkanı adaylarını gerekçe gösterme zorunluluğu olmadan eleme yetkisiyle donatılmış olması milletin

iradesini sınırlandırmaktadır. Genel olarak bakıldığında anayasada halkın iradesi tanınmış ve halka cumhurbaşkanını, milletvekili seçme yetkisi verilmiştir. Ancak bu yetki dini lidere ve daha doğrusu sisteme tam bağlı çeşitli kurumlar vasıtasıyla kısıtlanmakta ve böylece halkın iradesi tamamen devre dışı bırakılmaktadır.

Meclisin milletvekilleri, denetleme kurumlarının filtresinde geçmelerine ve Vilayet-e Fakihe bağlı olmalarına rağmen milletin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak yasa çıkaramamaktadırlar. Çünkü çıkarılan yasaların yürürlüğe konulabilmesi için bile Anayasa koruyucular Konseyi'nin onaylaması şartı mevcuttur. Böylece Anayasa Koruyucular Konseyi, meclisten sisteme tehdit olarak görülebilecek yasaların çıkmasını engelleyici bir vazife üstlenerek sistemi demokratik olmaktan uzaklaştırmaktadır. Ayrıca dini lidere bağlı olan denetleme kurumları seçimle işbaşına gelen milletvekillerin ülkenin siyasetini belirleme noktasında ne kadar söz sahibi olduklarını göstermektedir.

İran İslam Cumhuriyetinde yasama organı tek meclisli sistem esasında düzenlenmiş olsa da üç başlı bir yapıdan yani milletvekillerinden oluşan İslami Şura Meclisi, üyeleri lider tarafından atanan Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nden oluşmaktadır. Böylece yasama sürecinde son sözü söyleyenin, Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından adaylıkları onaylanan milletvekilleri değil, dini lidere bağlı olan ve üyeleri dini lider tarafından atanan kurumları görebiliriz.

İran İslam Cumhuriyetinde cumhurbaşkanı yürütmenin başı olmasına rağmen, tüm yetkiler elinde olmayıp bazı yetkiler doğrudan Dini Liderlik makamına verilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti sisteminin ilgi çekici bir diğer noktası denetleme kurumlarının filtresinden geçen ve Vilayet-e Fakih ilkesine inanan, rejime bağlı olan

ve ardından halkın oyuyla seçilen cumhurbaşkanının iş başına gelmesi için dini liderin onayından geçmesi şarttır. Bu durum rejime tam bağlı olan ve halkın iradesiyle seçilmiş cumhurbaşkanını bile rehberin gölgesi altında bırakmaktadır. Böylece Vilayet-e Fakih doktrininin hâkim olduğu bu rejimde cumhurbaşkanı bile önemli bir ağırlığa sahip olamadığını göz önüne sermektedir.

Anayasa koruyucular Konsey'in üyelerinin dini lider tarafından atandıklarını göz önünde tutarsak ve ayrıca dini liderlik makamının geniş yetkilerini de dikkate alırsak, halkın iradesinin tamamen devre dışı bırakıldığını rahatça anlayabiliriz ve cumhuriyet yönetimine özgü meclis ve cumhurbaşkanlığı gibi makamların atanmış kurumların yanında sembolik kaldığı bir sistemi rahatça görebiliriz.

İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama ve yürütme Vilayet-e Fakih'in elinde olduğu gibi, yargı organı da doğrudan liderin elinde bulunmaktadır. İran İslam Cumhuriyetinde yargı sisteminin başında bulunan Yargı Başkanı seçimle değil, doğrudan dini lider tarafından atanmaktadır. Yargı Başkanı dini lider tarafından atandığı ve ayrıca dini liderin atadığı dini makamlar yargıyı kontrol altında tuttuğu için, dini liderin atadığı mollaların talimatları doğrultusunda işlem yapmaktadırlar. Bu ise yargı erkinin yargı organından çok yürütmenin başkanı olan dini liderin icrai bir kolu olarak iş görmesini göstermektedir.

İran İslam Cumhuriyetinde Uzmanlar Meclisi'nin görevi ülkenin dini liderini seçmek, dini liderin faaliyetlerini denetlemek ve gerekli bulduğu takdirde rehberi görevinden azletmek olmaktadır. Ancak Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri dini lider tarafından atandığı için Uzmanlar Meclisi'nin Rehber'i denetim yetkisi şekilsel kalmaktadır. Başka bir ifadeyle Uzmanlar Meclisi bir nevi dini lideri kontrol altında

tutan bir mekanizma gibi görünse de bugüne kadar dini lider hiç bir zaman meclisin denetimine maruz kalmamıştır.

İran İslam Cumhuriyetinde dini lider ülkenin genel siyasetinin belirlenmesini de üstlenmektedir. Ülkenin dış politikasının yürütülmesinde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunun sorumlu olmasının yanında dini liderin kendi dış politika danışmanı da bulunmaktadır. Her ne kadar bu makam dini lideri bilgilendirme amacıyla tesis edilmişse de dini lider karar alma noktasında varlığını hissettirmekte ve dolayısıyla son söz dini lidere ait olmaktadır. Böylece sistem içerisinde pek çok karar alma mekanizmasında dini lider, ağırlığını hissettirmektedir.

İran İslam Cumhuriyetinde Devrim Muhafızları ordunun yanında anayasal bir kurum olarak ve orduyla benzer bir yapılanmaya sahip olarak ülkenin içinde polis gücü gibi hareket etmektedir. Ancak Devrim Muhafızlarının dini lidere tam bağlı olduğu ve üst düzey komutanların doğrudan dini lider tarafından atandığı göz önünde bulundurulduğunda, ülke içerisindeki isyanların bastırılmasında önemli rol oynayan bu kurumun rejimin demir yumruğu olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Öyle ki, bu kurum İslami rejimin ideolojisiyle zıt görüşleri paylaşan her türlü muhalefeti bastırarak rejimin devamlılığını sağlamak ve böylelikle rejimin garantörlüğünü üstlenmektedir.

İran İslam Cumhuriyetinde, Cumhurbaşkanı'nın Devrim Muhafızları üzerinde herhangi bir etkisi ve yetkisi olmamakla beraber, Devrim Muhafızları da kendi üzerlerinde dini lider dışında hiçbir otoriteyi tanımamaktadırlar. Bu kurum sadece iç ve dış politik tehditleri ortadan kaldıran askeri nitelikli bir örgüt değildir, aynı zamanda siyasi niteliği olan bir örgüttür. Çünkü İran'ın bugünkü siyasi ve ekonomi sahnesinde Devrim Muhafızları dini liderin yanında çok önemli bir rol

üstlenmektedir. Devrim Muhafızları dini liderin desteğiyle beraber ülkenin siyaset sahnesinde rol oynamakta ve yönetimde önemli pozisyonlara sahip olmakla birlikte birçok milletvekili de Devrim Muhafızları'nın eski üyelerinden gelmektedir. Buna paralel olarak Devrim Muhafızları ülkenin iktisadi sahnesinde de büyük bir rol oynamakta ve ülkenin ekonomisini elinde tutmaktadır.

Devrim Muhafızları tamamen dini liderin emri altında olmakla beraber yönetim sisteminin içerisinde askeri ve politik bir kurum olarak iç ve dış mevzuatta önemli rol oynamaktadırlar.

Görüldüğü gibi İran İslam Cumhuriyetinde dini liderin (Vilayet-e Fakih) siyasi bir kimlik taşıması, rejimin en geniş yetkilere sahip kişisi olması, ayrıca anayasanın, yürütmenin bazı görevlerini bu kişiye vermesi açısından oldukça önemli bir şahsiyettir. Yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde bulunduran dini lider (Vilayet-e Fakih) sınırsız yetkilerle donatılmasıyla beraber siyasal sistemin başında durmaktadır. Böylece halkın egemenlik ilkesi tamamen devre dışı bırakılmakla beraber halk iktidarın dışında tutulmaktadır. Ayrıca İran İslam Cumhuriyetinde dini liderin bu kadar görev ve yetkilerle donatılmasına rağmen hiçbir kurum ve makam karşısında hiçbir biçimde siyasi veya cezaî sorumluluğu yoktur.

Görüldüğü üzere İran'daki Vilayet-e Fakih kavramı, sadece dini lider tabiri olmamakla beraber dini misyonunun yanı sıra devletin başat gücü olmaktadır. İslam cumhuriyeti düşüncesi çerçevesinde "seçilmişler" ve "atanmışlar" şeklinde ikili bir siyasal sistem doğmuştur. Yani İran'da herkesin seçilme hakkı yoktur; "seçilmişler" de pratikte "atanmışlar" tarafından yönetilmektedir. Cumhurbaşkanlığı, meclis ve yerel yönetimler gibi seçilmişlerin denetlemesi ve yönlendirilmesi Vilayet-e Fakih, Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi gibi atanmışlara

bırakılmıştır. Meclis'in, Cumhurbaşkanlığı'nın ve yerel seçimlerin varlığı, İslam rejimi yandaşları ve Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından onaylanan kişiler arasında şekilsel bir yarışa olanak sağlamaktadır. Son tahlilde, İran'da cumhurbaşkanı dahil, siyasi yetkiye sahip olan tüm şahıslar sistemin bir parçası oldukları için seçilebilirler ve etkileri dini lider tarafından atanmışlarla uyum ölçüsünde açıklanabilir.

Görünürde birçok demokratik unsuru (Parlamento, seçimler..) içinde barındıran sistem, özü itibari ile Vilayet-e Fakih kurumu ekseninde teokratik diktatörlük olarak kurulmuş ve bu yapısını günümüze kadar devam ettirmiştir. İran İslam Cumhuriyetinde sistemin en tepesindeki güç dini lider olduğu ve rejimin mihenk taşı olan Vilayet-e Fakih geçerli olduğu müddetçe seçilmiş kurumların fazla fonksiyonu olamamaktadır. Çünkü dini lider bu sistem içerisinde sadece denetim ve gözetim rolünü yapmakla kalmamakta, günlük politikaya da müdahalede bulunabilmektedir. Pek çok siyasi yapı içerisinde dini liderin varlığı hissedilmektedir. Rejimin içerisinde pek çok kurum ve sistem içerisindeki kilit durumdaki kurumlar halk tarafından seçilmemekte, dini lider tarafından atanmaktadır.

ÖZET

Bugün İran olarak bildiğimiz yer aslında büyük imparatorlukların ortaya çıktığı geniş bölgenin bir parçasıdır. İran tarihini incelerken genelde 2500 yıllık bir devlet geleneğinden söz edilir. Ancak bazı tarihçilere göre 2500 yıl sadece büyük imparatorluklarının o topraklarda ortaya çıktığı tarih olarak bilinmektedir. Böylelikle tarihi süreçte İran'da devleti anlatmak aynı bugünkü jeopolitik ve arazi anlamına gelen İran'dan bahsetmek mümkün değildir çünkü bugünkü İran olarak bildiğimiz yer o dönemlerde henüz oluşmamıştı.

Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan bu coğrafyanın batılı politik sistemle tanışması 20.yy ile gerçekleşmiş ancak bu ülkede son monarşinin ortadan kaldırılması 1979 senesinde İslam Devrimiyle sonuçlandırılmıştır. 1979 İran İslam Devrimi, köklü monarşi yönetimini ortadan kaldırmakla beraber İslami kimlikte bir rejime geçiş yapmış ve ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine İran İslam Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Ancak İslam devrimiyle beraber maalesef diktatörlük yerine iktidar belli bir kesimin eline geçmiş ve Vilayet-e Fakih doktriniyle beraber bir dini liderin rehberliğinde farklı güç merkezleri meydana gelmiş ve ulemanın tekelinde ve özellikle dini lider ekseninde yeni bir baskı mekanizmasına dönüşmüş bir rejim ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

The land which today known as Iran is actually is a large part of the region where great empires emerge. Generally when the history of Iran is examined, tradition of state which is 2500 years old is mentioned. However, according to some historians, 2500 years is only known as the date great empires emerge on those lands. Thus, it is not possible to talk about the state in Iran during the historical period or Iran which means today's geopolitical region and land because the land which today we know as Iran has not yet been formed at that period.

This region with a strong tradition of state has been introduced to western political system in 20th century although the elimination of the last of the monarchy in this country in 1979 has been finalized with Islamic Revolution. Iran's Islamic Revolution in 1979, while eliminating the deep-rooted monarchy management made the transition from a regime of Islamic identity and Islamic Republic of Iran state was established on the belief that al - Jaafari branch of the Shiite sect of Islam in the country. Nevertheless, with the Islamic revolution, instead of dictatorship, power has unfortunately passed into the hands of a certain group and together with Vilayet-e Fakhri doctrine, different power centers have been created that are guided by a religious leader, moreover in the monopoly of the ulema and especially on the religious leaders axis, a new regime has been emerged which is transformed into a new pressure mechanism.

KAYNAKÇA

ABRAHAMÍAN Eravand, İran Beyne Do Engelab (İki Devrim Arasında İran), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHÍ, Ney Yayınları, Tahran 2004.

ABRAHAMÍAN Ervand, Humeynizm, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

ADAMÍYAT Firidun, İdeolojiye Nehzate Maşrutiyate İran (İran'da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi), Gostarde Yayınları, Tahran, 2009.

ADAMÍYAT Firidun, Endişeye Taraggi ve Hukumate Kanun (İleri Düşünce ve Kanun Hükümeti), Harezmi yayınları, Tahran, 1972.

AHAVÍ Şahruh, İran'da Din ve Siyaset (Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990.

AHMADÍ ALÍ, Entekhabat Dar İran (İran'da Seçimler), Mizan Yayınları, Tahran, 2009.

ARAM Ahmad, Tarikhe Eslam (İslam Tarihi), Amirkabir Yayınları, Tahran 2004.

BAGERÍ Mehri, Dinhave İraniye Piş Az Eslam (İslam'dan Önce İran'da Var Olan Dinler), Tebriz Üniversite Yayınları, Tahran 1997.

BALABAY Mustafa, İran Raporu, Cumhuriyet Kitapları, 2008.

BASTANÍYE PARÍZÍ Mohammad Ebrahim, Akhbare İran (İran Haberleri), Birinci cilt. Tahran, 2000.

BASHIRIYE Hosseyin, Dibaçe-i Bar Cameesenasi Siyasiye İran Doreye Cumhuriye Eslami (İran'ın Siyasal Sosyolojisi, İslam Cumhuriyeti Dönemi), Negah-e Muaser Yayınları, Tahran 2005.

FEYZİ Tahere, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimin İlkeleri) Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004.

FEKRİ Amir Ahmad, İran Devrimi, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011.

FEYRAHİ Davud, Nezame Siyasi va Dolat Dar Eslam (İslam'da Siyasi Sistem ve Hükümet), Semt Yayınları, Tahran, 2009.

FOOZİ Yahya, Tahavolate Siyasi Ectemei Baad Az Engelabe Eslami Dar İran (İran İslam Cumhuriyetinden Sonra Siyasal ve Sosyal Değişmeler), Birinci Cilt, Çap ve Nasr-e Arouc Yayınları, Tahran 2005.

GAZİ ABolfazl, Hugege Asasi va Nahadhaye Siyasi (Anayasa Hukuku ve Siyasi Kurumlar), Mizan Yayınları, Tahran 2002,

GHİRSHMAN Roman, İran Az Ağaz Ta İslam (İran Başlangıçtan İslam'a Kadar), Çev. Mohammad MOİN, Moin yayınları, Tahran 2004.

GÖLPINARLI Abdülbaki, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul.

GORCİ Akbar, Ganune Asasi-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası), Cangal Yayınları, Tahran, 2008.

GUDERZ Mahmud, Sokhani Chand Darbareye Şahname (Şehname Üzerinde Birkaç Söz), Asatir yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1988.

GÜNDOĞAN Ünal, İran ve Ortadoğu, Liberte Yayınları, Ankara, 2010.

HAKİMİYAN Abulfath, Alaviyan'e Tabarestan (Taberestan'ın Alevileri), Elham Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1989.

HUMEYİNİ İmam, Velayet-e Fakih, Hükümet-e İslami (Vilayet-e fakih, İslami Hükümet), Tahran, 1999.

İSMAİLİ Hayrullah, Devlet-i Muvakkat (Geçici Devlet), Engelabe Eslami Yayınları, Tahran, 2000.

KATUZİYAN Mohammad Ali Homayune, Devlet ve Camia Der İran-İnkıraz-ı Kaçar ve İstikrar-ı Pehlevi, Neşr-i Merkez Yayınları, Tahran.

KATOZİAN Mohammad Ali Homayune, Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlavi (İran'ın Siyasal Ekonomisi, Meşrutiyet'ten Pehlevi'nin Sonuna Kadar), Merkez Yayınları, Tahran 2005.

KEMALİ Masood, Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002.

LOTFİ Asadollah, Huguge Asasi ve Sakhtare Hukumat-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası ve Yönetim Yapısı), Cavdane Yayınları, Tahran, 2009.

MADANİ Camalettin, Huguge Asasi-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası), Payedar Yayınları, Tahran, 2008.

MAGSUDİ Mojtaba, İran'da Siyasi, Toplumsal Değişimler, Rozane Yayınları, Tahran, 2001.

MAŞKUR Mohammad Javad, Tarikhe Siyasi ve Ejtemaiye Aşkaniyan (Aşkaniyan Döneminin Siyasi ve Sosyal Tarihi), Donyaye Kitab Yayınları, Tahran 1988.

MANSUR Cahangir, Gavanin va Mogarrarate Merbut Be Entekhabat Dar Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam cumhuriyetinde Seçimlerle İlgili Düzenlemeler), Farhang va Erşad Yayınları, Tahran 2001.

MOİN Bagher, Son Devrimci Ayetullah Humeyni, Elip Yayınları, Ankara, 2005.

MOVASSAGHİ Ahmad, Nosazi ve Eslahat Dar İran Az Andishe Ta Amal (İran'da Modernleşme ve Islahat Teoriden uygulamaya), Ghooms Yayınları, Tahran 2006.

NAJAFİ Morteza, Mohseni Farid, Ganune Asasi-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası), Fardafar Yayınları, Tahran 2008.

NAMEG Parviz, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimim İlkeleri), Havaye Taze Yayınları, Tahran 2001.

NAZARPOUR Mehdi, Ganune Asasi-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası), Maaref Yayınları, Tahran, 2009.

NORUZİFAR Abdolrahim, Edareye Umure Sazemanhaye Mahalli ve Şhrdariha (Yerel Kuruluşların Yönetimi ve Belediyeler), Baztab Yayınları, Tahran 2001.

OMEYDE ZANJANİ Abbas Ali, Mabaniye Andişeye Siyasiye Eslam (İslam'ın Siyasal Düşüncesinin İlkeleri), Andişe Yayınları, İkinci Cilt, Tahran 1996.

OMEYDE ZANJANİ Abasali, Huguge Asasi-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası), Mevd Yayınları, Tahran, 2008.

PAHLAVI Muhammed Rıza, Cevabe Tarikh (Tarihe Cevap), Alborz, Yayınları, Tahran 2005.

PİRNIYA Hasan, Tarikhe İran'e Bastan (Eski İran Tarihi), Donyaye Kitab yayınları, tahran 2000, İkinci Cilt.

PİRNIYA Hasan, İran'e Gadim (Eski İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994.

RAMAZANİ Abbas, İraniyane Bastan (Eski İranlılar), Tulus Azadi Yayınları, Tahran 1988.

ŞABANİ Ghasem, Huguge Asasi ve Sakhtare Hukumat-e Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasası ve Yönetim Yapısı), İttılaat Yayınları, Tahran, 2003.

Sami OĞUZ, , Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim, İstanbul, 1990.

TOHİDİ Ahmad Reza, Hugug va Azadihaye Mardom Dar Ganune Asasi Cumhuriy-e Eslami-e İran (İran İslam Cumhuriyetin Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler), İngilab Yayınlar, Tahran, 2002.

ÜŞÜR Serpil, İran'da Şii Ulema ve Devlet, Belge Yayınları, 1992.

ÜŞÜR Serpil, Din, Siyaset, Kadın, İran Devrimi, Alan Yayınları, İstanbul, 1999.

UYAR Mazlum, İran'da Modernleşme ve Din Adamları, Emre Yayınları, 2008.

YENİSEY Gülara, İran'da Etnopolitik Hareketleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

DİLEK Kaan, İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri, Akademik ORTA DOĞU, Cilt 2, Sayı 1.

KESKİN Arif, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi.

SİNKAYA Bayram, İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi,

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010316_bayramsis.pdf